Gülmeyi Ciddiye Almak

John Morreall

Türkçesi / Kubilay Aysevener
Şenay Soyer

İris
Mizah Kültürü

Cem Ofset'in katkılarıyla

John Morreall

Gülmeyi Ciddiye Almak

Yayın Yönetmeni:
Turgut Çeviker

Kitap Tasarımı:
Murat Yılmaz

İris 8 / *Mizah Kültürü 7*
ISBN 975-7909-05-X

Gülmeyi Ciddiye Almak / John Morreall
(Taking Laughter Seriousy)
İngilizce aslından çevirenler:
Kubilay Aysevener-Şenay Soyer

© State University of New York & İris (ONK Ajansı)

Türkçe çevirinin tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının
yazılı izni olmaksızın hiçbir biçimde çoğaltılamaz.

Birinci Baskı
İstanbul, 1997

Dizgi Düzeni: İris
Grafik Uygulama: Kemal Coşlu
Renk Ayrımı, Film Çıkışı: Atlas Grafik
Baskı ve Cilt: Cem Ofset

İris Yayıncılık ve Filmcilik Ltd. Şti.
Halit Ağa Cad. Vahap Bey Sok. No: 10/16
Kadıköy 81320 İstanbul
Telefon: (0.216) 414 30 64-65, Faks: (0.216) 414 30 66

Yazışma Adresi:
P.K. 42 Bahariye 81311 İstanbul

John Morreall

Gülmeyi Ciddiye Almak

Türkçesi Kubilay Aysevener
Şenay Soyer

İris

Beni hep güldüren Lynn'e...

İçindekiler

Önsöz **X**

1. Bölüm: Gülme **1**

1. Bir Gülme Kuramı Olabilir mi? **3**
2. Üstünlük Kuramı **8**
3. Uyumsuzluk Kuramı **24**
4. Rahatlama Kuramı **32**
5. Yeni Bir Kuram **58**

2. Bölüm: Mizah **87**

6. Mizah Çeşitliliği **89**
7. Estetik Deneyim Olarak Mizah **121**
8. Mizah ve Özgürlük **142**
9. Mizahın Toplumsal Değeri **160**
10. Mizah ve Yaşam **169**

Kaynakça **183**

Dizin **189**

Önsöz

Yüzyılımızda, insan duygularına ve onlara ilişkin olaylara değinen binlerce kitap ve makale çıkmış olmasına rağmen, bunların çoğu kuşku, korku ve endişeyle ilgili olmuştur. Gülme gibi daha olumlu bir duygu için, diğerleriyle oranlandığında daha az şey söylenmiştir. Eğer biz, psikolojiyle ruhsal sorunların tedavisi arasındaki yakın ilişkiyi gözönünde bulundurursak, belki de bu dengesizlik bizi şaşırtmamalıdır. Bununla birlikte, gülme gibi şeylere dikkatimizi verene dek insan yaşamının tam bir resmini çıkartabileceğimizi ummak olanaksızdır.

Ancak, bir kaç yıl öncesine kadar, akademik çevrelerde gülme'nin incelenmesi ile ilgili çalışmalar anlamsız bulunmuştu. Gülme ciddi bir eylem olmadığından ciddiye alınması olanaklı değildi ve bu nedenle, gülme'yi incelemeye kalkışan biri, belki de yalnızca dalga geçmek istemekteydi. Kuşkusuz bu tartışma geçerli değildir. Ne, gülme ve mizahın ciddiyetsizlik içerdiği olgusu bizim onları incelerken ciddi bir tutum takınamayacağımız anlamına gelir, ne de, gülme ve mizahtaki ciddiyetsiz tutum onları insan yaşamının birer yönü olarak bir biçimde önemsiz ve ilgiye değmez kılar. Doğrusu, gülme kapasitemiz, göstermeye çalışacağım gibi, insan yaşamının yüzeysel bir yönünden başka her şeye benzer; gülmemizi anlamak insanlığımızı

anlamaya yönelik uzunca bir yoldur.

Son birkaç yılda, en azından psikolojide, gülme üzerine araştırmalarda daha olumlu bir tutumun ortaya çıktığına tanık olunmuştur. Ancak yapılmış olan deneysel araştırmaların tümü gözönünde bulundurulursa, karşılaştırmalı bir gülme ve mizah kuramı oluşturma çabaları ancak birkaç taneyle sınırlı kalmıştır. Üstelik geliştirilmiş olan son kuramlar, geleneksel kuramları kabul edilmez kılan aynı dikkat yoksunluğunun içine düşmüşlerdir. Sorgulamanın bu noktasında daha çok gereksinim duyulan şey, gülme ve mizahın çeşitli önemsiz yanları üzerine daha çok bölük pörçük araştırmalar yapmak değil, genel bir yanıt bulmak ve insan yaşamındaki yerlerini göstermektir. Bu yanıt, kurama açıklayıcı bir güç katması açısından, özel terimlerle yeterince formüllendirilmiş olmalıdır; daha önceki kuramlarda olduğu gibi, gülme'nin tek bir türünü alıp, diğer bütün gülme durumlarını ondan çıkarmamalıdır. Kısaca, *felsefi* bir incelemeye gereksinim vardır – daha dar anlamda kuramsal olacak, bir o kadar da özenli ve insan deneyiminde gülme'nin yerini belirleyecek, daha geniş anlamda felsefi bir incelemeye. Bu kitapta yapmayı umduğum böylesi bir incelemedir.

Dergilerinin sayı 15, no.1'de (1981) yayımlanan "Humor and Aesthetic Education" adlı makalemin burada kullandığım kısımlarına izin verdiği için *Journal of Aesthetic Education*'ın yayımcısına; "Language, Logic, and Laughter"ın burada kullandığım kısımlarına izin verdiği için, *Proceedings of the Eighth LACUS Forum*'un (Columbia, S.C.: Hornbeam Press, 1982) yayımcısına; ve 1982'nin sonlarında yayımlanan "A New Theory of Laughter" adlı makalemin burada kullandığım kısımlarına izin verdiği için, *Philosophical Studies*'in yayımcısına teşekkür ederim. *The New Yorker*'ın yayımcısı, Bölüm 4'de Arnie Levin'in karikatürünü ve

Bölüm 6'da Charles Adams'ın karikatürünü kullanmama izin verme nezaketini göstermiştir.

Bu kitabın ilk nüshâlârını eleştiren ve düzelten bir grup meslektaş ve arkadaşım, Lynne Blom, Samuel Todes, Paul Teller, Mike Martin, John Deigh, Doug Lindsey, Mark Coppenger ve Ted De Welles'e teşekkürlerimi sunarım. Son olarak, bana cesaret veren ve yardım eden Kathleen Gefell Centola'ya, gülme'nin ne olduğuna ilk kez dikkatimi çeken, Dave ve Pete Huse'e, ve söylediğim boş laflara gülmek için daima yanımda olan, Lillian Morreall'a minnettarım.

John Morreall

1. Bölüm

Gülme

Bir Gülme Kuramı Olabilir mi?

1

İ.S. birinci yüzyılda, Roma Quintilian'ında[1], o zamana değin birçok kişinin denemiş olmasına karşın hiç kimsenin henüz gülmenin ne olduğunu açıklayamamasından yakınılmıştı. Daha sonraki yüzyıllarda çok sayida düşünür ve psikolog bu sorunu irdelemiş olsalar da durumda pek bir değişiklik olmamıştır – hâlâ yeterli genel bir gülme kuramından yoksunuz. Buradaki temel güçlük, çok değişik durumlarda güldüğümüzden, bütün gülme durumlarını kapsayacak tek bir tanıma varmanın, olanaksızlığı değilse de, zorluğudur. Aşağıdaki listede – bu oldukça kısa bir liste – yer alan durumların ortak noktası ne olabilir?

Mizahi olmayan gülme durumları:

Gıdıklama
Cee yapma (bebeklerde)
Havaya atılıp tutulma (bebeklerde)
Sihirbazlık numarası izlemek
Tehlikeyle karşılaşmanın ardında kendini yeniden güvence içinde duyumsama

[1] Quintilian: Hatiplik Kurulu.

Bir bulmaca ya da soruyu çözme
Bir spor etkinliğinini ya da oyunu kazanma
Yolda eski bir dostla karşılaşma
Piyangodan para çıktığını öğrenme
Zevkli bir işe girişme
Utanç duyma
Histeri
Azot oksit soluma

Mizahi gülme durumları:

Fıkra dinleme
Birisinin bir fıkrayı mahvettiğini duyma
Bir fıkrayı anlamayan birisine gülme
Birisini garip giysiler içinde görme
Bir örnek giyinmiş erişkin ikizlere rastlama
Birisinin bir başkasının taklidini yaptığını görme
Saçma sapan böbürlenmelere ya da "abartılı öykülere" kulak misafiri olma
Usturuplu hakaretlere kulak misafiri olma
Üçlü uyaklar ya da aynı cümle içersinde çok fazla ses benzeşmesi duyma
Ses ya da hece karışması ve cinaslara kulak misafiri olma
Bir çocuğun büyüklere özgü bir ifadeyi yerli yerinde kullandığını duyma
Yalnızca aptalca bir hava içinde olma ve yerli yersiz herşeye gülme

Bu liste bazı maddeler daha genel başlıklar altında toplana-

rak mutlaka kısaltılabilirdi. Örneğin, fıkra anlatmayla, anlık şakaları, fıkra ve şakalar olarak bir araya koyabilirdik; ya da hem bir yarışmayı kazanma, hem de bir bulmacayı yapmayı kapsayacak çok daha genel bir başlık atabilirdik. Ancak, yarışma kazanmak ve gıdıklanmak gibi ayrı durumları içinde barındırabilecek türden bir başlık var mı acaba?

"Gülmenin özü"ne, eğer böyle bir şey varsa tabii, ulaşmadaki güçlüğün bir kısmı, gülmeyi insani duygu ve davranışlar arasında sınıflandırmanın bile hiç de açık ve seçik olmamasından kaynaklanmaktadır. Korku ya da sevgi üzerine yazılmış psikolojik ve edebi metinlere baktığımızda, kuşkusuz farklı yaklaşımlarla karşılaşıyor olsak da, bu yaklaşımların temel noktalarda uzlaştıklarını görmekteyiz. Örneğin korku, yaklaşan zarar verici bir durumun algılanışıyla bağlantılı bir duygudur – kuramcılar Aristoteles'den bu yana bu kadar anlaşabilmişlerdir. Kuramcılar ayrıca, korkunun kaçma dürtüsüyle olduğu kadar, eylemlerimizle de bağlantılı olduğu konusunda aynı görüşleri paylaşmışlardır. Konrad Lorenz gibi etologlar, korkunun hayvanlar arasında "kavga ya da kaçma" mekanizmalarıyla nasıl bağlantılı olduğunu araştırmışlardır; böyle bir araştırma, insanlardaki korkuyu anlamamızda bize yardımcı olacak ipuçlarını sağlar. Bunun da ötesinde, korkunun hayatta kalabilmeye ilişkin bir değere nasıl sahip olduğunu, böylece evrim sürecinde nasıl bir yer edindiğini anlamak amacıyla korku dolu durumun fizyolojisini etolojisiyle birlikte inceleyebiliriz.

Öte yandan, gülme kuramlarına baktığımızda, temel noktalarda bile böylesi bir uzlaşmanın hiç de olmadığını görürüz. Bazıları gülmenin duyguyla bağdaşmadığı konusunda diretirken, bazıları gülmeyi bir duygu olarak sınıflandırmışlardır. Bir bakıma gülmenin, deyim yerindeyse, bir duygu değil, bir davranış

biçimi olduğunu söylemek doğru gibi görünse de, gülmenin esnemek ya da öksürmek gibi, yalnızca fizyolojik bakımdan açıklanacak bir davranış olmadığı da açıktır. Gülme her nasılsa duygularla bağıntılıdır – coşkuyla, küçümsemeyle, sersemlikle güleriz. Ancak bu bağıntı neyin nesidir?

Gülmeyi insan eylemlerine bağlamaya çalışmanın güçlükleri de vardır. Korku kaçmaya yolaçar, oysa gülmenin yol açtığı hiçbir eylem yok gibi görünmektedir. Bu noktada, hayvanların duygu ve davranışlarını incelemek bir yarar sağlamaz; çünkü, ancak çok az sayıda hayvan, insanın gülüşüyle kabaca bile olsa benzerlik gösterebilecek türden davranışlar sergilemektedir, ve bu da yalnızca gıdıklama gibi çok basit bir uyarıcıya karşılık verme biçimindedir.

Gülmenin hayatta kalabilmeye ilişkin değerini ve bunun nasıl evrimleştiğini [gelişim gösterdiğini] araştıracak olursak, yine bir takım sorunlarla karşılaşırız. Aslında, birçok kişi gülmenin hayatta kalabilmeye ilişkin bir değerinin olmayacağını ve içinde geliştiği türe yalnızca sekte vurabileceğini öne sürmüşlerdir. Gülme sıklıkla fizyolojik rahatsızlıklarla da ilgilidir. Soluk alma bir an için kesilir, kaslarda güç yitimi görülür; hatta şiddetli gülmelerde kas denetimi bile yitirilebilir – insanın bacakları bükülebilir, elinde olmadan idrarını salabilir vs. Bir tür içinde korunan özellikler, hayatta kalabilmeyi sağlayan özelliklerse, gülme gibi bir özellik bizim türümüz içinde nasıl korunabilmiştir?

Gülmeyi anlama işine girişirken, yalnızca gülmenin olagelidiği durumların çok çeşitliliğine karşı değil, davranışın zaten kuraldışı olan yapısına karşı da hazırlıklıyız.

İncelememize gülmenin geleneksel üç kuramını ele alarak başlayacağız. Bu kuramların herbiri, göreceğimiz gibi, kapsamlılıktan yoksun. Ama, herbiri kapsamlı bir gülme kuramı ortaya

koymaya çabalanırken hesaplaşılması gereken bir gülme türüne dikkatimizi çekmektedir.

Üstünlük Kuramı

2

En eski ve olasılıkla hâlâ en yaygın gülme kuramı, gülme'nin bir kişinin diğer insanlar üzerindeki üstünlük duygularının bir ifadesi olduğudur. Bu kuram en azından Platon'a kadar geriye götürülebilir. Ona göre, gülmenin uygun nesnesi, insani şeytanlık ve budalalıktır[2]. Platon için, bir kişiyi gülünç kılan şey, onun kendisini bilmemesidir. Gülünç kişi, kendisini gerçekte olduğundan daha varlıklı, daha hoş, daha erdemli ya da daha akıllı sanan kişidir[3]. İşte biz böyle insanlara gülmekten zevk alırız, ancak bizim onlara gülmemiz, belirli bir kötülemeyi içerir ve kötüleme de zararlı bir şeydir. Platon onu bir "ruh acısı" olarak adlandırır. Bunun dışında, gülme'de, dikkatimiz kusur üzerine odaklanmaktadır. Platon, gülmeyi beslememeliyiz der, olaki güldüğümüz kusurlardan bazıları bize de bulaşabilir. Şiddetli gülme'lerde ussal kontrolümüzü bütünüyle kaybederiz, bu anlamıyla insansal olan yanımız yitirilmiş olur.

Platon, özellikle komedilerdeki gibi basmakalıplaştırılmış gülmeye karşı çıkmıştır; dahası edebiyatta insanın gülerken be-

---

2 Plato, *Republic*, V, 452; and Philebus, 48-50.

3 Krş.: Henri Bergson, *Laughter*, ve Wylie Sypher, Ed., *Comedy* (Garden City: Doubleday Anchor Books, 1956), s. 71: "Komik bir karekter cehaletiyle orantılı bir biçimde komiktir."

timlenmesini bile zararlı bulmuştur. "Saygıdeğer insanlar gülme'nin esiri olmuş gibi sunulmamalılar, ve yine tanrıların böylesi bir durumun içine düşmüş gibi sunulmalarına daha az izin vermeliyiz[4]." *Laws*'da [Yasalar] o, biraz daha insaflıdır. Çirkinliğin neye benzediğini bilmek değerlidir der, (Platon'un görüşlerini sunar görünen) Atinalı yabancı; ve bu yüzden komedide, çirkinliğin betimlenmesi belirli bir eğitimsel göreve sahiptir. Bununla birlikte, ahlakı bozucu bir etkiye sahip olan komedinin daima tehlikesi vardır, bu nedenden ötürü hiçbir yurttaş zamanının çoğunu komedileri okuyarak ya da izleyerek harcayamaz; yani o, bir komedide rol alamaz[5]. Nerede komedi yazısına ve gösterisine rastlanırsa, orada yurttaşların gereksiz yere gülmemelerini güvence altına alacak katı sansüre başvurulacaktır[6].

Aristoteles, gülmenin aslında alay'ın [derision] bir türü olduğu konusunda Platon ile aynı görüşü paylaşıyordu. Nükte bile, ona göre, gerçekte adam edilmiş küstahlıktır[7]. Bununla birlikte, insanlar kendilerine gülünmesinden hoşlanmadıkları için, gülme, haksızlık yapanları yeniden doğru yola sokan bir toplumsal düzenleyici gibi hizmet verebilir. Ancak gülme'nin bu değeri fazla önemsenmemelidir. Gülerken aşağılık olan şeye ilgi gösterdiğimiz için, Aristoteles, aşırı gülmenin iyi bir yaşamla uyuşmayacağında ısrar eder. Ayrıca şakacı tutumun insanı önemli şeylere karşı gayrı ciddi yapacağı için kişinin karekterine zararlı olabileceğini de söyler. *Nicomachean Ethics*'de, Aristoteles, aşırı gülen kişilerin ahlaksal olarak arzulanabilir yoldan nasıl

[4] Plato, *Republic*, III, 388.
[5] Plato, *Laws*, VII, 816.
[6] *age*., XI, 935-36.
[7] Aristotle, *Rhetoric*, II, 12.

saptıklarını tartışır[8]. Güldürü'lerde ipin ucunu kaçıranların adi soytarılar olduğu düşünülür. Onlar ne pahasına olursa olsun komik olmaya çalışırlar ve uygun bir şey söylemekten ve şakalarının ucunu kendilerine değdirmektense bir kahkaha patlatmayı yeğlerler. Aristoteles, mizahi davranışı büsbütün kınamaz; bununla birlikte, kendileri gülünç hiçbir şey söylemeyip, söyleyenlerden rahatsız olan kişilerin kaba ve haşin göründüklerini kabul eder. Burada beklenen şey ılımlılıktır, ancak ılımlılık nadiren elde edilebilir. "Çoğu insan gereğinden daha fazla eğlenmekten ve nükte yapmaktan zevk alır. . . nükte alay etmenin bir türüdür ve yasakoyucular alay etmenin bazı türlerini yasaklarlar – belki nüktenin bazı türlerini de yasaklamalıdırlar."

Gülme'ye ilişkin olarak, Platon ve Aristoteles tarafından ortaya konan üstünlük kuramı, daha sonraki düşünürler üzerinde etkili olmuştur. Hobbes'un kuramı daha da güçlendirdiği modern döneme kadar kurama eklemeler yapılmıştır. Hobbes için, insan ırkı biribiriyle sürekli savaşım içinde olan bireylerin bir koleksiyonudur. "İnsanlığın genel eğiliminin, yalnızca ölümle sona eren, bitmez tükenmez bir güç arzusu olduğunu öne sürüyorum," diye yazar *Leviathan*'da[9]. Bir kavga kazandığımızda 'gülme' işin içine karışır. Hobbes'a göre, "daha önce bize ait olan zayıflıklarımızla karşılaştırdığımızda, birdenbire içimizi bir yücelik duygusu kaplar[10]." İşte gülme, bir kendi kendini kutlamadır; herşeye karşı olan bütün bu savaşımda, kendimizi bir başkasından ya da daha önceki durumumuzdan daha iyi görme

8 Aristotle, *Nicomachean Ethics*, IV, 8.

9 Thomas Hobbes, *Leviathan*, Yapıtlar'ında, Ed. W. Molesworth (London:Bohn, 1839), Sayı 3, Bölüm 11.

10 Hobbes, *Human Nature*, *English Works*'de, Ed. W. Molesworth (London:Bohn, 1840), Sayı 4, Bölüm 9. Karşılaştır. *Leviathan*, Bölüm 6.

duygusu üzerinde yükselmektedir.

Platon ve Aristoteles gibi, Hobbes da gülme'nin kişinin karekterine zararlı olabileceğini düşünmekteydi. Başkalarına yukarıdan bakarak kendi kendini iyi hissetmenin yanlış bir şey olduğu kanısındaydı. O, bir kişinin, kendisini başkalarıyla karşılaştırmaktan ötürü değil de, "kendisindeki bazı yetenekleri aniden kavramış olmasından[11]" ötürü güldüğünü kabul eder. Aynı zamanda gülmenin daha çok başkalarına yönlenmiş olduğunu, ayrıca bir korkaklık işareti taşıdığını da vurgular.

> *[Gülme] . . . kendilerindeki yeteneklerin en azının bilincinde olan kimselerin çoğunda gülmeye rastlanır, ki bunlar başkalarının kusurlarını izleyerek hep kendi kendilerinin tarafını tutarlar. Ve bu nedenle, diğerlerinin eksikliklerine fazlasıyla gülme bir yüreksizlik işaretidir. Akıllı insanların yapması gereken davranışlardan biri de, başkalarına yardım etmek ve onları horgörmemektir; ve de kendilerini yalnızca en yeterli olanlarla karşılaştırmaktır*[12].

Hobbes'un gülme['ye ilişkin] açıklaması, üstünlük kuramı için klasik bir tanım olarak kabul edildi ve son üçyüz yıl içinde bir çok kereler savunuldu. Son olarak ilginç bir gelişme de, gülme'yi, ilk insanların saldırgan tutumlarından çıkarsamaya yönelik bir gelişim çizgisi içinde anlama çabasıdır. Örneğin, etolog Konrad Lorenz, gülme'yi kontrol altına alınmış bir saldırganlık

---

11 *age.*

12 *Leviathan*, Bölüm 6.

Hobbes, *Human Nature*, *English Works*'de, Ed. W. Molesworth (London:Bohn, 1840), Sayı 4, Bölüm 9. Karşılaştır. *Leviathan*, Bölüm 6.

durumu olarak görür[13]. Bir çok kuramcı, fiziksel gülme davranışının saldırgan tutumlardan nasıl kaynaklandığı ve hâlâ bu düşmanca özelliğini nasıl koruduğu konusunda çeşitli düşünceler ileri sürmektedirler.

The Secret of Laughter'da [Gülme'nin Gizi], Anthony Ludovici, Hobbes'un "ani zafer duygusu" [sudden glory] kuramının evrimsel bir sunumunu [version] dile getirir; her gülme, der, bir kişinin bazı özel durumlara ya da genelde çevresine "olağanüstü uyum" duygusunun bir ifadesidir[14]. Gülme, eylediği fiziksel biçime girer, otuz iki dişin birden görünmesi gibi, çünkü temelinde gülme, bir düşmana fiziksel bir meydan okuma ya da bir gözdağıdır. Gülerken dişlerin böyle görünmesi, köpeklerin saldırgan davranışlarında olduğu gibi, bir kişinin fiziksel cesaretini kanıtlama yoludur. Gülme, der Ludovici, herhangi bir duruma, düşmana ondan daha güçlü ve daha iyi uyum sağladığımızı anlatma yolumuzdur. Birisi bize güldüğünde kendimizi korkmuş hissederiz, tıpkı bir hayvanın ağzını açıp bize dişlerini göstermesi gibi, çünkü gülen kişi kendisini, kendisine meydan okuyan bir düşmanın yerine koyar. İnsan gelişiminde, tıpkı fiziksel cesarette olduğu gibi, bir kişinin bir başka kişiden üstün olabildiğini göstermenin kuşkusuz bir çok yolu vardır, ve bu nedenle "gülme"de "üstün uyum" iddiası yalnızca güç ve çeviklik üzerine değil, aynı zamanda akıllılık, genel olarak anlayış ve sağlık üzerine de odaklanır. Ludovici'ye göre, bireyin gelişimiyle gülme arasında bir koşutluk vardır: çocukların güldükleri ilk şey, başkalarının fiziksel uyumsuzluklarıdır. Çocuklar büyüdükçe ruhsal ve

13 Konrad Lorenz, *On Aggression*, Çev. Marjorie Wilson (New York: Harcourt, Brace and World, 1960), ss. 293-97.

14 Anthony Ludovici, *The Secret of Laughter* (New York: Viking Press, 1933), ss. 62-63,69.

kültürel uyumsuzluklara da gülmeye başlarlar[15].

Düşmanca fiziksel tutumlardan yola çıkarak, gülme'nin evrimini araştırıp bulmaya çalışan diğer bir girişim, Albert Rapp'in *The Origin of Wit And Humor* [Nükte ve Mizahın Kaynağı] adlı yapıtıdır[16]. Rapp'a göre, her gülme, ilkel bir davranıştan kaynaklanmaktadır: "bir eski zaman ormanında geçen düellonun zafer kükremesi[17]." Bu zaferin sese dönüşmesi olgusu, insanın gelişiminde, büyük bir olasılıkla, öylesine eski dönemlere uzanmaktaydı ki, dil ortaya çıkmadan önce de vardı. (Üstelik zaferdeki yengi gülmesini yalnızca tek başına savaşçı değil, onun etrafında bulunan yakınları da ona katılarak gerçekleştireceklerdi.) Bu anlayışla Rapp, Donald Hayworth'dan alıntı yaparak, gülme'nin "diğer grup üyelerinin güvenlikle rahatlamalarını sağlayan sessel bir işaret" olabileceğini önermiştir[18].

Modern gülme anlayışında atılan diğer bir adım, alay etmenin nasıl ortaya çıkmış olabileceğiydi. Önceleri insanlar, kavgayı kaybetmiş olan savaşçının morarmış gözüne, kırılmış koluna gülerlerdi, ancak daha sonraları kavga etmenin dışında oluşabilen herhangi bir incinme hatta sakatlık işaretine güler oldular; çünkü bu işaretler o kişinin dövüşte yenilmiş olduğunu göstermekteydiler. Böylece biz, kendisine saldırılmamış, ancak bazı talihsizliklere maruz kalmış ya da herhangi bir biçimde sakatlanmış olan birine de gülmeye başladık. Rapp, "zayıflık, sakatlık ve ha-

15 *age.*, ss. 98-103.

16 Albert Rapp, *The Origins of Wit and Humor* (New York: E.P. Dutton, 1951).

17 age., s. 21. Karşılaştır, Stephen Leacock, *Humor and Humanity* (New York: Holt, 1938), Bölüm 1.

18 Donald Hayworth, "The Social Origin and Function of Laughter", *Psychological Review*, 35(1928): 370.

ta, yenik tarafın mahvolmuş görünümünün, ki bu görünüm bir zamanlar zafer gülüşünü başlatırdı, modern vekilleridir[19]" der. Günümüzde bile, diye devam eder, bir sakatlığımıza ya da yapmış olduğumuz bir yanlışa gülünmesinden çekiniriz, aynen yenilmiş olduğumuza gülünmesinden çekindiğimiz gibi. Gerçekten de, insanlar, başkalarına güldükleri için, sanki onlara fiziksel olarak saldırılıyormuş gerekçesiyle, öldürülmüşlerdir.

Rapp, modern mizahtaki bu alay ögesinin bütünüyle açık olmadığını kabul eder, ancak bu, alay'a, gülünen kişiye karşı bazı zamanlar takınılan sevgi ve yardımseverlik duygusunu içeren bir anlam yüklememizden kaynaklanmaktadır. Şen mizah'da [genial humor], gülme, sevgiyle yumuşatılmış alaydır. Alay bir çocuğa yöneltildiğinde, zayıflıkla ve kötü durumla ılımlı bir eğlenme biçimine dönüşür; buna yoğun olarak şevkat de eklidir. Bir Tom Sawyer ya da Falstaff'a yöneltildiğinde, o hâlâ kendilerine karşı şevkat dolu olduğunuz bir karakterdeki zayıflığa, hataya, sakatlığa ya da kötü duruma gülmedir[20].

Alay etmenin mizahtaki çeşitli modern biçimler içinde vardığı son nokta, kendi kendine gülmedir. Rapp, kendi kendimize güldüğümüzde, üstünlük duygusunu hâlâ taşımakta olduğumuzu söyler; alay ettiğimiz şey, "kendi kendimizin belli bir kötü durumdaki resmidir[21]." Kendinize güldüğünüzde, gülen tarafınız kendisini gülünen tarafınızdan kopartmıştır.

Rapp, ayrıca, gülmeyi çağrıştıran ancak eğlenme üzerine temellendirilmemiş olan, cinaslar ve saçma espriler gibi şeylerin de hesabını vermek için üstünlük kuramına gereksinim olduğunu düşünür. Üstünlük kuramına ilişkin eleştirilerime geçinceye

19 Rapp, *Origins of Wit and Humor*, ss. 43-44.

20 *age*., s. 66.

21 *age*., s. 68.

kadar, bu tartışmaları bir kenara bırakacağım. Ancak kendi eleştirilerime geçmeden önce, en azından Hobbes tarafından formüllendirilmesinden bu yana üstünlük kuramına karşı verilmiş bir tür tepkiyi belirteceğim. Bu tepki, kısaca, gülme'nin alay olabileceğini reddetmeyi içerir. Voltaire'e göre, "gülme, ortadaki bir durumla eğlenme duygusundan kaynaklanır, ki bu, kesinlikle küçük görme ve öfkeyle bağdaşmaz[22]." Bu yüzyılda bile, "horgörme işin içine girer girmez gülme'yi ondan ayırma[23]"mızı öneren Max Eastman gibi yazarlarımız olmuştur.

Üstünlük kuramına getirilen bu eleştirilerdeki tutarsızlık, bazen insanların diğer insanlarla alay etmek için güldükleri gibi apaçık bir olguyu reddetmiş olmasıdır. Belki de hiçkimsenin böyle bir şey yapmayacağını sanırız, ancak, düzgülü [normative] sorularla olgusal olanları biribirine karıştırmamalıyız.. Gerçekten, insanlar başkalarının talihsizliklerine sık sık güler, kaydedilmiş tarih boyunca da böyle yapmış oldukları görülmektedir. Elbette ki, aslanlar tarafından parçalanan hristiyanları zevkle seyretmek için Colosseum'a gelen Romalılar, arenadaki bu acı çeken ve ölen insanlara kesinlikle gülmüşlerdir. İnsanları başkalarının çektiği acılara paganlardan daha duyarlı kılması gereken hristiyan uygarlığına karşın, halka açık işkence ve idamlar, ortaçağlarda ve kendi "aydınlanmış" yüzyılımızda gözde eğlence kaynakları olmuştur. Mons kasabası yurttaşlarının, komşu bir kasabada hüküm giyen bir suçluyu, eğlenmek için parçalamak üzere, satın aldıklarını gösteren geç ortaçağ dönemine ait bir kayda rastlanmaktadır. Voltaire'in yaşadığı dönemde bile, zenginlerin, delilerle alay edip eğlenmek için, faytonlarıyla tımarha-

22 Voltaire, *L'Enfant Prodigue*'e önsöz (Paris, 1829).

23 Max Eastman, *The Sense of Humor* (New York: Scribner's, 1921), s.7.

neye gitmeleri yaygındı.

İlk günlerinden bu yana Dünya Edebiyatında alaycı gülme'ye [derisive laughter] birçok değinmelerde bulunulmuştur. Örneğin *İlyada*'da buna birçok kez rastlanır, hatta *İncil*'de bulunanı neredeyse tek gülme türüdür. *First Book of King*'de [İlk Krallar Kitabı] (18:30), Yahova'yla karşılaştırıldığında daha güçsüz olan tanrılarıyla alay eden Baal papazlarına sataşan İlyas'ı görürüz. Alay ettikten sonra, İlyas onları kılıçtan geçirir. *Second Book of King*'de [İkinci Krallar Kitabı] (2:23) peygamber Elisha, kel kafasıyla dalga geçen bir grup çocukla karşılaşır. Bu alay peygamberi öylesine gücendirir ki, bu çocukların belalarını tanrı tarafından bulmaları için bir lanette bulunur; bunun üzerine ormandan çocukları parçalamak üzere iki ayı çıkagelir.

Bu alıntı modern Batı'nın kulaklarına zalimce gelebilir, bunun nedeni, başkalarının acı çekmelerinden zevk alınmasına bizim son zamanlardaki göreceli ahlaksal karşı çıkışlarımızdır. Unutmamalıyız ki, acımasızca gülmelere karşı çıkmalarımız, bugün bile bütün kültürler için geçerli değildir. Alfred North Whitehead şöyle bir öykü anlatır: "Afrika'ya gitmiş olan dostlarımızın bazıları.... savaş süresince Afrikalı zencilerin bir şey için nasıl dereye indiklerini ve kükrer gibi gülerek nasıl geriye döndüklerini anlatır. Neden gülmüşlerdi? Neden mi, çünkü bir timsah aniden sudan fırlayıp dostlarından birini kapmıştı[24]." Samoa gibi kültürlerde, acımasızca gülme ve alay etmek amacıyla gülme, başat gülme türleri olarak görülür. Grönland Eskimoları arasında düzenlenen alay etme yarışmaları, cinayet gibi suçlar için bile, bir zamanlar tek yargılama biçimleriydi. Herhangi birisiyle

24 Lucien Price, *Dialogues of Alfred North Whitehead* (New York: Mentor Books, 1962), s. 30.

sorunu olan bir kimse, onu diğer klan ve kabile üyelerinin önünde atışmaya davet eder ve taraflar karşılıklı alay ederek birbirleriyle atışırlardı. Bu atışma sırasında, tarafların biribirlerinin yüzüne kahkahalarla gülmesine izin verilirdi. Rakibi etkileyen kahkahaları en çok kim atarsa, o, tüm sayıları toplardı. Kazanan kişi orada bulunanlar tarafından galip ilan edilir, kaybedense, eğer utancı çok fazlaysa, ailesiyle birlikte topluluktan uzaklaştırılırdı[25].

Alaycı gülmeyi aramak için Grönland'a gitmemize gerek yok; bizim kendi çocuklarımız da ve hatta gençken kendimiz bile, eğlenmek için olağanüstü bir gayret gösterirdik. Yalnızca birkaç yıldır konuşmakta olan bazı çocuklar bile, diğer çocuklarla alay etmek için, akranlarına ve kendilerinden farklı fiziksel yapıda olan, farklı giyinen, farklı konuşan ya da farklı davranan yetişkinlere ad takmada pek beceriklidirler. İncelemeler de göstermiştir ki, çocukların en eğlenceli buldukları şey başkalarının acı çekmelerine gülmedir[26]. Çocukların, kendilerininkine benzemeyen geleneklere, elbise biçimlerine ve benzeri gibi şeylere hoşgörülü olabilmeleri için, değişik insan gruplarıyla karşılaşmaları gerekir. Çocukların başkalarının acılarına karşı duyarlı olmayı öğrenmeleri, zamanı ve ahlaksal eğitimi gerektirir, öyleki, onların acılarıyla eğlenmek yerine üzülüp ilgilenebilsinler. Piaget ve diğerlerinin göstermiş olduğu gibi, çocuklar, diğer insanların kendileri gibi olmadıklarının bilincine varmış olarak yaşama atılmazlar, bu öğrenmeleri gereken bir şeydir.

Alaycı gülme'nin, büyük oranda insanın doğal eğilimi olarak, erişkinlikte de sürdüğünü ileriye süreceğim. Bizim ahlaksal

25 J. Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Human Cultura* (London: Routledge and Kegan Paul, 1949), ss. 85-86.

26 Bu incelemelerin ikisi Rapp'ın *Origins of Wit and Humor*'unda da tartışıldı., ss. 34-35.

terbiyemiz, alaycı gülme'nin bazı türlerini ayıklamıştır, ancak yine de bir biçimde kendisini gösterir; örneğin bize haksızlık yapmış birinin çektiği acılara ya da etnik fıkralara neşeyle gülmemiz gibi. Nezaket çerçevesindeki arkadaşlıklarda bir başkasının talihsizliğine gülünmesine olanak tanınmasa da, esprili konuşmaktan, özellikle usturuplu iğnelemelerden hâlâ zevk alırız. Don Rickles gibi komedyenler başarılı kariyerlerini yalnızca fıkra anlatarak değil, seyircilerin arasından seçtikleri insanların ırkları, aksanları, elbiseleri, çirkinlikleri gibi özelliklerinin önemli ayrıntılarını taklit ederek yapmışlardır. Bizim bu gülme türünden aldığımız zevkin ortadaki en kötü örneği, belki de, son onbeş-yirmi yıldır televizyon programlarımızı tıkamış olan acınası biçimde çocuksu "durum komedileri"dir [situation comedies]; bunların çoğunda olay örgüsü falan bulunmaz ve birbirlerine açıkca ve aptalca iğnelemelerde bulunan bir grup aile bireylerince ya da arkadaşlarca oluşturulurlar.

Alaycı gülme'nin doğruluğunu reddettikten sonra, Hobbescu gülme kuramına karşı çıkmak budalalık olurdu. En akıllıca eleştiri yolu, sanının, tüm gülme durumlarının üstünlük duygularını içerdiği gibi bir açıklamanın olanaklı olamayacağını ve böylece de, "ani zafer duygusu"nun, gülme'nin özü olamayacağını göstermektir.

1. Bölüm'deki gülme durumları listemize bakarsak, çoğunun üstünlük kuramı'yla uyuşmadığını görürüz. Örneğin, bir bebeğin gıdıklandığında ya da 'cee' dendiğinde gülmesi, ondaki üstünlük duygusuna yüklenemez, çünkü, bu tür gülmeler, bebeğin başkalarıyla kendisini karşılaştırıp kendi imgesini henüz çıkarsamasından çok önce, aslında bebek kendisini çevresindekilerden ayrı bir varlık olarak ayırt etmeden önce başlar.

Daha büyük çocuklar ve erişkinler kendilerini değerlendire-

bilirler ve üstünlük duygusuna sahiptirler. Ancak güldüğümüz birçok durumlarda, üstünlük duygularını gerektiren hiçbir şey yoktur. Erişkinler de, gıdıklandıklarında, bebekler gibi gülebilirler; bir sihirbazlık numarası gördüklerinde ya da sokakta eski bir arkadaşlarıyla karşılaştıklarında da gülebilirler. Bu durumların hiçbirinde bir kendi kendini değerlendirme söz konusu olmamaktadır; gerçekten de, sihirbazlık numarasını izlerken gülündüğünde bir kendi kendini değerlendirme söz konusu olsaydı, gülen kişinin ona üstün gelen sihirbaz karşısında aşağılık duygusuna kapılması gerekirdi.

Yukarıda dile getirilen, mizahi olmayan gülme durumlarının yanısıra, mizahi gülme'de de – üstünlük duygularını içermeyen birçok gülme örnekleri vardır. Daha çok sözel mizah'da, üçlü uyak kullanarak ya da aynı sesi sürekli yineleyerek güldürmeyi amaçlamakta olduğu gibi, kişi kendi kendini değerlendirmeye gereksinim duymaz. Çoğu cinaslar da zaten, daha çok sözlü oyunlardır ve üstünlük duygularını uyandırmayı gerektirmezler.

Saçma ya da anlamsız mizah sık sık bizi, kendi kendimizi değerlendirmeye sokmadan güldürür. Bir zamanlar birisi şaka yapmak için ben evde yokken buzdolabıma bir bowling topu koymuştu. Daha sonra mutfağa gidip dolabın kapısını açtığımda, gördüğüm manzara karşısında gülmekten öldüm. Ancak bu, hiçbir şey için değildi; üstelik hiç de üstünlük duygusu yoktu – yalnızca, bu nesneyi uygun olmayan bir yerde görmüş olmaktan ötürü gülmüştüm. Gerçekten de bazı zamanlar, yalnızca üstünlük duygularından ötürü değil, bazı biçimlerde bize bayağılıkları gösteren durumlardaki saçmalıklardan da zevk alırız. Ara sıra, yataktan kalkar ve daha tam olarak uyanamadan kahvaltımı yaparım. Böylesi günlerin birinde, birdenbire ne yaptıysam kahve kabını ocaktan alıp masanın üzerine getirdiğimi ve mısır gevrek-

lerinin üzerine bir fincan kahveyi boca ettiğimi hatırlıyorum. Oracıkta gülmekten kırıldım. Yapmış olduğum şeyin saçmalığı, böyle bir durumda kendime olan özsaygımı arttırmadı; tersine yitirtti. Artık insanlar, bazen toplumsal ortamlarda yapmış oldukları bir yanlış üzerine, böylesi bir durumda rahat edebilmek ve acımasızca eleştiriden kurtulabilmek için, zorlama bir kahkaha patlatıyorlar. Ancak bu benim için geçerli değildi; yalnızdım ve gülmem içtendi. Yalnızca yapmış olduğum şeyin aptallığından zevk almıştım.

Kendi yaptıkları gafları başkalarıyla paylaşıp gülmekten zevk alan insanlar bile vardır. Henüz satın almış olduğu ufak tefek yabancı arabasında, bir keresinde benzinsiz kalan bir arkadaşımı hatırlıyorum. Arabadan indi, yola çıktı ve benzin istasyonuna kadar yürüyerek gitti. Ancak bir bidon benzinle geriye döndüğünde, benzin deposunun kapağının nerede olduğunu bilmediği için benzini depoya boşaltamadı. Sonunda motor kapağını açtı, sağdaki deponun benzin deposu olduğunu düşündü. Deponun kapağını açtı ve bir bidon benzini içine boşalttı. Ama gerçekte bu radyötördü ve bu nedenle artık yalnız hareket edememekle kalmıyor, bir de ısıtma sistemine su yerine benzin de koymuş oluyordu. Bu hata, ona, hem para hem zaman açısından çok pahalıya patlamıştı. Ancak arkadaşım, bunu o zaman çok komik bulmuştu. Ve o zamandan beri de, bu gafıyla ilgili öyküyü anlatmaktan ya da başkalarının anlatmasından zevk aldı. Kendini cezalandırmayı ya da arkadaşları kendisine gülüyor diye saplantılara kapılmayı düşünmedi. Bugün bile, öyküyü kendisini eski benliğiyle karşılaştırarak bir zafer duygusu içinde anlatır; yarın da, benzer bir hatayı yapabilecek kadar bu teknik işten pek anlamadığını rahatlıkla itiraf eder.

Rapp gibi, üstünlük kuramını savunanlar, yukarıdaki gibi

durumlarda hâlâ üstünlük duygularının olduğunu söyleyeceklerdir, ancak gülmenin alay ettiği şey, gülen benlikten ayrılmış bir benliğin resmidir. "Gerçekte, şöyle oluyor; kişi, kendi kendisini sanki bir başkasıymış gibi görmeyi öğreniyor... Sonra ortaya çıkan ikinci benliğinin maskaralıklarına ve kötü durumlarına tatlılıkla ve nesnel olarak gülmeye geçiyor[27]." Yine de bu açıklama, bir geçiştirme gibi görünüyor. Bazen, kendi kendimize gülerken, örneğin, çocukluk resimlerimize gülerken, tam anlamıyla kendimizle özdeşleştirmediğimiz bir ikinci benliğe gülüyor olabileceğimiz kabul edilirse, yukarıdaki durum geçerli olmak zorunda değildir. Bence, budalalıklarımıza daha fazla güleriz; çünkü, budalalığı yapan da – gülen de – kendimizden başkası değildir. Mısır gevreklerinin üzerine kahveyi döktüğüm için kendime gülerken, özellikle fazla güldüğümü biliyorum, bunun nedeni, kendimi o aptalca yanlışı yapmış olan sersemden ayırmamış olmamdır. Ve arkadaşımı, eğer kendisinden daha acemi birisi yapmış olsaydı, radyatöre benzin koymuş olma öyküsünden böylesine zevk alamayacağını söyleyecek kadar iyi tanıdığımı düşünüyorum.

Üstünlük kuramı, bu kendi kendine gülme durumlarının nedenini ortaya çıkarmasa bile, hiçkimsenin alaya alınmadığı bir uyumsuzluğa gülmemizin ardındaki nedeni yine irdelemek zorunda kalırdı. Böylesi bir uyumsuzluğa buzdolabındaki bowling topu örnek olarak verilebilir. Hobbes, gülmemizi bazı zamanlar uyumsuzlukların başlattığını kabul etmiştir, ancak, "saldırıdan yoksun gülme'nin kişilerden soyutlanmış saçmalıklara ve zayıflıklara yönelmiş olacağını[28]" belirterek, üstünlük kuramına bağlı

27 *age*, s. 67.

28 Hobbes, *Human Nature*, Bölüm 9, Kısım 13.

kalmaya çalışmıştır. Öyleyse, artık kişilere gülmek sözkonusu değilse, buradaki "yönelmiş olma" durumunun anlamı nedir? Üstünlük kuramına göre, kendilerine karşı fiziksel cesaret, zekâ ya da bir başka insani özellik konusunda üstünlük duyduğumuz kişilere güleriz, bu ise onları alaya almaktır; bu anlamda, üstünlük duygusu bizi, o insanlara karşı davranışlarımızda, hor gören bir saygısız durumuna düşürür. Bu açıdan bir kişinin ya da kişi olarak ele aldığımız herhangi bir şeyin dışındaki hiçbir şeye gülmemiz olanaklı değildir; bunun nedeni de, kendimizi ancak kendi türümüzden varlıklarla, yani diğer kişilerle karşılaştırabilir ve böylece üstünlük duyabilir olmamızdır. Cansız nesneler ya da durumlarla alay etmeyiz. Dolayısıyla bir kişiyi, görünüşte onunla bağlantısı olan birtakım nesneleri kötüye kullanarak taklit edebiliriz. Bir grup insan, şişman bir kişiye, kendisi orada yokken gülebilir; örneğin, belinin ne kadar geniş olduğunu vurgulamak için onun bol gelen elbisesini giyip ortalıkta dolaşarak alay etmek gibi. Ancak burada elbiseyle alay etmeyiz, kişiyle alay etmek için elbiseyi kullanırız.

Kuşkusuz, buzdolabındaki bovling topu gibi saçma durumlara "gülme"den sözediyoruz sözetmesine ya, bu ancak saçma durumun bizi eğlendirmesi açısından geçerlidir. Bu açıdan alaya alma, "gülme"de, üstünlük duyguları ve hatta kendi kendini değerlendirmeye ilişkin hiçbir çağrışım yaratmamaktadır. Buzdolabındaki bovling topuna ne üstünlük taslayabiliriz ne de onu alaya alabiliriz; kısacası, eğer Hobbes bizim bu gibi uyumsuz durumlara gülmemizin kendi üstünlük kuramınca gerekli görülen bir tür "gülme"olduğunu düşünüyorsa, kaçamak davranıyor demektir.

Üstünlük kuramını benimseyenlerden en azından bazıları, sanırım, gülme'nin olumlu özdeğerlendirmeyle ilgili olması ge-

rektiğini düşünmeye itilmişlerdir; bunun nedeni, gülerken eğlenmemiz, kendimizi iyi hissetmemizdir. Burada, bir kişinin kendisini iyi hissetmesinin o kişinin *kendisiyle ilgili olarak* mutlaka iyi şeyler hissettiği anlamına gelmeyeceği olgusunu gözönünde bulundurmak önemlidir ("eğlenmek" ifadesi bu anlamda, şaşırtıcıdır); kişi az da olsa kendisini başkalarıyla ya da kendisiyle ilgili daha eski bir durumla karşılaştırıyor olabilir. Buradaki yanlışlık, altruism [özgecilik] olasılığının, eylemler, o eylemleri eylemek *isteyen* temsilciler [agents] tarafından (bir biçimde) eylendiğinden, tüm eylemlerin eylemleri eyleyen temsilcilerin *yararı için* eylenmesinin reddedildiği gibi, etik'te de rastlanan türden bir yanlışlıktır. Bu mantığın gözden kaçırdığı nokta, bir insanın, bir başkasının yararını da istek nesnesi olarak kendi yararına açık ya da üstü kapalı olarak değinmeden basbayağı seçebileceğidir. Aynı biçimde, bir insan hiç de kendisinde odaklaşmadan gülerek rahatlayabilir. Gülme'nin, eylemin kendi kendine hizmet etmesinden daha fazla özdeğerlendirmeye yönelik bir yanının bulunması gerekmez.

Öyleyse, üstünlük kuramından çıkarılacak genel sonuç, bu kuramın kapsamlı bir gülme kuramı olamayacağıdır; çünkü, üstünlük duygularıyla ilgili olmayan hem mizahi hem de gayri mizahi çeşitli durumlar vardır.

Uyumsuzluk Kuramı

3

İkinci gülme kuramına, yani uyumsuzluk kuramına geldiğimizde, ilgimizi gülme'nin duygusal ya da duyumsal yanından, bilişsel ya da düşünsel yanına çevririz. Eğlence, üstünlük kuramı için birincil derecede etkili iken – burada sözkonusu olan zafer kazanma ya da yengi duygusudur – uyumsuzluk kuramı için, umulmadık, mantıksız ya da şöyle ya da böyle uygunsuz olan bir şeye karşı gösterilen zihinsel bir tepkidir. Her iki kuramda da gülmeyi başlatan belli bir ikilik ya da karşıtlık vardır, ancak üstünlük kuramı, bu ikiliğin gülenin kendini değerlendirmesi ile, başka birini (ya da daha önceki kendini) değerlendirmesi arasında olması gerektiği yolunda fazlasıyla kısıtlı bir iddiada bulunur. Daha önce gördüğümüz gibi de, bu iddianın birçok gülme durumu açısından yanlış olduğu gösterilmiştir. Öte yandan, uyumsuzluk kuramı, gülme'ye üstünlük duygularının karıştırılabileceğini yadsımasa da, gülme'deki ikiliğin gülenin kendi önemini duyumsaması ve başkasını değerlendirmesi arasında mutlaka bir karşıtlık durumu olarak ortaya çıkması gerektiğini kabul etmez. Bunun yerine, bu kuram, daha genel bir uyumsuzluk kavramı çerçevesinde işlenmektedir.

Uyumsuzluk kuramının ardındaki temel düşünce çok genel ve oldukça basittir. Nesneler, bu nesnelerin nitelikleri, olaylar,

vs. arasında belirli kalıpların bulunmasını beklediğimiz düzenli bir dünyada yaşamaktayız. Bu kalıplara uymayan herhangi bir şey başımıza geldiğinde güleriz. Pascal'ın belirttiği gibi, "Kişiyi, umduğuyla bulduğu arasındaki şaşırtıcı orantısızlıktan başka hiçbir şey daha fazla güldürmez[29]."

Uyumsuzluk kuramı ilk kez Aristoteles tarafından irdelenmeye başlanmıştır; ancak Aristoteles bunu, *Poetics* ve *Nicomachean Ethics*'indeki üstünlük kuramıyla uyuşmaması nedeniyle hiç geliştirmeye girişmemiştir. Onun, uyumsuzluğu bir gülme kaynağı olarak kabullenişine *Rhetoric*'de rastlarız; Aristoteles *Rhetoric*'de, dinleyicileri arasında belli bir beklenti yaratıp sonra da onları beklenmedik bir şeyle vurmanın, bir konuşmacı için iyi bir güldürme yolu olduğuna dikkati çeker. Örnek olarak bilinmeyen bir komediden bir dize aktarır: "Ve yürüdükçe o, oluştu ayaklarının altında – mayasıllar[30]." Aynı sonuç, bir telaffuz değişikliğine ya da sözcük oyununa dayalı fıkralarda da ortaya çıkar, diye belirtir Aristoteles.

Aristoteles gülme'nin kaynağı olarak uyumsuzluk hakkında daha fazla bir şey söylemediğinden, yapıtlarını yorumlayanların çoğu bu düşünceye değinmemişlerdir bile. Dinleyicileri şaşırtarak güldürme hakkında Aristoteles'in söylediklerini yineleyen, ancak işi, bu tür gülme biçimini Aristoteles'in üstünlük kuramı içinde eritmeye kadar götüren Cicero, bu yorumcuların dışında kalmıştır.

En meşhur savunucuları Kant ve Schopenhauer olan uyumsuzluk kuramı, ancak XVII. ve XIX. yüzyılda ayrıntılı bir biçimde işlendi. Kant'ın gülme kuramı yalnızca uyumsuzluğu içermi-

29 Ludovici'den alınmıştır; *Secret of Laughter*, s. 27.

30 Aristotle, *Rhetoric*, III, 2.

yordu; o bir duygusal boşalma düşüncesini de içermekteydi. Bu konuya 4. Bölüm'de, üçüncü konu başlığımız olan "Rahatlama Kuramı" altında değineceğiz. Ancak, uyumsuzluk düşüncesi Kant'ın gülme'ye ilişkin açıklamalarında merkezi bir rol oynar, bu nedenle bizim bunu gözönüne almamız gerekir. "Her şey katılırcasına gülmeyi başlatabilir" der Kant, "Saçma bir şey olmalı (Bu nedenle anlak, amacına ulaşamaz). *Gülme, yıkılan bir umudun hiçliğe doğru ani değişiminden doğan bir duygudur*[31]." Kant'ın verdiği fıkra örneklerinden bazıları şunlardır:

> *Zengin bir adamın mirasçısı debdebeli bir cenaze töreni düzenlemeyi diler, ancak bunu tam anlamıyla başaramayacağı için hayıflanır; "çünkü" (der o) "yas tutmaları için tuttuğum adamlara ne kadar fazla para verirsem, o kadar neşeli görünürler!" Bu fıkrayı duyunca kahkahayla güleriz, bunun nedeni bir beklentinin birdenbire hiçe dönüşmesidir. Dikkat etmeliyiz ki, burada beklenti, kendisini umulan bir nesnenin olumlu bir karşıtına dönüştürmez – Öyle olsaydı, üzüntü kaynağı oluşturacak bir şey bile bulunabilirdi – oysa beklenti hiçe dönüşmelidir*[32].

Schopenhauer'in uyumsuzluk kuramı, Kant'ınkinden biraz farklıdır. Schopenhauer, bir fıkranın canalıcı son cümlesinden ya da başka gülme durumlarından edindiğimiz duygulanımın, Kant'ın *hiçbir şey* diye önesürdüğü gibi, olamayacağını söyler; beklentilerimiz yıkılmış falan değildir, ve bu da konuyu sona erdirir. Biz aslında beklemediğimiz bir doğrultuda duygulanım

31 Immanuel Kant, *Kritic of Judgment*, Çev. J.H. Bernard (London: Macmillan, 1892), s. 223.

32 *age.*, s. 224.

ediniriz. Bu [fıkrada verilen] her ne ise, öyküyü tamamlar ya da bir biçimde duruma tam uyar[33]. Örneğin Kant'ın yas tutanlarla ilgili fıkrasında, fıkrayı dinlerken hiçbir şeye dönüşen belirgin bir beklenti geliştirmeyiz. Varisin, dört dörtlük bir cenaze töreni düzenleyememekten dolayı hayıflandığını duyduğumuzda, öykünün geri kalanında bununla ilgili bir tür açıklama yapılacağı yolunda genel bir beklenti ediniriz. Bunu bir öykü değil de fıkra yapan şey, varisin içinde bulunduğu rahatsız duruma ilişkin bir açıklamada bulunulmamış olması değil, yapılan açıklamada gösterilen durumun uyumsuz olmasıdır. Profesyonel ağıtçıların dizilip üzgün görünebilmeleri beklenmektedir; böylece, bunlardan bazıları yüklüce paranın kokusunu alıp, mutluluklarını gizleyemeyince, kederli ortamın dışında kalan ağıtçılar durumuna düşmüş olurlar.

Eğer, bu öyküde yapılan açıklama, "Bu nisan yağmurları cenaze yürüyüşünü mahvedecek," gibi sıradan bir açıklama olsaydı, hiç de fıkra olmazdı. Öte yandan, *hiçbir* açıklama yapılmayıp, varisin içinde bulunduğu rahatsız durumun bir biçimde açıklanacağına ilişkin beklentimiz kısaca "bir hiçe dönüştürülmüş" olsaydı, yine aynı biçimde fıkra olmazdı. Diyelim ki, öykü bize varisin bir cenaze töreni düzenleyememesinden dolayı duyduğu üzüntü anlatıldıktan sonra sona ersin, bu kez de, sıkıntılı bir beklenti içine düşeriz ama, gülmemizi gerektiren bir durum yoktur.

Schopenhauer kendi gülme kuramında, bir kavramla, doğası gereği genel olan, ve tek, bireysel şeyleri sanki o kavramın tıpatıp benzeşen anlık durumlarıymış gibi, rasgele biraraya yığan

33 Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Idea*, Çev. R.B. Haldane ve J. Kemp (London: Routledge & Kegan Paul, 1964), Sayı 1, Bölüm 13.

o şeylerin kendisi arasında bir uyumsuzluk bulunması gerektiğini belirtir. "Her durumda gülme'nin nedeni, bir kavramla, o kavram ilişkisi içinde düşünülen gerçek nesneler arasındaki uyumsuzluğun aniden algılanmasıdır, ve gülme'nin kendisi bu uyumsuzluktan başka birşey değildir"[34]. İsterseniz, gülmeye yolaçan nedenin, kavramsal anlakla algı arasında gelişen uygunsuz bir birliktelik olduğunu söyleyelim.

Uyumsuzluk kuramının iki değişik yorumunu kısaca gördükten sonra, kuramın genel bir değerlendirmesini yapabiliriz. Kant'ın, Schopenhauer'ın ya da diğer yorumlamaların cesaretle karşılayacağımız bireysel farklılıklarını bir kenara bırakırsak, sanırım uyumsuzluk kuramındaki temel zayıflık bütün gülme durumlarını açıklayacak kapsamda olmamasıdır. Yalnızca mizahi gülme durumlarını gözönünde bulundurduğumuzda kuram iyi işler – Daha sonra, kesinlikle tüm gülme mekanizmasının parçası olarak uyumsuzluğa başvuracağım. Ancak uyumsuzluğu içermeyen bir çok mizahi olmayan gülme durumları da vardır.

Uyumsuzluk kuramının sınırlılıklarının farkına varan ilk kuramcı, Kant'ın çağdaşı, James Beattie'ydi. Kendi gülme kuramında Beattie, uyumsuzluktan yararlanır ve Kant ve Schopenhauer gibi aynı dili kullanır, ancak, o, yalnızca bazı gülme durumlarının uyumsuzluktan yararlanarak açıklanabileceğini açık hale getirir. Beattie, "duygusal gülme" ve "hayvansal gülme" diye adlandırdığı iki gülme türü arasında ayrım yapar. İlki, "daima akla sunulmuş olan belli nesne ya da düşüncelerin sonucunda heyecan yaratan duygudan ya da duyumdan ürer..."[35] gülme'deki duygusal gülme nedenlerini uyaran şey uyumsuzluktur; bu gül-

34 *age*, s. 76.

35 James Beattie, "On Laughter and Ludictous", *Essays*'inde, 3. baskı, (London, 1779), s. 304.

me, "aynı bütünde birleşmiş uyumsuz şeylerin görünüşünden yükselir görünür[36]." Ya da daha uzun bir deyişle mizahi gülme nedeninin "karmaşık bir nesne ya da bütün içinde birleşmiş olan ve aklın da bunun farkına vardığı iki ya da daha fazla uyuşmaz, uygunsuz ya da bağdaşmaz kısımlar ya da koşullar olduğu söylenir[37]."

Beattie'nin sözettiği ikinci gülme türü, "hayvansal gülme," zihinsel bir düzeyde oluşmaz. Bu nedenle Beattie, uyumsuzluğun terimleriyle onu çözümlemeyi önermez. Gerçekten de, O, bu konuda yalnızca birkaç cümle sarfetmiştir. Hayvansal gülme, der Beattie, yalnızca duygulardan ya da gülünç düşüncelerin algısından değil, hayvansal ruh diye adlandırılan, bütünüyle maddesel olan nedenlerin işleyişinden kaynaklanan ya da kaynaklanıyormuş gibi görünen bazı bedensel duygulardan ya da ani tepkiden doğar[38]." Hayvansal gülme, uyumsuzluğu algılayacak zihinsel kapasiteye sahip olmayan bebeklerde görülen bir tür gülmedir; bu onların gıdıklanma gibi bir uyarıcıya tepkisidir. Yetişkinlerde de hayvansal gülme'yi "gıdıklanma ya da sevinç gibi durumlarda[39]" görürüz.

5. Bölüm'de mizahi ve mizahi olmayan gülme türleri arasındaki farklılıkları ayrıntılı bir biçimde tartışacağım, ancak burada yalnızca, en azından Beattie'nin uyumsuzluk terimleriyle açıklanmayan mizahi olmayan bazı gülme tiplerine bakışına değineceğiz. Beattie, uyumsuzluk bir zihinsel ya da kavramsal konudur, ve ardında psikolojik mekanizm vardır, der. Gıdıklanma sonucu gülme karmaşık değil, basittir. Burada ayrıca, zihinsel

36 *age*., s. 318.
37 *age*., s. 320.
38 *age*., s. 305.
39 *age*., s. 303.

anlayışı içeren ancak uyumsuzluğu içermeyen gülme durumlarının da olduğunu eklemeliyiz. Örneğin bir bulmaca çözerken, ya da mükemmelce sunulan akrobasi gösterisini izlerken güldüğümüzde olduğu gibi. Bu yalnızca "hayvansal gülme" değildir, ancak, burada hiç de uyumsuzluk yargılarına gereksinim duymayız. Bu nedenle uyumsuzluk, Beattie'nin "duygusal gülme" diye adlandırdığı tüm bu gibi durumların gerisinde bulunmaz.

Beattie, gülme'nin uyumsuzluğa bir tepki olduğu iddiasına önemli bir nokta daha ekler. Bir kişinin farkına vardığı her uyumsuzluk, gülme dürtüsünü başlatmaz, der. Bizim uyumsuzluk algımız "başka daha büyük herhangi bir duygulanımla karşılaştığında[40]" ortaya çıkan duygulanımı ki buna Beattie "coşkun duygulanım" der, gülmemize yol açmayacaktır. Bu, gülme'nin, uyumsuzluk kuramının aşırı zihinsel formüllendirmelerince sık sık gözden kaçırılan önemli bir özelliğidir. Gülme, mizahta bile, yalnızca bazı uyumsuzlukların bilincine varılmasına ilişkin zihinsel bir sorun değildir. Eğer bir uyumsuzluğun farkına varırsam, ancak bu uyumsuzluk beni bir biçimde rahatsız ederse, herhalde bu duruma gülmem. Eğer buzdolabımda, daha önce sözünü ettiğim zararsız bowling topu yerine bir kobra yılanıyla karşılaşsaydım, bu duruma tepkim olasılıkla gülmek değil, hızla dolabın kapısını çarpıp kaçmak olurdu. Benzer olarak, bir arabanın çarpmış olduğu yaşam dolu küçük bir çocuğu görmek, uyumsuzluk yaratacaktır ancak gülme'ye yol açmayacaktır. Korku, acıma, ahlaksal kaygılardan doğan hoşnutsuzluk, öfke ya da nefret, der Beattie, uyumsuzluğa gülme eğilimimizin karşısında ağır basabilir. Bu daha sonra açıklanacak bir noktadır.

Sonuç olarak, gülme'nin uyumsuzluğa karşı bir tepki oldu-

40 *age*., s. 420.

ğu gibi bir açıklamayı evrensel bir doğru olarak kabul edemeyiz. Uyumsuzluk, bütün mizahi durumlarda rahatlıkla sözkonusu olabilir, ancak mizahi olmayan birçok gülme durumunda söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle, uyumsuzluk kuramı, genel bir gülme kuramı olarak kabul edilmeyecektir.

Rahatlama Kuramı

4

Gülme konusunda kendi görüşüme geçmeden önce ele alacağım son kuram rahatlama kuramıdır. Bu kuramın değişik yorumları var, ancak bütün bu yorumların ortak bir noktası vardır ki, bu da gülme'nin, sinirsel enerjinin ortaya çıkışı olarak görüldüğü, üç aşağı-beş yukarı fizyolojik olan bakış açısıdır. Üstünlük kuramı gülmeyle ilgili duygular üzerinde, uyumsuzluk kuramı da gülmeye yolaçan nesneler ya da düşünceler üzerinde yoğunlaşırken, rahatlama kuramı, bu iki kuram içinde çok az tartışılan bir soruyu yöneltir kendine; o da: Gülme, neden girdiği fiziksel biçimi alır ve bunun biyolojik işlevi nedir?

Rahatlama kuramına, en erken, Shaftesbury'nin 1711 yılında yayımlamış olduğu "The Freedom of Wit and Humor" [Nükte ve Mizahın Özgürlüğü] başlıklı makalesinde rastlıyoruz. "Açık yürekli insanların doğal ve rahat ruh halleri kısıtlandığında ya da denetim altına alındığında, içinde bulundukları sıkıntılı durumdan kurtulmak için başka hareket yolları arayacaktır; ister taşlamayla, öykünmeyle, ister soytarılıkla olsun, bu insanlar az ya da çok kendilerini gösterdikleri için bu durumdan hoşnut olup, üzerlerindeki baskılardan öç almış olacaklardır[41]." Burada,

41 Lord Shaftesbury, "The Freedom of Wit and Humor", *Characteristicks*'-inde Kısım 1, Bölüm 4, 4. Baskı (London, 1727), s. 71.

rahatlama kuramının olası bir biçimde Hobbescu kuramla örtüştüğünü görebiliriz. Baskıdan kurtularak gülmek, aynı zamanda, insana baskı yapana kaş çatarak gülmek olabilir. Hobbescu kuramı savunmak ve geliştirmek konusunda en çok çalışan kuramcılardan birisi olan Alexander Bain, aslında psikolojik baskıları ve bu baskılardan kurtulmada gülme'nin rolünü araştıran ilk düşünürlerden biriydi[42].

Eğer, yapısı bizi sınırlayan aklımıza ve kavrayış dizgemize göz atarsak, rahatlama kuramını üstünlük kuramıyla karıştırabiliriz de. Örneğin Schopenhauer, gülme'nin sıkıcı "Dame Reason"dan bir kaçışı içerdiğini söyler. O zaman, diyebiliriz ki, rahatlama kuramının tartıştığımız diğer iki gülme kuramıyla karşılaştırılması gerekli değildir; Bu, bir anlamda olgunun farklı bir yönüne bakmaktır. Biz, en iyisi, gülme'de rahatlamanın rolüne değinelim.

Rahatlamanın, gülme durumu için uygun olabilecek iki biçimi vardır. Kişi, ya serbest kalan sinirsel enerjiyle bu duruma girebilir, ya da gülme durumunun kendisi, sinirsel enerjinin serbest kalmasına olduğu kadar, birikmesine de neden olabilir. Şimdi biz, bu durumları, gülme'ye başlamayı ve gülme'den önce varolan enerjinin serbest kalmasını, birer birer tartışalım.

Herhangi bir yasak, bir kişinin, ne yasaklanmışsa onu yapma arzusunun artmasına neden olur, ve bu hedefine ulaşamamış arzu, kendisini açığa çıkarılmamış sinirsel enerji olarak gösterebilir. Örneğin, çocuklar, koşmak ya da bağırmak istediklerinde, sıklıkla oturmaya ve sessiz olmaya zorlanırlar. Onların açığa çıkarılmamış sinirsel enerjileri, tamamen kas gerilimleriyle ve kıpır kıpır olmalarıyla kendini gösterir. Açığa çıkarılmamış enerji-

42 Alexander Bain, *The Emotions and the Will*, 3. Baskı, (London: Longmans & Green, 1875), Bölümler: 10 ve 14.

nin daha ciddi bir türü bir diktatörlüğün ağır kısıtlamaları altında yaşamaya zorlanmış kişilerde görülebilir.

Gülmeye yolaçan birçok yasak, cinsellik ve şiddete karşı koyulmuş olan geleneksel toplumsal yasakları akla getirir. Bütün kültürler cinsellikle ilgili bazı eylemleri yasaklarlar. Çoğunda, evlilikdışı cinsel ilişki yasaklanmıştır, hatta, hemen hepsinde cinsellikle ilgili konuşmalara bile sınırlamalar getirilmiştir. Rahatlama kuramına göre, böyle sınırlamalar, insanların, cinsel arzularını baskı altında tutmalarına neden olur ve bu yüzden ne zaman ki biri, örneğin bir komedyen, tabuları yıkar ve cinsellik üzerine konuşursa, yasaklanmış olan cinsellikle ilgili düşünceleri kışkırtır ve baskı altında tutulan cinsel enerjinin bir kısmının gülme'yle salıverilmesine yol açar. Şiddete karşı koyulan toplumsal yasaklamalara, baskı altında tutulan benzer bir tür enerjinin neden olduğu düşünülmektedir. Örneğin, eğer bir öğrenci öğretmenden nefret ediyorsa, bu nefretini öğretmene saldırarak göstermesine izin verilmez. Öğrenci, düşmanca duygularını bastırırken, sınıfta saygı ve uysallık içinde bile olabilir. Ama, eğer öğretmen bir başkası tarafından şiddete maruz kalacak olursa, – yani diyelim ki, öğrenci öğretmenine saldırılmış olduğunu duyduğunda ya da onun sınıfta öğrencilerin önünde, hafifce tökezleyip düştüğünü gördüğünde – öğrencinin hapsolmuş enerjisi, gülme biçiminde kendini gösterecektir.

Freud, cinsellik ve düşmanlığın, baskı altında tutulan gülme'yi ortaya çıkaran yegane itkiler olduğunu düşünür[43], ancak, gerçekte hiçbir tabu rahatlayarak gülmek için bir basamak oluşturamaz. Birleşik Devletler Anayasasının 18. maddesi alkol içme

43 Sigmund Freud, *Jokes and Their Relation to the Unconscious*, Çev. James Strachey (New York: Penguin Books, 1976), s. 140.

komedisine yolaçmıştır. Uyuşturucu karşıtı yasalar, komedyenlere, kontrolsüz ilaç kullanımını görmek isteyen insanların kolaylıkla güldürülmeleri için fırsat sağladı – yapmak zorunda oldukları tüm şey, uyuşturucu kulanımını ima etmekti. (Son birkaç yılda uyuşturucu kullanımı daha kabul edilebilir bir hale gelince yasal cezalar azaltıldı, bu nedenle uyuşturucu kullanımına ilişkin şakalar zamanla daha az ilgi çekmeye başladı.)

Buna göre, gülerek rahatlamak, kişinin gülmeye başlamadan önce birikmiş olan sinirsel enerjisinin açığa çıkması olarak kabul edilebilir. Sözedeceğimiz bir diğer rahatlama türü, vaktiyle varolan enerjiyle değil, gülme durumunun kendisi sayesinde biriken enerjiyle rahatlamadır. Cinsellik ve düşmanlık içermeyen belirli fıkraları dinlediğimiz zaman, örneğin, öyküdeki karakterlere ilişkin anlatım, bizde çeşitli duygular uyandırabilir. Ancak daha sonra anlatının son cümlesinde öykü umulmadık bir biçimde sonuçlanabilir, ya da karakterlerin düşündüğümüz gibi olmadıkları gösterilir, bunun sonunda, biriktirilmiş olan duygusal enerji artık gereksizleşir ve rahatlamak istenir. Bu enerjinin açığa çıkarılması, rahatlama kuramının en basit anlatımına göre, 'gülme'dir.

Harry Graham'in, aşağıdaki, komik şiirinden bir bölüme gözatalım:

Geziye çıkan Maud teyzeme
Yazmıştım bir güzel name
Karın ağrısından öldüğünü duyduğumda,
Anladım yazık oldu, zarfa yapıştırdığım pula.

Şiirin ilk üç satırı, mektubunu yazmayı tamamladıktan hemen sonra teyzesinin öldüğünü öğrenen biri hakkında bizde

sempatik duygular uyandırır. Ancak son satır gösterir ki, yeğenin sevgisi hiç de düşündüğümüz gibi değildir; pulla ilgili kaygısı, teyzesinin ölümüne üzülmediğini göstermektedir, ve bu nedenle ona ilişkin sempatimiz uygunsuzlaşır. Oscar Wilde'ın, "Bugünkü gençlik tam bir canavar; boyalı saça hiç saygıları yok," sözü de aynı etkiyi yaratmaktadır. Bu cümleyi duyunca, özellikle de ikinci cümleyi duyunca, yetişkin kuşağın genç kuşağa karşı olan kızgınlığını hissediyoruz. Wilde, eğer 'ak saçlar' demiş olsaydı, bu duygu haklı gösterilebilirdi, ve bizim düşünce akışımız gençlerin kendilerinden büyük olanların düşüncelerine değer vermeleri gerektiği şeklinde devam ederdi. Ama düşünce akışımız 'boyalı saçlar' sözüyle kesintiye uğruyor, yetişkinlerin saçlarını boyamış olmaları onların gençlere saygı duymayı öğretecek akıldan yoksun olduklarını gösteriyor. Bu sözün ilk kısmı dinlenirken içimizde oluşan duyguyla sonraki kısmı dinlenirken oluşan duygu birbirine uygun olmadığından, insan gülerek rahatlıyor.

Gülme kuramını incelerken, tartışmama, ilkin daha basit olan Herbert Spencer'in ve ardından da daha karmaşık olan Freud'un kuramıyla devam etmek istiyorum. Spencer, kuramını "On the Physiology of Laughter[44]" [Gülme'nin Psikolojisi Üzerine] adlı denemesinde açıklamıştır. Spencer, o denemesinde, duygularımızın en azından sinir sistemimiz içinde sinir enerjisi şeklini aldığını ve sinir enerjisi ile devimsel sinir sistemi arasında yakın bir bağlantı olduğunu söylüyor. "Sinir enerjisi" der Spencer, "daima kassal hareket ile ifade edilmeye yatkındır ve belli bir yoğunluğa ulaştığında, daima kassal hareket olarak ortaya çı-

44 Herbert Spencer, "On the Physiology of Laughter", *Essays on Education*'da (London: J.M. Dent, 1911).

kar[45]." Kural şudur: Belli bir yoğunluğa ulaşan duygular genellikle kendilerini bedensel hareketlerle gösterirler[46]." Örneğin: korktuğumuz zaman kaçmaya yönelik hareketler yaparız, eğer korku gerekli düzeye ulaşmışsa, içinde bulunduğumuz durumdan kaçıp kurtulmak isteriz. Birine kızdığımız zaman, ufak tefek saldırganlıklar gösteririz, ya ellerimizi yumruk yaparız ya da harekete hazırladığımız başka kaslarımızı kasarız. Hatta, eğer öfkemiz daha da artarsa, karşımızdaki kişiye fiziksel olarak saldırırız.

Spencer'e göre, gülme, duygusal enerjinin sıradan boşalma yöntemlerinden farklıdır. Gülme'nin ilk evrelerinde ortaya çıkan kassal hareketler, bazı başka duygulanımların ilk evrelerinde ortaya çıkan kassal hareketlerden farklılıklar gösterir. Yumruklarımızı sıkmak ya da ayağımızı yere vurmak, sinirsel enerjinin göstergesidirler; eğer kızgınlığımız artarsa, bu hareketler fiziksel saldırıya dönüşebilirler. Ama gülme'yle ortaya çıkan kassal hareketler başka bir şeye dönüşmezler. Gülmek bizi tehlikeli bir durumdan kurtarmaz, kavgaya ya da başka şeylere de neden olmaz. Gerçekten de, bazı çağdaş psikolojik kuramlar, gülme'nin, insanı bir şeylere hazırlamaktan çok, bir şeylerden alıkoymaya hizmet ettiğini öneriyorlar[47]. Spencer, gülme'nin, o sırada yapılan bedensel hareketlerin "hiçbir dayanakları olmadığı için," yalnızca sinirsel enerjinin boşaltılmasına hizmet ettiğini söyler[48].

Spencer'e göre enerjinin boşaltılması, yoğunlaşan duyguların uygunsuzluğuyla ortaya çıkıyor. Bu duyguların sonunda or-

45 *age*., s. 299.

46 *age*., s. 302.

47 Bkz.: Örneğin, Wallace L. Chafe, "Humor as a Disabling Mechanism", Bildiri İkinci Uluslararası Mizah Konferansı'nda sunulmuştur. Los Angeles, August 1979.

48 Spencer, "Physiology of Laughter", s. 303.

taya çıkan gereksiz enerji öncelikle kaslar yoluyla boşaltılır, "özellikle de bu duygunun en çok etkilediği kaslarla," örneğin konuşmayı sağlayan kaslarla[49]. Eğer tüm sinirsel enerjinin boşaltılmasına bu kanal yeterli olmazsa, bu enerji, "daha az kullanılan" kanallara aktarılır, diyafram kası ya da nefes alma ile ilgili kaslar bu içten gelen kahkahadan etkilenirler, eğer hâlâ boşaltılacak enerji kalmışsa, gülen kişi ellerini vurarak, arkaya öne eğilerek gülecek ve bu enerjisini boşaltacaktır.

Spencer'in gülme kuramı, kendinden sonra gelen pek çok düşünürü konu bakımından etkilemiştir. Örneğin John Dewey, gülme'yi "sinirlerin aniden boşalması" olarak tanımlamıştır. Ona göre, "gülme, tüm nefes alma ve sesle ilgili organlarda ortaya çıkar[50]." Freud da, Spencer'in kuramının düzeltilmeye gereksinimi olduğuna inanmakla birlikte, onun kuramına değinir. Freud'un rahatlama kuramı ile ilgili görüşlerini kısaca daha sonra gözden geçireceğiz, ama önce Spencer'in görüşleri üzerine daha genel ve basit yorumlamalarımızı sürdürelim.

Gülme, rahatlama ve enerjinin harcanması arasında en azından bazı bağlantıların olduğu açıktır. Hepimiz tehlikeli durumlarla karşı karşıya kalmışızdır, örneğin düştüğümüz ve sonra kalkıp güvenliğimizi yeniden kazandığımız anlarda başımızdan geçen bu duruma gülmüşüzdür. Tehlikeli bir durumdan kaynaklanan kassal gerginlik, ancak güvenliğimizi yeniden kazandığımızda düzelir. Büyük bir olasılıkla hepimiz katıla katıla güldükten sonra, büyük bir enerji harcadığımızı hissetmişizdir, bu, gülme'nin bir sinirsel enerji arınması sağlaması anlamına gelir.

---

49 *age*., s. 304.

50 John Dewey, "The Theory of Emotion", *Psychological Review*, 1 (1894):559.

– *Karikatür 1*

Levin
The New Yorker Magazin
1979

Buna benzer gözlemlerden ortaya çıkan, "gülme, duygusal sinir enerjinin boşaltılmasından ibarettir" iddiası, bu konuda büyük bir adım olmuştur. Bu iddianın zorluğu şudur: Güldüğümüz pek çok durum, özellikle de mizahi olanlar, durumdan kaynaklanan hiçbir duygusal enerjiyi içermez ya da başka bir deyişle, duygusal enerji, gevşemeyi gerekli kılan durumun kendi içinde gelişmez. Pek çok kas hareketinin gerektirdiği gibi, gülmenin kendisi de belli bir enerji harcamayı gerektirir, ama bu enerji her nasılsa kişinin kendi içinde üretilmiş bir enerji değildir üstelik bu enerjinin, aniden ortaya çıkan ve uygunsuz gibi görülebilecek duygularla ilişkilendirilmeye gereksinimi de yoktur. Örneğin, Karikatür 1'i düşünün.

Bu karikatür üzerimizde bir ya da iki saniye içinde bir etki yaratır, bu süre, aslında bizim içimizde bir duygu yaratmak için yeterli değildir, az ya da çok bazı duygular oluşur ancak bunların uygunsuz olduğunu düşünürüz. Ama daha sonra, bu karika-

türü izleyişimiz baskı altında tuttuğumuz bazı duygularımızı aklımıza getirmiş ve bu duygularımızın baskıdan kurtulmasına neden olmuş olmalıdır, böyle bir durum için rahatlama kuramı geçerlidir ve karikatürü anlayıp takdir etmemize bu neden olur. Ama öyle görünüyor ki, bizler baskı altındaki duygularımız gün ışığına çıkmadan da, bu tür karikatürlerden zevk alabiliriz. Karikatürün cinsel hiçbir anlamı olmadığına göre, gülmemiz baskı altında olan cinsel duyguların boşaltılmasıyla ortaya çıkmıyor demektir. Burada çizilen iki karaktere kişinin saldırganca gülebileceğini ve bu durumdaki rahatlamanın insanların genelde optometristlere duyduğu düşmanlıktan kaynaklandığını düşünmemize karşın, bu karikatüre gülmemizin nedeni, içimizde ne bırakmış olursa olsun düşmanca duygularımız da değildir. Göz aldanmalarının ve diğer şakaların çoğu içinde aynı türden uyumsuzluklar geçerlidir.

Eğer mizahi olmayan durumlarda ortaya çıkan gülme'ye göz atacak olursak, bunların çoğunun hapsedilmiş duyguları içeriyor görünüp her ne kadar bizim gülmemize yolaçıyor olsalarda bu duyguları içermediklerini görürüz. Bu bağlamda gülme ağlamaya benzemez, bence, bir şey ya da bir durum eğer bizde ağlama duygusu yaratmıyorsa ona ağlayamayız, ama bir durum bizde gülme duygusu yaratmasa da biz ona gülebiliriz. Gülme üzerine kendi açıklamamı yaparken de göstereceğim gibi, aslında gülme ile ilgili herhangi bir duygusal bir uyarının olmadan ve duygularımızın yoğunlaşmasına gerek olmadan da gülmek olanaklıdır.

Rahatlama kuramı ile ilgili başka bir sorun da, bu kuramın duygusallıkla ilgili beklentileri aniden gereksizleştirmesi ve yoğun duyguların yaşandığı belirli durumlarda işe yaramaz görünmesidir, çünkü uyarımın sonucu olarak ortaya çıkan gülme, o

ana değin mükemmel bir uygunlukla geliştirdiğimiz umut ve duygularımız her ne ise ona ilişkindir. Düşmanlıkla yapılan şakaları bir düşünelim. Eğer hoşlanmadığımız birisine, patlayan sigaralardan ikram edeceksek, o kişinin yanına varmadan önce heyecanlanırız. Sigara ikramımızı kabul ederse, o anda heyecanımız daha da artar. Sigarayı yakıp da, onun yüzünde patladığını gördüğümüz zaman, bu duruma çok güleriz ama gülmemizin nedeni, içimizde biriken saldırgan duyguların, o durumla aniden uyumsuzluğa düşmüş olması değildir. Bu duygular hâlâ duruma uygundurlar ve hatta, o patlamaya gülüşümüz, bir bakıma bu duyguların tam olarak ifade edilmesi anlamını taşır. Ancak, böyle bir durum, özellikle Spencer'in kuramı için sorun yaratır. Bu kurama göre gülmeye neden olan uyaranın sonucu kesinlikle "zayıf bir uyumsuzluk" içermelidir. Spencer, duygularımızın şiddetliden zayıfa doğru değişmesi gerektiğini söyler, böylece fazla enerji, gülme ile serbest bırakılacaktır. Ama patlayan sigaralar örneğine benzer durumlarda, tam tersi bir şey sözkonusudur: Zayıf bir duygu olarak başlayan şey, en yüksek noktasına gülme anında ulaşır.

Freud'un daha karmaşık olan rahatlama kuramına geçmeden önce Spencer'in kuramında varolan son bir zorluğa daha değinmeliyiz. Spencer'e göre, gülme ile buhar borularındaki güvenlik tıpasını açmak arasında benzerlikler vardır. Gülme, tıpkı bir tıpanın açılmasıyla boru içerisinde oluşan basıncın kurtulmasında olduğu gibi, gülme'ye ilişkin sinir sistemi içerisinde oluşan fazla enerjinin açığa çıkarılması olarak anlaşılmaktadır. Ama durum böyle ise, o zaman açığa çıkan sinirsel enerjinin çoğunun gülme'nin başlangıcında, özellikle sinirsel enerji fazlalığının zirvede olduğu anda, boşalmasını beklemeliyiz. Nasıl ki, bir güvenlik tıpasının buhar boşaltması sırasında, en yüksek basınç

tıpanın açıldığı anda boşalıyor ve sonra gitgide azalıyorsa, gülme'nin de, enerjinin boşalması sürdükçe ortaya çıkan enerjinin miktarına bağlı olarak şiddeti dereceli olarak azalmalıdır. Kimi zaman gülme buna benzer bir seyir izler – önce güçlü bir kahkaha atılır, daha sonra ise, yumuşak kıkırdamaların ardından başka bir kahkaha gelmez. Ama gülme, sık sık zayıf bir biçimde başlar ve gitgide şiddeti artar ya da ilk dışavurumu tam bir sessizlik izler, sonra ardından yeniden gülmeler gelir. Eğer gülme'yi Spencer'inkinden daha akla yatkın bir kuram ile açıklarsak, yani gülme'yi eğlenmenin dile getirilmesi olarak ele alırsak, bu gibi durumları açıklamak daha kolay olacaktır. Kişi bir uyarana, eğer gülme ile tepki veriyorsa, başlangıçta az eğlenir, ama daha sonra düşündükçe o uyaran o kişiye daha komik gelir. Ya da bir an için başka şeyler düşünür, sonra az önce düşündüğü komik uyaran tekrar aklına gelir ve onu bir kez daha güldürür. Belli bir oranda artarak ortaya çıkacak olan sinirsel enerjinin varlığına dayalı olan Spencer'inki gibi bir kuramla, gülme'deki "artışta" nasıl bu kadar çok çeşitlilik olduğunu açıklamak zordur. Depolanan enerji en yoğun olarak ilk boşaltımda harcanacağı için, gülme'nin şiddetinde, ta ki, en son enerji de boşalana değin devamlı bir düşüş olması beklenir. Gerçek şudur ki, gülme, bu kalıba sokulamaz. Gülme'deki, "yükselip alçalmalar", kişi gülmesini sürdürdükçe kendini hep gösterir. Bu durum, Spencer'in bu konudaki açıklamasının yetersiz olduğu anlamına gelir.

Şimdi bir başka açıklamaya, Freud'un rahatlama kuramına geçelim. Çok iyi bilindiği gibi, Freud, ruhsal enerji üzerine pek çok şey söylemiştir. Freud, arkadaşı Theodor Lipps ve Spencer'in, gülme'yi, ruhsal enerjinin mekanik enerjiye dönüşmesi olarak betimlemelerinden çok etkilenmiştir. Ama Freud, rahatlama kuramını kendi genel psikoanaliz kuramı ile uzlaştırmak zo-

runda olduğu için, bir takım zorluklara düşmüştür.

Freud'un gülme kuramı üzerindeki temel çalışmaları, onun *Jokes and Their Relation to the Unconscious*[51] [Şaka ve Şakanın Bilinçaltı ile İlişkisi] adlı kitabında bulunabilir. Bu kitapta Freud, gülme'nin üç türünü birbirinden ayırır: şakalar, komik durumlar, mizah. Bu kuramın özü şudur: Tüm gülünecek durumlar için insanlar belli bir ruhsal enerji ayırmışlardır, bu enerji belli bir ruhsal durumda harcanmak için ayrılmış ama gerekli olmamıştır, bu gereksiz enerji daha sonra gülme biçiminde kullanılır. Freud, şaka yaparken, bastırılmış ya da yasaklanmış duygu ve düşünceler için kullanılacak olan enerjiyi, komik durumlara tepki verirken düşünmek için kullanmadığımız fazla enerjiyi, mizah için ise, duygularımızca kullanılmayan enerjiyi harcadığımızı söyler.

Freud dikkatinin çoğunu şakalara ayırdığı için onun gülme kuramını incelerken biz de öyle yapacağız. Öncelikle Freud'un, bireyde şaka yapma yeteneğinin nasıl geliştiği hakkındaki görüşlerini inceleyerek işe başlayalım. Freud çocukların düşünce ve sözcüklerle oynamaya, sözcükleri rastgele sıraladıklarında başladıklarını söylüyor. Böyle bir oyun henüz şaka değildir. Çocuk büyüdükçe, mantıklı ve akılcı düşünmesi için onun üzerindeki baskılar artar, bu baskı onun sözcüklerini ve oyun kavramını etkiler. Freud'un 'taklit' aşaması olarak adlandırdığı ikinci basamakta çocuk, sözcük ve düşünceleri aptalca biçimlerde yan yana koymaya başlar, ama sözcükler öyle bir biçimde yan yana getirilir ki, bunların kendi içlerinde, tıpkı yetişkinlerinki gibi, mantıksal bir yapıları olur. Üçüncü ve sonuncu aşamada gerçekten

51 Freud'un *Collected Papers*'ında "Mizah" başlıklı kısa bir denemesi de yayınlanmıştır. Vol. 5 (New York: Basic Books, 1959).

şaka yapmaya başlanır, cinsel ya da saldırgan şakalar yapmak için taklitten yararlanılır. Freud, bazen 'masum şakalardan' ya da 'istemdışı şakalardan' da sözeder ama kendisinin de sık sık anımsattığı gibi, bu terimler onun kuramına ait değillerdir. "Unutmamalıyız ki, bir şey hakkında çok kesin konuşmak, istemdışı taklittir[52]." Eğer bir şey gerçekten, yalnızca taklit değil de, bir şaka ise, o zaman o şey "ya düşmanca bir şakadır (saldırganlık, yergi ya da savunma amaçlarına hizmet eder) ya da o şey müstehcen bir şakadır (teşhir amacına hizmet eder)[53]." Freud, sözcükler ve düşüncelerle zararsız bir biçimde oynamanın, çocukluğun taklit çağına denk düştüğünü ve yetişkinlikte de devam ettiğini düşünür ve çocuklarda, yetişkinleri taklit etmek gibi bir şeyin varlığını kabul eder. Freud, taklit etmekten aldığımız zevkin şaka yapmaktan aldığımız zevkten farklı olduğunu ve birincisinden alınan zevkin ikincisinden alınankinden daha az olduğu konusunda ısrar eder. Şaka yapmaktan düşmanca ya da cinsel yanları çıkarırsak, taklit etmenin yalnızca zekice bir tekniğe dayandığını ve içeriğinin zayıf olduğunu görürüz[54].

Freud, bizim, toplumun bizi baskı altında tuttuğu yasak duygu ve düşüncelerimizi bilince çıkarmak için şakaları kullandığımızı söyler. Bu süreç bilinçli değildir, çünkü bastırılmış duygu ve düşünceler bilinçaltı kaynaklıdırlar. Şaka yapmak ya da en azından şakalar uydurmak, istemdışı bir süreçtir[55]. Bu bakımdan şaka yapmak, bilinç altına bastırılmış duygu ve düşünceleri ortaya çıkaran rüya görmeye benzer[56]. Freud'un iddiası bu bağlamda

52 *Jokes and the Unconscious*, s. 183.
53 *age.*, s. 140.
54 Bkz.: *age.*, s. 146.
55 *age.*, ss. 224-25.
56 *age.*, ss.130-31.

biraz kuşkuludur, çünkü, en azından bazı komedi yazarları – profesyonelce espri üretenler – bilinçli bir biçimde ve genellikle de sistemli bir biçimde şakaları bir araya getirirler. Ama biz, bu noktayı gözardı edebiliriz, çünkü bu nokta bizim tartışmamız için önemli değildir.

Freud'un kuramında daha zor olan yan, onun şakalardan nasıl zevk aldığımızı açıklayışıdır. Freud için, şakaların, bastırılmış olan düşmanca ve cinsel duyguları ortaya çıkardığını ve doğal itkileri bu yolla tatmin ettiğini, bu nedenle onlardan zevk aldığımızı söylemek çok doğal bir açıklamadır. Freud şakalardan niye zevk aldığımızı zaman zaman böyle açıklamıştır. Bir yerde Freud, şakalardaki düşmanca ve cinsel ögelerin bizleri "sınırlandırmalardan kurtardığını ve ulaşılmaz olan zevkleri bize sunduğunu"[57] yazmıştır. Şaka yapmaktan aldığımız zevk, "başka bir biçimde tatmin edemeyeceğimiz zevklerimizin tatmin edilmesi amacından kaynaklanır. Bu öyle bir tatmin oluştur ki, başka bir şey söylemeye gerek kalmaz[58]." Eğer Freud gülmekten alınan zevk hakkındaki yorumlarını yalnızca bu kadarla bırakmış olsaydı, onun rahatlama kuramı kolaylıkla anlaşılabilir olurdu ve bu bölümün başında değindiğimiz bazı günlük gerçeklerle de desteklenebilirdi. Ancak Freud'un kuramının karmaşık olmasının nedeni, gülme'den alınan zevki başka biçimlerde de açıklamış olmasıdır. Freud'a göre, gülme'deki temel zevk, ruhsal enerjinin biriktirilmesidir; gülmek bu enerjinin başka bir yerde kullanılmasıdır. Baskılanmış ruhsal enerjinin açığa çıkarılması olarak açıkladığı bu varsayım ile Freud, yalnızca şakalara niçin güldüğümüzü değil, bu yollarla açıklanamayan komik durumlara

57 *age.*, s. 147; karşılaştır: s. 145.
58 *age.*, s. 165.

ve mizaha niçin güldüğümüzü de açıklar. Çünkü, ruhsal enerjinin depolanması gülme'nin bu üç ayrı türünde de vardır, bu nedenle bunların hepsi birlikte düşünülmelidir[59]. Bu açıklama diğerine göre daha akla yatkındır.

Şaka yapmak bizi neden güldürür? Freud'a göre, sıradan ciddi anlarımızda bizler ruhsal enerjimizi cinsel ve saldırgan düşüncelerimizi bastırmak için kullanırız. Ama şaka yaparken bu düşünceler ve duygularımız su yüzüne çıkar ve artık onları bastırmayı sürdürmeyiz. Bu durumda baskı altında tuttuğumuz enerji, aniden açığa çıkar, – öyle ise bu enerji 'saklanmıştır' – açığa çıkan bu enerji gülme ile boşaltılır. Burada, Spencer'in tanımlamasıyla Freud'unkinin arasındaki farka dikkat ediniz. Spencer'in kuramında, enerji herhangi bir duygu için ortaya çıkmış ve aniden gereksiz hale gelmiş bir enerji iken, Freud'un kuramında bu enerji duyguları bastırmak için kullanılan enerjidir. Freud'a göre, şakalara gülmekten aldığımız zevk, o duyguyu bastırmak için harcadığımız, sonradan gülme'ye dönüşen enerji ile eşittir. "Şaka yapılan kişi, duygularını bastırmak için kullandığı enerjinin bırakılmasıyla gülmeye başlar; gülen kişinin bu enerji kadar güldüğünü söyleyebiliriz[60]."

Freud'un kuramı ile daha basit olan Spencer'in kuramı arasındaki fark ilk bakışta çok fazla değilmiş gibi gözükebilir. Ne de olsa fark, birinde başka bir duygu için saklanmış bir enerjinin, diğerinde ise duyguları bastırmak için ayrılmış bir enerjinin gülmek için kullanılması gibi gözüküyor. Ama Freud'un kuramındaki zorluk, baskı altında tutma enerjisi fikrini anlayabilmektedir. Fiziksel enerji fikrinin kendisini anlamak bile sorun

59 Bkz.: *age.*, Bölüm 4.

60 *age.*, s. 201; karşılaştır: s. 166.

yaratıcıdır, bu düşünce Spencer'in kuramında da iyi tanımlanamamıştır. Ama bizler Spencer'in kuramına benzer kuramlardaki belirsizliği dikkate almamaya yatkınızdır, çünkü gülme konusundaki deneyimlerimizin çoğunu, enerjinin boşaltılması olarak düşünebiliriz. Hepimiz güldükten sonra rahatladığımızı hissetmişizdir, bu nedenle Spencer'in, "gülme, biriktirilmiş enerjinin boşaltılmasıdır" demekle ne kastettiği hakkında bir fikrimiz vardır. Ama Freud'un kuramında belirsizlik taşıyan yan, gülme sırasında boşaltıldığı varsayılan ruhsal enerjinin, yeni bir çeşit enerji olması, yani, çok az farkına varabildiğimiz, baskı altında tutma enerjisi olmasıdır.

Biriken ve sonra boşaltılması gereken duygusal enerji hakkında az çok bilgimiz vardır. Hepimizin dışarıya çıkıp biraz koşarak ya da bir boks torbasını yumruklayarak ya da birisine çatarak rahatladığımız anları olmuştur. Fazla enerjiyi boşaltma fikri gerçekten çok eskidir. Aristoteles'in *Poetics* adlı eserinde duyguların 'katharsis'i fikrine kadar uzanır. Ama duyguları engellemek için ruhsal enerjinin kullanılması ve artık gereksinim olmadığında bu enerjinin boşaltılması o kadar da tanıdık bir düşünce değildir. Bizler insanlara "Duygularını kontrol etmeye çalış" deriz. Ama önerinin bizi, bu kontrolü sağlamak için belli bir miktar ruhsal enerjiye ihtiyaç olduğu fikrine götürdüğü fazla açık değildir. Bir insanın, duyguları güçlü olduğu zaman rahatsız ve gergin olması, en basit biçimde, hayal kırıklığı beklentisiyle açıklanır, bu durumda, dışarı vurulmak istenen duygular dışarı vurulamamaktadır. Eğer Freud, şaka yapıldığı zaman neden güldüğümüzü, biriktirilen engelleyici enerjinin boşaltılması olarak açıklayacaksa, ilk olarak bu enerjinin ne tür bir enerji olduğunu, bu enerjiyi nasıl ölçebileceğimizi, en azından varlığını nasıl belirleyebileceğimizi açıklamalıdır. Freud, bu açıklamaları yapana

kadar, yukarıdaki gibi, "şaka yapılan kişi, buna, duygularını baskı altında tutmak için kullandığı ruhsal enerjinin serbest bırakıldığı miktar kadar enerjiyi harcayarak güler" gibi savların fazla açıklayıcı bir değeri olmayacaktır.

Eğer engelleme enerjisi fikri sorunlu ise, Freud'un bu enerjinin saklanması ve daha sonra başka bir biçimde harcanması fikri de sorunludur. Spencer'in kuramında duygusal enerjinin belli bir düzeye kadar biriktirildiğini ve sonra aniden kişinin bu enerjinin gereksiz olduğunu fark ettiğini ve bunu, gülmek için harcadığını anımsayın. Harcanan enerji, aslında sinir sisteminde biriktirelen enerdir. Ama Freud'un "ruhsal enerjinin ekonomisi" fikrinin ne kadar değişik olduğuna dikkat ediniz. Eğer ben televizyon tamircileri hakkında anlatılan bir fıkrayı, onlara karşı olan düşmanlığımı dile getirmek için anlatıyorsam, bu, benim onlara karşı olan düşmanlık duygularımı bastırmadığımı gösterir. Eğer bir an için bu fıkrayı televizyon tamircilerine olan nefretimi dile getirmek için anlatmadığımı varsayarsak Freud'un fikrini kabul edip duyguları engellemek için bir kısım enerji ayrıldığını kabul ederiz. Ancak neden, bu engelleme enerjisinin beyin ve sinir sisteminde olan gerçek enerji olduğunu ve gülme sırasında kullanılmak için bir kenara ayrıldığını söyleyecek kadar ileriye gitmeliyim? Freud'un bu konudaki açıklamasını kabul edebilmemiz için, saldırganca bir duygumuzu bastırmayıp, dışa vurduğumuzda, bastırma enerjisini zaten toplamış olmalıyız. Televizyon tamircilerinden sözedildiğinde, televizyon tamircilerine karşı olan düşmanca duygularımı bastırmayıp, bu duygularımı onlar hakkında bir fıkra anlatarak dile getiriyorsam, bu durumda ben, sürekli olarak televizyon tamircilerine karşı olan düşmanca duygularımı bastırmak için gerekli olan ruhsal enerjimi yönlendiriyorumdur. Ama bunların tümü içgüdüsel gibi gö-

rünüyor. Ayrıca, basit bir biçimde duygularımı dile getirdiğim zaman ne onları bastırdığımı ne de onları bastırmak için gerekli enerjiyi farklı bir biçimde kullandığımı söylüyor olmam da, baştan savma bir açıklama olur. Eğer saklanan içgüdüsel enerjiden sözetmek istiyorsak bile, bu enerjinin sinir sisteminde kullanılmakta olan gerçek enerji olduğunu düşünmemeliyiz. Depolanmış enerji, sonradan değiştirilecek gerçek enerji değildir, depolanmış enerji basit bir biçimde yeri belli olmayan bir enerjidir. Freud'un buradaki akıl yürütmesi, tıpkı, yüzme havuzları satan bir şirketin televizyon reklamında, "Yüzme havuzu ve filtresi için biriktirdiğiniz tüm o para ile, bizim lüks dalış tahtalarımızı alabileceksiniz." diye söylenen satış sloganında olduğu gibi, yanlıştır.

Freud'un komik durumlara ve mizaha niye güldüğümüz üzerine yaptığı açıklamalara geçmeden önce, onun şakalara niye güldüğümüz üzerine açıklamasındaki son bir zorluğa da değinelim. Freud'un kuramının, en temel noktasının belirsizlik taşıması yüzünden zarar görmesine karşın, yukarıda da gördüğümüz gibi, çok kesin genel sonuçları vardır. Eğer Freud'un, fıkralardan aldığımız zevkin saldırgan ve cinsel duygularımızı bastırmak için kullandığımız enerjinin serbest bırakılmasından kaynaklandığı yolundaki açıklamalarının doğruluğunu kabul edersek, bu durumda saldırganca duygularla dolu fıkralardan hoşlanan insanların çoğunun, saldırgan duygularını bastıran insanlar olduğunu ve cinsel fıkraları çok komik bulan insanların da cinsel duygularını bastıran insanlar olduğunu varsayabiliriz[61]. Ama bu

61 Paul Kline, "The Psychoanalytic Theory of Humour and Laughter", It's a Funny Thing. Humour'da, Ed. Anthony J. Chapman ve Hugh Collingwood. Foot. (Bildiri, Uluslararası Mizah ve Gülme Konferansı'nda sunulmuştur. Cardiff, Wales, July 1976) (Oxford, N.Y.: Pergamon Press, 1977), ss. 10-11.

alanda yapılan deneysel araştırmaların küçük bölümünde bu varsayımların yanlış olduğu kanıtlanmıştır. Eysenck tarafından yapılan deneyler göstermiştir ki, cinsel ve saldırgan duygularını dile getiren insanlar, bu duygularını bastıranlara oranla cinsel ve saldırgan fıkralardan daha çok hoşlanmaktadırlar. Eysenek'e göre, bunun anlamı, "bir insanın 'tipik' davranışlarını mizah alanındaki tercihlerine yayması ve, Freud'un da desteklediği gibi, bunları 'bastırmak' yerine mizah yoluyla açığa çıkarmasıdır[62]."

Daha önce de söylediğimiz gibi, Freud, ruhsal enerjinin saklanması fikrini yalnızca fıkralara neden güldüğümüzü açıklamada kullanmakla kalmaz, diğer iki grup olarak belirlediğimiz, komik durumlara ve mizah'a neden güldüğümüzü açıklamakta da kullanır. Bu iki grubu bir arada gözden geçirebiliriz[63].

Freud'un dediğine göre, komik durumlarda yaşadığımız deneyim, ruhsal enerjinin ekonomik kullanımını da içerir. Örneğin bir sirkte palyaçonun basit bir işi yaparken tökezlediğini görürsek, burada, ruhsal enerjinin ekonomik kullanımı, palyaçonun o işi yapmak için harcadığı çabaları bizim kendi harcayacağımız az çabayla karşılaştırmaktır. Bu karşılaştırmanın sonunda farktan ötürü arta kalan ruhsal enerji sonradan gülme biçiminde kullanılır. Buradaki artık enerji, palyaçonun ya da bizim kendi davranışlarımızı sürdürmek için kullanılacak bir enerji değil, bu davranışları anlamak için kullanılacak bir enerjidir. Bir edimi ya da herhangi başka bir şeyi anlamak için, Freud'a göre, o olgunun, o nesnenin ya da her ne ise onun bilincimizdeki 'taklit edilmiş temsilcisini' anımsamalıyız. Bu zihinsel edim sırasında,

62 H.J. Eysenck, *The Psychology of Humor* için yazdığı önsöz. Ed. Jeffrey H. Goldstein ve Paul E. McGhee. (New York: Academic Press, 1972), s. xvi.

63 Freud, şakadan alınan zevki de ruhsal enerjinin korunması olarak açıklar. Bkz.: "Jokes and the Unconscious", ss.174-266.

gerçekte olduğundan daha az miktarda enerji harcanır. Öyle ise palyaçonun hareketlerinin bilincimizdeki temsilcilerini anımsamak için kullandığımız ruhsal enerji, aynı durumda, kendi hareketlerimizin bilincimizdeki temsilcilerini anımsamak için kullanacağımız ruhsal enerjiden daha az olacağı için, buradaki fazla enerji gülme biçiminde harcanır. "Benim imgelemimdeki bu iki olasılık gözlemlenen hareket ile kendi hareketim arasındaki karşılaştırmaya bağlıdır. Eğer diğer insanların davranışları abartılı ve aptalca ise, benim bu davranışları anlamak için kullanacağım ruhsal enerji artacak ve *statu nascendi*'de tutulacaktır. Aynı hareketlenme eyleminde olduğu gibi, bu enerjinin gereksiz olduğu bildirilecek ve, ya başka bir yerde kullanılacak ya da gülme biçiminde boşaltılacaktır[64]."

Freud, "ruhsal enerjinin ekonomik kullanımı" formülünü diğer komik durumlar için de kullanıyor ama bu formül çok açık olmadığı için onları dile getirmenin gereği yok. İlk olarak, büyük şeyleri anlamak için çok miktarda, küçük şeyleri anlamak için de az miktarda ruhsal enerji harcarız gibi bir ilkenin saçma sonuçları vardır. Bu ilkeden yola çıkarsak astronomların çok fazla ruhsal enerji harcadığını ama saatçilerin çok az enerji harcadığı sonucuna varırız.

Gülme'deki "ruhsal enerji fazlalığının" başka biçimde harcanmasının mekaniğini açıklamak ikinci bir sorundur. Freud'a göre, bizler palyaçonun hareketlerini gözlemlerken küçük bir paket enerji harcarken, palyaçonun hareketlerini anlamak için daha büyük bir paket enerji harcarız. Her nasılsa, bu sonraki enerji paketi, *statu nascendi*'de depolanmış olduğu için, Freud'un belirttiğine göre, küçük olanla karşılaştırıldığında daha büyük

64 *age.*, s. 254.

olarak görülür. Ama Freud'un söylediklerini buraya kadar kabul edecek olsak bile, onun iddia ettiği gibi, sinirsel enerjideki farktan dolayı ortaya çıkan "gereksiz" ve başka bir yere harcanmaya hazır bir enerjinin varolduğu gerçeğine ulaşamayız. Freud'un burada sözünü ettiği enerjinin, fiziksel bir hareketi gerçekleştirmek için kullanılacak bir enerji olmadığını unutmayın, bu enerji bizim imgelemsel olarak kurguladığımız hareketleri ve palyaçonun hareketlerini anlamamız için depolanmış bir enerjidir. Ama eğer bizler palyaçonun hareketlerini gerçekten anlayamıyorsak ve üstelik onun ne başarmaya çalıştığını kavrayamıyorsak, o zaman bu hareketlerin ne kadar gereksiz olduğunu anlamamız da olanaksızlaşır. Bu durumda aynı işi yapmak için kafamızda hangi hareketleri canlandırmamız gerektiğini saptayamayız. Eğer palyaçonun hareketlerini anlamak için ayrılmış sinirsel enerji bu saptama için kullanılmazsa, Freud'un dile getirdiği karşılaştırma yapılamaz.

Üstelik, bu sorunları gözardı etsek bile, Freud'un, 'komik bir karakter bizim harcadığımızdan daha fazla enerji harcarsa, biriktirilen enerji, gülme biçiminde ortaya çıkar', biçimindeki iddiasını kabul ettiğimizde, başka bir zorlukla da karşı karşıya kalırız. Çünkü, fiziksel ve zihinsel açıdan, aynı işi bizden çok daha az enerji harcayarak yaptığı halde bizi güldüren pek çok komik karakter vardır. Örneğin, Beetle Baily komik bir karekterdir, çünkü o kadar tembeldir ki, yaptığı her şey için çok az enerji harcar. Freud, böyle durumları, biz daha fazla enerji harcayacak olsak ve komik etki yalnızca bu farka dayalı olsa bile, komik karakterin harcadığı enerji ile bizim harcayacağımız enerji arasında hâlâ bir fark olduğunu belirterek açıklamaya çalışır[65]. Fre-

65 *age.*, s. 255.

ud, burada kendi açıklamasının mekanizmasını [sıralamasını] önemli ölçüde değiştiriyor; eğer gülme'nin, gereksiz enerjinin başka bir biçimde boşaltılması olduğunu söylemek istiyorsa, bu durumda bize, gereksiz olması olası olan sinirsel enerjinin ne olduğu hakkında bir tanım borçlu olmuş oluyor.

Yine eğer, Freud'un yapmış olduğu tanımdan çıkarsayıp, gülmemizin nedeninin, komik karakterin yaptığıyla bizim yapacaklarımız arasındaki fark olduğuna ilişkin formülü kabul etsek bile, halen açıklanmamış komik durumlar kalmaktadır. Pek çok komik durumda, aynı bizim deneyeceğimiz yollarla, kendini kötü durumdan kurtarmaya çalışan bir insan vardır. Kendimizi onun ayakkabıları içinde buluruz. Sessiz filmler bu türden sahnelerle doludurlar. Harald Lloyd kaldırımdan 20 kat yukarda pencere önünde mahsur kalıp içeriye girmek için türlü yollar denerken güleriz, bu adam, yaptığı iş için ne çok çaba harcamaktadır ne de tembeldir. Böyle durumlarla karşılaşınca, Freud iddiasını bir kez daha değiştirir ve sıradan bir karşılaştırma yapmamız yüzünden güldüğümüzü söyler. Ona göre, komik karakteri kendimizle karşılaştırıp gülmeyiz, gülmemizin nedeni, komik karakterin şimdiki zorlu durumuyla az önceki sorunsuz durumunu karşılaştırmamızdır[66]. Ancak burada, Freud'un, komik karakterin iki değişik durumu arasındaki farkı önemsemesi, anlaşılmazdır; çünkü, bu değişiklik, komedi'yi izleyen kişinin ruhsal enerji fazlalığının gülme'ye dönüşmesi olarak belirlenmişti. Bununla birlikte, Freud'un, bu karşılaştırmayı, tüm komik uyumsuzlukları kapsayacak biçimde genişletmesi doğrudur.

Komik durumu zorunlu olarak genelleştirmek koşulu vardır, bu, aniden ya da hızlı bir ardıllıkla, bir şeyi aynı düşün-

66 *age.*, s. 257.

ce davranışı olarak iki farklı biçimde düşündürtme yöntemidir. Bunların arasında karşılaştırma yapılır ve komik olan fark ortaya çıkar. Bu türden karşılaştırmalar arasındaki fark, insanın kendine ait olanla başkalarına ait olan, değişenle alışkın olunan ve beklenenle olan arasındaki farktan kaynaklanır"[67].

Freud, durum komedisi üzerine yapmış olduğu yorumlarıyla yargılansaydı[68] büyük bir olasılıkla zor durumdaki bir karakterin öne çıkarılmasıyla, o karakter güvenlik içindeyken küçük bir ruhsal enerji harcanması deneyimini yaşadığımızı, zor durumdayken ise, büyük bir ruhsal enerji harcanması deneyimini yaşadığımızı söylerdi. Ama bu doğru olsa bile, hatta komik durumlara gülmenin her şekilde ruhsal enerjinin iki farklı yoğunlukta harcanmasına bağlı olduğu gösterilse bile, yine de, gülme biçiminde boşaltılacak olan gereksiz bir enerjinin varlığı açıklanmış olmaz. Eğer Freud, buna bir açıklama getiremezse, bence ya bu gülme kuramını kabul etmemeliyiz ya da yukarıdaki abartılmış biçimiyle, uyumsuzluk kuramının bir parçası olarak, sinirsel enerjiye olan göndermeleri tamamen reddederek kabul etmeliyiz.

Freud, kitabının sonunda yalnızca birkaç sayfayı üçüncü tip gülme'ye ayırıyor. Mizaha gülmek, belki de yalnızca burada ruhsal enerjinin saklanması düşüncesinden en iyi biçimde yararlanıyor. Freud, "eğer her zamanki alışkanlıklarımızı içeren bir durumdaysak rahatsız edici bir duygunun etkilerini azaltmak için uyarılmalıyız ve üzerimizde etkili olan bu güdüler bu etkiyi bastırmak için *statu nascendi*'de olmalıdırlar. Mizah zevki, herhangi

67 *age.*, s. 300.
68 *age* , ss. 256-57.

bir etki sonucu serbest kalan enerjidir. Bu zevk, etkiye harcanacak olan enerjiden yapılan tasarrufla ortaya çıkar[69]" der. Mizahi duruma örnek olarak Freud, Mark Twain'in bir yol yapım inşaatında çalışan işçinin başına gelenleri anlatan öyküsünü örnek veriyor. Erken gerçekleşen bir patlama yüzünden bu adam havaya uçar ve çalışma alanının çok uzağına düşer. Öykünün burasında Freud, bizim bu zavallı adama karşı depolanmış bir ilgimiz ve acıma duygumuz olduğu yorumunu yapar. Ama öykünün sonunda bu adam, havada uçtuğu yarım gün boyunca işbaşı yapmadığı için yevmiyesinin kesilmesiyle cezalandırılır[70]. Öyküdeki bu ikilemeyi dinlerken, acıma duygusunun buraya uygun düşmeyeceğini fark ederiz. "Bunu kavrayışımızın sonunda, yani hazırlanmış olan acıma duygumuzun harcanması sonunda, bu duygumuz yararsızlaşır ve duruma güleriz[71]." Başka mizah eserleri bizim farklı duygularımıza hitap eder, (Freud, 'duygu' teriminin yalnızca acıma ve öfkeyi değil, şevkat ve dindarlığı da kapsayacak biçimde geniş anlamda kullanır.) ama her bir durumda, 'duygu,' gereksizleştirilmek ve uygun olduğu anda gülme'de kullanılmak için biriktirilmiştir.

Belki de Freud'un mizaha niçin güldüğümüzü açıklayan kuramını anlatmak için bu kadar az zaman harcamasının sebebi, gerçekte bunun Spencer'in genel gülme kuramının bir tekrarı olmasıdır. Böyle olduğu için, Spencer'in kuramı hakkında söylediklerimiz dışında başka bir yorum yapmamıza gerek yoktur. Gerilimin çözülmesi ya da biriken duygusal enerji, daha önceden de gördüğümüz gibi, bazen gülme'nin bir parçasıdır ama

69 *age*., s. 293.
70 *age*, ss. 295-96.
71 *age*, s. 295.

bunu gülme'nin özü olarak ele alamayız, çünkü, güldüğümüz durumların çoğu bu gruba girmez. Freud burada kendi kuramı için, duygusal enerjinin boşalmasını içermeyen bir gülme'nin zararlı olamayacağı biçiminde yanıt verebilir. Çünkü, Spencer'in tersine Freud, gülme'nin her türünü duygusal enerjinin bir boşaltılması olarak görmez, yalnızca mizahi gülme olarak görür. Bu yanıt yalnızca Freud'un gülme kuramını savunma amaçlıdır. (Freud'un fıkra ve komedi kuramlarının savunulmasında işe yaramaz.) Freud, nükteyi, komedi ve fıkradan ayıran şeyin yalnızca nüktenin duygusal bir enerjinin boşalmasını içermesi olduğunu söylemektedir. Kendi kuramını savunmak için Freud'un nükteyi duygusal enerjinin boşalması olarak tanımlayamaması, nüktenin duygusal enerjinin boşaltılmasını da içermesindendir, eğer böyle tanımlasaydı, bir mizah kuramı olmazdı, yalnızca duygusal enerjinin boşaltılmasını içeren durumların ve duygusal enerjinin boşaltılması ile ilgili gereksiz söz tekrarından ibaret olurdu.

Eğer Freud'un gülme'nin diğer iki biçimiyle ilgili, elimizde üzerinde çalışılabilir bir tanımlaması olmuş olsaydı, Freud için nüktenin ne olduğunu seçip çıkarabilir ve sonra nüktenin tüm durumlarının duygusal enerjinin boşaltılmasını gerektirip gerektirmediğini anlardık. Ama elimizde üzerinde çalışabileceğimiz bir tanım yoktur ve Freud şakalara gülmemiz ile komedilere gülmemizi, boşaltılan ruhsal enerji olarak birbirinden ayırmaya çalışıyor. Daha önce de gördüğümüz gibi, içgüdüsel enerjinin (Freud'un şakalara neden güldüğümüz hakkındaki tanımı budur) varolup varolmadığı konusunda ve enerjinin ortaya çıkmasının nedeninin düşüncede yapılan bir karşılaştırma olduğundan kuşkulanmak için iyi nedenlerimiz vardır.

Sonuç olarak Freud'un karmaşık olan rahatlama kuramı,

daha basit bir rahatlama kuramı kabul edilirse ve gülme durumlarının bazıları, kimi zaman sinirsel enerjinin boşaltılmasını kapsıyorsa makul bulunabilir. Bununla birlikte, basit gülme kuramı, gülme hakkında anlaşılabilir bir kuram olarak nasıl ayakta kalamıyorsa, Freud'un kuramı da aynı biçimde ayakta kalamıyor.

Yeni Bir Kuram

5

Elbetteki üstünde durmuş olduğumuz üç gülme kuramının yanısıra başka pek çok gülme kuramını da, örneğin Bergson'unki gibi, incelememiz mümkün olabilirdi. Ama, bizim amaçlarımız için, bu uygun değildir. Çünkü, her durumda, ulaşacağımız sonuç aynı olacaktır – bu da kuramların hiçbirisinin gülme'nin tüm durumlarını açıklamak için yeterli olmayacağıdır.

Üstünlük kuramının üzerinde fazla durmadık. Bununla birlikte, uyumsuzluk ve rahatlama kuramının her ikisi de, ayrı ayrı, bizim, gülme'nin önemli bir yönüne dikkatimizi çekmiştir; ancak, kapsamlı bir kuram bunların hepsini içermek zorundadır. Bu kuramların karşılaştırılması, aslında kapsamlı bir kuramının temelini oluşturacak olan gülme durumlarının genel özelliklerini bize gösterir. İlk özellik, gülme'nin biçim aldığı psikolojik durumdaki değişimlerdir. Bu değişim temelde – uyumsuzluk kuramının gösterdiği gibi – bizim kavrama kalıplarımıza uyan ciddi bir anlama ve düşünme sürecinden, uyumsuz bir şey yüzünden eğlendiğimiz gayriciddi duruma kadar düzenli bir değişimdir. Bu değişim, tıpkı üstünlük ve rahatlama kuramlarında olduğu gibi, temelde duygusal olabilir; bu kuramlara göre, gülme, olumlu duygularla artar, bu durum olumsuz duyguların azalması ya da bastırılmış duyguların ortaya çıkarılmasıdır. Ya da değ-

şim, saldırgan mizahta olduğu gibi, hem uyumsuzluk hem de duygusallık taşıyabilir.

Ama gülme, yalnızca psikolojik durumumuzdaki değişiklikler nedeniyle ortaya çıkmaz. Değişiklik, daha önce görmüş olduğumuz üç kuramın da gösterdiği gibi, aniden olabilir. Gülme, çok savunmasız kaldığımız bir anda, karşı karşıya kaldığımız herhangi bir duruma karşı yumuşak bir tepki veremediğimiz anlarda ortaya çıkar. Gülme'nin bu ikinci yönü üzerinde daha sonra önemli ölçüde durulacaktır ama şimdi, psikolojik değişimler sonucunda ortaya çıkan gülme hakkındaki düşüncelerimizi açalım; psikolojik "değişimle", aniden ortaya çıkan değişiklikleri anlayacağız.

Gülme durumlarını belirlerken, eklenmesi gereken üçüncü bir özellik, psikolojik değişimin hoş bir durum olduğudur. Kendi zaferimizin hoşumuza gitmesi, herhangi bir uyumsuzluğun bizi güldürmesi, biriken enerjinin serbest bırakılması – tüm bu iyi duygular bizim gülmemize yolaçar. Hoş olmayan bir psikolojik değişim, örneğin sevdiğimiz birisinin öldüğünü duymamız, ya da bizi gerilimde bırakacak bir uyumsuzlukla karşı karşıya kalmamız, gülmeye yolaçacak türden şeyler değildir. (Bu bölümün sonunda, yukarıdaki duruma karşıt örnek olarak, utanma duygusundan kaynaklanan gülme'yle histerik gülme'yi inceleyeceğiz.) Şimdi bu üç ana özelliği gülme'nin yapısını belirten genel bir formül haline getirelim:

Güzel Bir Psikolojik Değişimden Kaynaklanan Gülme

Burada "kaynaklanan" sözünü kullandım, çünkü gülme'nin kendisi ne tek başına psikolojik değişimden kaynaklanır ne de gül-

me değişimin bir ürünüdür. Gülme aslında değişimin neden olduğu duyguların sinirsel bir eylemle dile getirilmesidir. Bu duygunun kendisini "eğlenti" ya da "şenlik" diye adlandırabiliriz. Beattie'nin ve diğerlerinin dediği gibi, hiçbirimiz gülme ile ortaya konan duygunun belirtilmesi için kullanılacak bir sözcükte düşünce birliği edemedik. Bu sözcüğün yokluğu yalnızca dilbilim açısından sorun yaratmaz, çünkü, en azından bu sözcüğün yokluğu, gülme'nin fiziksel bir davranış olması ile eğlenti duygusu taşıması arasındaki farkın yeterince açık biçimde belirlenememesine yol açmıştır. Bu farkı, ben, gülme'nin dile getirilişi olarak adlandıracağım.

Burada verilen formül çok geneldir, ama gülme'nin mekanizmasının anlaşılabilmesi için kuramın çok genel olması gereklidir. Daha önce de gördüğümüz gibi, dar formüller gülme'nin yalnızca bazı durumlarına değinebiliyorlar. Eğer kuram, genellikle burada bir sorun olarak ortaya çıktığı gibi, gülme'nin özel bazı durumları için uygulanırsa anlamsız olur. Ben durumun böyle olmadığını göstermeye çalışacağım. Bunun için, 1. Bölümde verilen gülme çeşitlerinin bu kuramın içine alınabileceğini ve bunları nasıl aydınlatabileceğini görmek için, gülme'nin nasıl geliştiğine şöyle bir bakalım.

İşe, mizahi olmayan gülme'nin çocuklarda rastlanan en basit biçimleriyle başlayabiliriz. Yaşamının ilk aylarında bir bebeğin dünyası bizimkinden çok farklıdır. Bu basit psikolojik durum, deri, gözler ve başka yollarla bebeğin aldığı duyumsal uyarıcıları içerir ama nesnelerin anlaşılmasını içermez. Bebek nesneleri tanıyamaz, hatta kendi bedeni ile kendi dışındaki başka şeylerin ayırdına bile varamaz. Bebek, üç ya da dört aylıkken gülmeye başladığına göre, bu psikolojik değişimin göstermiş olduğu şey, gülme'nin, kavramaya ya da anlamaya ilişkin değil, yalnızca du-

yumsal değişime ilişkin olduğudur.

Bir bebek için gülme uyaranlarının en basit biçimi gıdıklamadır. Gıdıklandığı zaman bebek, önce cildinde sonra alt dokularında bu uyaranı hisseder ya da hissetmez. Eğer dokunuş ya da dürtüş, sürekli değil de ani ise, bebek bu hareketi ya acı verici ya da en azından rahatsız edici bulacaktır. Ama gıdıklama durumunda uyarım başlar ve biter, sonra tekrar başlar ve biter. Dokunuş doğru zamanda yapılırsa ve eğer bu dokunuşa tanıdık bir ses eşlik eder ve o an bebeği üzecek başka hiçbir şey de olmazsa, bebek için duyumsal değişim hoş bir değişim olur ve gülme, bebeğin memnuniyetinin dile getirilişi olarak ortaya çıkar. Elbette ki, daha büyük çocuklar ve yetişkinler de gıdıklanabilirler, ama bir çocuğun ya da yetişkinin gıdıklamayı anlaması ve bunu etkisiz hale getirmek ya da durdurmak için bir şeyler yapabilmesi olanaklı olduğu için, burada daha fazla bir şey sözkonusudur; gıdıklamanın amacına ulaşması, duyumsal uyarandaki değişikliğe bağlıdır. Gıdıklamanın, çocuklar ve yetişkinlerdeki en önemli yanı, bir şekilde dokunuşun beklenmedik bir biçimde ortaya çıkması gerekliliğidir; ya başlangıcı, ya süresi, ya yeri, ya yönü ya da baskının süresi beklenmedik olmak durumundadır. Çünkü eğer dokunuşu sezinlersek kendimizi ona hazırlar ve aniden ortaya çıkışını ve bizi etkileme gücünü engelleriz; bu durumda, belki bir parça beklenen uyarım gerçekleşebilir ama hiçbir psikolojik değişim olmaz. Aristoteles'in de söylediği gibi, bunun nedeni, insanın kendi kendisini gıdıklayamamasıdır. Aristoteles, gıdıklanmayla ortaya çıkan gülüşün bir çeşit şaşkınlık ve aldatmadan kaynaklandığını söyler ve bu durumun kendi kendimiz için geçerli olmadığını belirtir[72]. Lion Du-

72 Aristoteles, *Problems*, XXXV, 6. Karşılaştır; Charles Darwin, *The*

mont, bu gözlemleri daha da ileri götürmüştür. Eğer bir kişiye, ona dokunacağınızı söyledikten sonra dokunursanız o kişi gülmeyecektir. Ama ona dokunacakmış gibi yapıp sonra dokunmazsanız, karşınızdaki kişiyi güldürürsünüz. Eğer dokunuşunuzun hızını ve yönünü değiştirmeden, elinizi onun teninde gezdirirseniz, ya da düzenli aralıklarla ona dokunursanız, o kişinin üstünde gıdıklanma etkisi yaratamazsınız[73].

Çocuklar ve yetişkinlerdeki gıdıklanmanın ne olduğunun tam anlamıyla ortaya çıkarılması, algılamaya ve kavrayışa ilişkin etkenlerin incelenmesini gerektirir. Örneğin, gıdıklanan kişinin gıdıklayanla olan ilişkisi, hatta çocuklarla yetişkinlerin gıdıklanmasındaki mizahi durumun da tartışılması gerekir. Ama bu bizi konumuzdan çok uzaklaştırır; biz bebeklerdeki komik olmayan durumdan kaynaklanan gülme'ye geri dönelim. Eğer Bölüm 1'deki komik olmayan gülme'nin çeşitlerine bakacak olursak, bebeklerde duyumsal uyarımların değişimine dayanan başka bir çeşit gülme daha görürüz: O da, bebeklerin havaya atılıp tutulunca gülmeleridir. Bebek havaya atıldığı zaman hareket ve destek eksikliğini hisseder. Yalnızca havaya kaldırıldığında hissettiklerinin tersine, havaya atıldığında hissettikleri daha heyecan vericidir, bununla birlikte, havaya atıp tutma uzun süre devam eder ya da sıklığı artarsa bebek bu durumdan rahatsız olur. Ama bu duygular rahatsız edici hale gelmeden, havaya atılmış olan bebek tutulur ve bebek güvenli durumuna yeniden kavuşturulursa, havaya atıp tutma eylemi sürdürüldüğünde eğer koşullar da uygunsa, duygulardaki değişim bebeği rahatsız etmez, ve be-

Expression of the Emotions in Man and Animals (Chicago: University of Chicago Press, 1965), s. 200.

[73] Max Eastman'ın *The Sense of Humor*'undan alıntılanmıştır. (New York: [illegible] 1921), s. 58-59.

bek bu deneyimi hoşlanılacak ve gülünecek bir değişiklik olarak algılar. Yetişkinlerde bu çeşit gülmeye örnek olarak lunaparklardaki galaksi aracı örnek verebiliriz.

Bebek biraz daha büyüdüğü zaman, yalnızca duyumsal uyaranları hissetmekle kalmayıp nesneleri de ayırt etmeye başladığında, daha karmaşık psikolojik değişimleri anlayabilir. Örneğin, görsel deneyimleriyle seçtiği nesnelere güler, 'cee' oyununda olduğu gibi. Daha büyük çocuklar ve yetişkinler için 'cee' oyunu gülmek için bir neden değildir, çünkü, kavrayışında değişiklik yaratmakla birlikte, bu değişim göreceli olarak daha küçüktür, birinin yüzünü açıp kapamasına dayalıdır. Bu değişimin bizim gülmemize neden olmayacak kadar küçük olmasının nedeni, karşımızdaki kişinin tüm bedeniyle karşımızda duruyor olmasıdır. Ama bebekler, 'cee' oyunundan hoşlandıkları aşamada, henüz nesnelerin sürekliliği hakkında bir şey bilmemektedirler – nesneleri görseler de onların varlıklarını sürdürmediklerini sanırlar. Piaget'nin gösterdiği gibi, bebekler, sekiz aylık oluncaya kadar, nesnelerin gözden kayboldukları zaman varlıklarını sürdürdüklerini bilmezler. Bu yüzden de bir şey ellerinden alınıp bir başka şeyin altına saklandığı zaman bebekler onu aramazlar[74]. Demek ki, 'cee' oyunu, bebeklerin kavramalarında küçük değil büyük bir değişikliğe neden olur. 'Cee' oyunu yalnızca yüzün bir açılıp bir kapanması değil, yüzün bir kaybolup bir varolmasıdır.

Bizim tartıştığımız bu duyusal ve algısal değişimler, bebekleri eğlendirir, onların gülmesine neden olur, ama bebekler mizah yapamazlar. Çünkü mizah daha karmaşık bir psikolojik de-

74 Jean Piaget, *The Construction of Reality in the Child*, Çev. Margaret Cook (New York: Ballantine, 1954), Bölüm 1.

gişim gerektirir. Bu kavrayışsal bir değişimdir. Üç ve dört yaşından itibaren çocuklar artık nesneleri tanımlamaya başlarlar ve nesnelerin onları algılamamızdan bağımsız olarak varolduklarını bilirler. Ama daha önemlisi, bebekler deneyimleri sayesinde şeyleri, varlıkları ve olayları anlamak için bir kavramlar dizisi geliştirirler. Örneğin, insanlarla hayvanları birbirinden ayırır, kırmızıyla yeşilin ve mavinin aynı cinsten şeyler olduğunu, yani, onların birer renk olduğunu bilirler. Çocukların çoğu bunları ve diğer kavramları, dili öğrenirken kazanırlar. Gerçekten de kavramları açıklamanın ortak yolu onların bizim sözcüklerimizdeki anlamlarını söylemektir.

Çocuk deneyimleriyle yalnızca nesneleri, özellikleri ve olayları adlandıracak bir grup etiket kazanmaz, onların arasında belli bir ilişki kurmaya da başlar. Örneğin ateş her zaman sıcaktır. Öyle ise ateşi gördüğü zaman onun sıcak olmasını bekler. Benzer bir biçimde, anne babasının yüzündeki ve sesindeki onaylama ve kızgınlık gibi belli ifadeleri birbiriyle eşleştirir. Kısacası, çocuk, yalnızca belli durumları değil, bunların arasında bütünlük sağlayıcı bağlantılar kurmayı da öğrenir. Bu kavramsal dizge ya da dünya resmi, çocuğun geçmiş deneyimlerine dayanır ve bu deneyimler onun gelecekteki beklentilerinin ne yönde olacağına ilişkin bir temel oluşturur.

Çocuk bir kez dünyaya ait bir resim oluşturup da bunu kullanmaya başlarsa, artık mizahi durumlardan da hoşlanmaya başlayabilir. Elbetteki ilk başlarda, çocuğun mizah anlayışındaki kavrayışsal değişmeler çok basit düzeyde olacaktır. En azından bizim kültürümüzde, yetişkin mizahının önemli bir bölümü, uyumsuzluğun imgelenmesine ya da yaşanmasına dayalıdır – bir şeyin ya da bir durumun anahatlarıyla bir biçimde uyumsuz olması gibi – ama çocukların bir şeyi komik bulmasının nedeni,

çok basit bir biçimde ifade edilirse, daha önce böyle bir şeyle hiç karşılaşmamış olmalarıdır. Yetişkin nüktelerindeki kavrayışsal değişim, genellikle kişinin ortaya çıkan durum ya da şeye ilişkin daha farklı bir beklentisinin olmasından kaynaklanır; o kişi, durum ya da şeyin, beklediği gibi olmadığını anlar ve bunda komik yanlar bulur. Kişi, bu duruma ya da bu şeye benzeyen bir şeyi daha önce yaşamış ya da görmüştür ama uyumsuz yanlar o zaman yoktur. Buradaki şaşırtmaca, bir kişinin kavrayış dizgesinin bir kısmının bozulmasına bağlıdır. Ama çocuk mizahında, değişim bundan daha basittir. Mizah, çocuğun, karşı karşıya olduğu nesne ve olayları her zamanki gibi bir farkındalıkla anlarken, onun dünya resminde bulunmayan, henüz hazır olmadığı şaşırtıcı yeni bir durumla karşılaşmasıdır. Çocuğun kavrayış dizgesi uyumsuz bir takım şeyler tarafından henüz bozulmadığı için, ortaya çıkan yeni durumun özellikleri hakkında hiçbir beklentisi yoktur.

Örneğin, çocuğun hayvanat bahçesini ilk ziyaret ettiği zamanlarda bu çeşitten basit bir mizahi durum sık sık ortaya çıkar. Yetişkinler, "hayvanlar", "memeliler", "kuşlar" olarak genel kategorilerle düşündükleri için, daha önce görmedikleri bir hayvan gördüklerinde, onu yukarıdaki gruplardan birine yerleştirebilirler. Bunu yaparken de geçmişteki deneyimlerini kullanırlar. Yetişkinler bu genel kavramlara sahip oldukları için, hiçbir hayvan onlara yeni görünmez. Ama bir çocuğun "hayvan" kavramı çok dardır, yalnızca köpek ve kediyi kapsar. Sonra bir gün, ilk kez bir devekuşu gördüğünde, çocuk, kavrayış dizgesinde bu tür bir kuşa yer bulamaz. Çocuk için devekuşu yeni bir şeydir, onu görmek çocuğu şaşırtır ve yeni bir bilgi düzeyine ulaşmasını sağlar. Eğer bu değişim çocuk için hoş ise ve tehdit edici değilse, çocuk buna güler.

Çocuğun yeni deneyimler edinmesi ve bunlara gülmesi, yaşı ilerledikçe ve etraftaki şeyleri tanıdıkça daha da azalır. Bizler büyüyene kadar üstesinden gelmemiz gereken işleri yürütebilmemize yetecek kadar bir kavramsal çerçeveyi kazanmış oluruz. Tartıştığımız bu basit gülme durumlarının yetişkinlerdeki örneklerini bulabilmek için, karşılaştırma yapılabilecek ilk şey, 'ilkel' olarak nitelenen insanların Batı teknolojisi ve gelenekleri ile ilk kez karşılaştıkları durumlardır. Böyle bir topluluğun üyeleri olan yetişkinler, yeni şeylerle karşılaşan çocuklarla aynı durumdadırlar. Bornea yerlilerinin Batı'daki yollara nasıl tepki gösterdiklerini, ve yine kapağı açık bir piyanoyu kendi kendine çalarken gördüklerinde çok eğlendiklerini anlatan öyküler buna örnek verilebilir. Tuşların ve anahtarların hareketleri yerliler için daha önce görmedikleri şeyler olduğu için, buna içtenlikle gülmüşlerdir[75]. Bir başka öykü de, Fiji yerlileri hakkında anlatılır. Bu yerliler hep suyun içinde olduklarından asla yıkanmazlarmış, ilk kez Avrupalıları, ellerini yüzlerini yıkarken gördüklerinde çok şaşırmışlar ve çok gülmüşler[76].

Böylece şaşırma durumundan kaynaklanan gülme'yi tartıştıktan sonra, mizahın daha gelişmiş biçimlerine geçebiliriz; insanlar için yalnızca yabancı oldukları şeyler komik değildir, onların kavrayış dizgeleri için uyumsuz olan şeyler de komiktir. Dört yaşında bir çocuğu eğlendirmek için birisi köpek kılığına girdiğinde çocuğun gülmesinin nedeni yalnızca "köpek-insanın" ona tamamen yabancı bir şey olması değildir, çünkü köpeği de insanı da daha önce görmüştür. Çocuğu burada güldüren şey,

[75] Bu öykü James Sully'nin *An Essay on Laughter*'ında anlatılmıştır. (London: Longmans, Green, 1902), s. 236

[76] Aynı eser, s. 100

uyumsuzluktur. Onun kavrayış dizgesinde köpek başka bir şeydir insan başka bir şey. Ya da eğer kendi başına karşıt düşünceleri bir araya getirirse, örneğin "baba, bebek" gibi bir şey söylerse, burada çocuğu eğlendiren şey, tek tek düşünceler değil bunların saçma bileşimidir.

Mizah, çocuğun kavrayış dizgesini ve dünya resmini kesin bir biçimde kurcaladığı için, çocuğun mizahi durumları anlaması biraz zaman alır. Tıpkı, çocukların kendilerine bilgi ya da emir veren sözler sarfeden yetişkinlerin "seni şimdi yiyip bitireceğim!" ya da "seni küçük fino seni" dediklerini duyduklarında olduğu gibi. Bu yüzdendir ki, bazı çocuklar için eğlendirici olması gereken bazı kavramsal değişiklikler şaşırtıcıdır, hatta sıkıntı vericidir. Çocuk, kendisine sunulan uyumsuzlukların, bir gerçeğin ya da bir yalanın eğlenmek için yeniden düzenlenmesi olduğunu anlayana kadar mizahtan zevk alamaz ya da böyle bir deneyimi olamaz bile. Bunlar bir dolu kafa karıştırıcı yalanlardır. Çocuğun kavramsal dizgesi ile oyun oynayabilmesi için, bu dizge hakkındaki katı tutumundan sıyrılıp, onun bozulmasından rahatsız olmaması gerekmektedir.

Çocuk, duygusal ve zihinsel açıdan geliştikçe ve küçük uyumsuzluklardan zevk almaya başladıkça mizah kapasitesi ve nüktelerinin karmaşıklığı da gelişir. İlk birkaç yıl içinde, çocuğun yaptığı şakaların çoğu basit uyumsuzluklarla ve çocuğun güçlü algılamalarıyla şekillenir. Birisini uygunsuz kıyafetler içinde görmek ya da birisini yanlış bir adla çağırmak (özellikle de bir kızı, oğlan ya da bir oğlanı, kız adıyla çağırmak) gülmek için en önemli nedenlerdir. Çocuk altı yaşına geldiğinde, artık soyut ve mantıklı düşünme yeteneği gelişmiş olduğundan, bilmecelere, özellikle de "adamın biri" diye başlayan bilmecelere merak sarar. (Adamın biri saati pencereden atmış, niye? Çünkü zama-

nın uçup gittiğini görmek istemiş.) Sekiz yaşından sonra, bilmeceler fıkralara dönüşür, on iki yaşlarında ise, fıkralar çocuğun yaptığı şakaların önüne geçer. Çocuk büyüdükçe, fıkraları anlatma biçimi önem kazanır. Zekice olması, biçimi ve özellikle de altı yaşındaki çocuklar için önemli olmayan kısalığı, fıkraya gülünüp gülünmemesi artık on iki yaşındaki çocuk için önemlidir. Ergenlik çağında gittikçe daha karmaşık fıkralar takdir görür, gerçek hayatta olanlar komik bir biçimde anlatılır ve hazırcevaplık öne çıkar[77].

6. Bölüm'de mizahın değişik türlerindeki kavramsal değişimi tartışacağımız için, burada memnunluk veren psikolojik değişimlerden kaynaklanan gülme'ye, tanımımızın nasıl uygulanacağını göstermemize gerek yok; zaten bunun listesi 1. Bölümde verilmiştir. Şimdiye değin üstünde durduğumuz gülmeye yolaçan duyumsal ve zihinsel değişimler, duygusal değişimlerle ilgili tartışmalarla da desteklenmelidir, çünkü, bu sonraki değişimleri anlamadan, listemizdeki komik olmayan durumları, örneğin kavrayışsal değişimlerin duygusal değişimlerle içiçe olduğu saldırgan mizahı, anlayamayız.

Duygusal değişimlerimizi incelemeye gülme'nin mizahi olmayan durumlarına gözatarak başlayabiliriz; örneğin, tehlikeli bir durumdan kurtulduktan sonra bu olaya güleriz. Burada elbette, duygusal bir boyut vardır, elbette bu deneyim genelde duygulardan oluşmuştur. İlk başta kişi, düşmek üzere olduğunu anlar, bunu bir şekilde ifade eder ve daha sonra artık tehlikede olmadığını farkettiğinde tekrar dengesini sağlar. Ama burada gülme'ye neden olan şey, iki durumun, korkunun yolaçtığı ger-

77 Çocuktaki mizahi gelişimi anlamak için, bkz.: Martha Wolfenstein, *Children's Humor* (Glence, Ill.: Free Press, 1954); ve Paul McGhee, *Humor: Its Origin and Development* (San Francisco: W.H. Freeman, 1979).

ginlikle güvenliğin verdiği rahatlık arasındaki değişimdir. Duygular algılamaya bağlıdırlar, ama burada, duygulardaki değişim hoşa gidecek biçimde yaşandığı için gülme'ye yolaçar. Eğer düşmek üzere olan nesne önemsemediğimiz bir nesne, örneğin topaklanmış bir kağıtsa, onun düşmek üzere olduğunu bilmek gülmek için yeterli olmaz (ancak durumu bir şekilde uyumsuz bulursak onu o zaman komik de buluruz.).

Bir insanın bir bilmeceyi ya da bir problemi çözdükten sonra gülmesinin ardındaki duygusal değişim de buna benzer bir durumdur. Eğer çözüm hemen bulunur ve fazla enerji gerektirmezse, bunun sonunda gülmeyiz. Ama çözüme kolayca ulaşamayıp hayal kırıklığı ve gerginlik yaşarsak, çözümü bulduğumuz zaman, büyük bir olasılıkla duygusal değişim yaşarız. Çözüme henüz ulaşamadığımız an, tüm dikkatimiz ve çabamız bilmecenin üstünde toplanmıştır, büyük bir gerginlik içindeyizdir, ama sonuca ulaşıp bilmeceyi çözdüğümüz an, bu gerginlikten kurtuluruz. Bu duygusal değişim bize zevk verdiği için de güleriz. Benzer bir biçimde bir atletizm yarışmasını ya da bir oyunu kazanmamız da, eğer o yarışma ya da oyun bizim için gerçek bir mücadele gerektirmişse, gülme'ye yolaçar.

Gülme'ye neden olan değişimin mutlaka olumsuz duygusal bir durumdan olumlu duygusal bir duruma doğru olması gerekmez. Örneğin eski arkadaşlarımdan birini sokakta gördüğümde, onu görmeden önceki anda hiçbir şey hissetmememe rağmen onun yüzünü tanıyıp ona doğru koşmaya başlayınca, bir heyecan dalgası hissederim, adımlarım sıklaşır, kalp atışlarım artar. Buradaki değişim, hiçbir şey hissetmeme halinden güçlü birşeyler hissetme haline geçmektir, içten gülüşüm ise memnuniyetimin ifadesidir. Çok benzer bir biçimde, piyango biletime ikramiye vurduğunu öğrendiğim zaman kahkaha atarım, özellikle

de bunu rastlantı sonucu ve aniden öğrenmişsem. Hatta sıkıntılı bir ruh halindeyken bile, bir takım şeyler düşünmek olumlu duygular uyandırır ve gülme'ye yolaçar. Bizler, zevk aldığımız bir oyuna katıldığımız ya da sevdiğimiz birini hatırladığımız zaman da güleriz.

Öyle ise, Hobbes olumlu duygularda ani bir çoğalmanın gülme'ye neden olduğunu belirtirken doğru iz üzerindeydi. (Ama bu duygunun ben-merkezci olması gerektiğini söylediğinde yanılmıştı.) Rahatlama kuramında dile getirilen, gülme'nin gergin bir durumdan rahat bir duruma ani bir geçiş ya da, eğer isterseniz "duygusal enerjinin açığa çıkarılması," olduğu tezi doğrudur. Bu kuramlardaki yanılgı, tüm gülme durumlarını, sınırlı ve kısıtlı bir biçimde açıklamaya çalışmalarıdır. Daha önce de gördüğümüz gibi, gülme'ye yolaçan psikolojik değişim duygusal bir değişim de olabilir, ama böyle olması şart değildir, yalnızca duyumsal kavramaya ya da anlama ilişkin de olabilir.

Şimdiye değin, değişik duygusal değişimlerle ortaya çıkan mizahi olmayan gülme'yi, kavrayışsal değişimlerle ortaya çıkan mizahi gülme'den ayırmaya çalışmıştık. Ama mizahi gülme'nin pek çok çeşidinde kavrayışsal değişimden alınan zevkin duygusal değişimden alınan zevk ile abartıldığına da dikkat çekmeliyiz. Bir kumarhanede, kazara düşüp bir kumar makinesinin kolunu aşağı indiren ve üçlüyü bulan birini bir sinema filminde izliyorsam, olayların oluşundaki uyumsuzluğa gülerim. Ama kumarhanede aynı duruma düşen ben olsaydım, uyumsuzluktan aldığım zevkin yanı sıra şansımın aniden açılmasından dolayı da zevk alırdım. Benzer bir biçimde, eğer birisinin giyinik bir biçimde havuza düştüğünü yine bir filmde izlersem, bu olaydaki uyumsuzluktan dolayı gülerim, ama günlük hayatta, zenginliğinden dolayı övünüp duran ve bizim hiç hoşlanmadığımız yan

komşumuz üstündeki 500 dolarlık yeni takım elbisesiyle yüzme havuzuna düşerse, gülmemizin sebebi yalnızca durumdaki uyumsuzluk değil, bunun yanı sıra hoşlanmadığımız bir insanın yaşadığı aksilikten bizim zevk almamızdır.

Freud ve diğer kuramcılar fazlaca vurgulamış olsalar da, bazı gülme durumlarındaki duygusal değişimin üzerinde durmamız gerekmez, çünkü mizah için duygusal değişimden aldığımız zevk ne yeterli ne de gereklidir, ama mizah için kavrayışsal değişim hem yeterlidir hem de gereklidir. Cinsel, saldırgan ve benzer başka duygular, mizahın bazı biçimlerinde dışa vuruluyor olsalar da, bunun özünde uyumsuzluktan aldığımız keyif vardır.

Öyle ise, gülme'nin mizahi olmayan çeşitlerini tartışmaya geçebiliriz. 1. Bölüm'deki mizahi olmayan gülme çeşitlerinin listesine bakarsak, son üçü hariç diğer hepsini gülme'nın iyi bir psikolojik değişim tepkisi olduğu biçimindeki tanını altında toplayabiliriz. Son üçünü – utandığımız zaman gülmemiz, histerik gülüşler ve nitratoksitin etkisiyle gülmek – açıklamak zordur. Ama bunları tartışmaya geçmeden önce, tanımlamamızdaki iki ögeyi, daha ayrıntılı olarak incelemek istiyorum: psikolojik değişimin aniliği ve bunun içerdiği zevk. Bu ögeleri daha iyi anlarsak yukarıdaki üç durumu ve genel anlamda gülme'yi daha iyi anlamak için donanmış oluruz.

"Anilik" [suddenness] ile başlayalım, bu, gülme'deki psikolojik değişime ilişkin konuşurken, "değişme" [shift] sözcüğünü kullanarak yakalamaya çalışığımız düşüncedir. Genellikle "ani"nin anlamı ya 'beklenmeyen' ya da 'hızlı' demektir, buradaki anlamı psikolojik bir değişimi ifade etmesine karşın, aynı şeyi karşılar. Çünkü ani bir psikolojik değişim, herhangi bir deneyimimizi bizim diğer psikolojik değişimleri özümseyebildiğimiz gibi özümsemediğimiz değişimdir. Bu şey bizim ne olduğunu

anlayamayacağımız kadar çabuk olmuştur. Bu anlamda, beklenmedik derecede önemli bir şey aniden ortaya çıkar. Ancak bir değişiklik bekliyorsak, yani ortaya çıkacak bir şeyin zaten olmakta olduğunu biliyorsak, bizler kendimizi bu değişikliğe hazırlarız ve buna yumuşak bir biçimde geçeriz, (Elbetteki çok büyük değilse) çünkü bir değişikliğe psikolojik olarak tepki vermeye o durum ortaya çıkmadan önce başlarız. Örnek olarak bir duyumsal değişikliği verelim: Eğer birisi, soğuk su dolu bir havuza kendi karar verip de atlarsa, kendi kararı olmadan atıldığından daha az psikolojik değişim yaşar, bu durumda, önce soğuk suya kendini hazırlar sonra da atlar.

Düşündüğümüz gülme durumu için aniliğin gerekli olduğunu görebiliriz. Daha önce de değindiğimiz gibi, insan, kendi parmaklarıyla başkasının yaptığını aynen yapabilecek olsa bile, kendi kendini gıdıklayamaz, çünkü neyin olacağını bilir, parmaklarının ucunu ne kadar hızlı kullanırsa kullansın psikolojik değişim o kadar hızlı olmayacaktır. 'Cee' oyununda da, yüzümüzü hızlıca açıp kapamak yerine yavaş yavaş açıp kaparsak, bebeğin kavrama yetisindeki değişim de basamaklı olacak, ve bebek gülmeyecektir. Ya da yüzümüzü açıp kapamaya düzenli aralıklarla devam edersek, bebek, olana bitene alışır ve psikolojik değişim aniden gerçekleşmediği için, bebek gülmekten vazgeçecektir.

Bundan çıkarılacak sonuç, yalnızca yaşanılan ani değişikliklerin hoş olduğu değildir, ani olmayan değişiklikler gülmeye yolaçmaz. Hoş bir değişiklik olup da gülmeye neden olmayan bir şeyle, hoş olmayıp da gülmeye neden olan değişiklik örnekleri de verebiliriz ya da başka bir örnek olan sıcaklık değişikliğini örnek verebiliriz. Eğer bir küvet dolusu ılık suyun içine yatar daha sonra buna sıcak su ilave edersek küvetteki tüm su ısınsa

bile, eğer hâlâ rahatsak sıcaklıktaki değişim hoşumuza gider, araya başka etkenler girmezse böyle yavaş bir değişim gülmemize yolaçar. Ama bunun yerine, zaten sıcak su ile dolu bir küvete sıcaklığını bilmeden kendimizi atarsak, yaşadığımız sıcaklık değişimi belki yine hoş olabilir ama aynı zamanda anidir de. Sıcaklıktaki değişiklik algısı, kendini yavaş yavaş bu sıcaklığa alıştırabilene göre, kendini küvete birdenbire atan kişide çok daha hızlı biçimde ortaya çıkacaktır. Eğer deneyim hoşsa, bu deneyim onu güldürecektir.

Öyleyse psikolojik değişimdeki anilik, değişim miktarına (Bir önceki durumla bir sonraki durum arasındaki fark) ve değişimin olabilmesi için geçen zamana bağlıdır. Çünkü ani bir değişimin olabilmesi için iki durum arasında göreceli olarak büyük bir fark olmalıdır ve bu iki durum arasındaki zaman aralığı da göreceli olarak kısa olmalıdır. Eğer zaman kısa, değişim de küçük ise, değişimi yaşayan kişi olanları özümseyebildiği için, bu durum onun için anilik taşımaz. Benzer bir biçimde, eğer değişim büyük, süresi uzunsa, burada da kişi, olup bitene yavaş yavaş alışacak ve değişimden etkilenme oranı düşük olacağından, "hiçbir sarsıntı" geçirmeyecektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, uzun bir zaman dilimi içinde herhangi bir değişikliğin olageldiğini bilmek, bu değişikliğin 'anilik' etkisini azaltır, çünkü bir değişikliği bekleyen kişi o değişikliğe alışmaya başlamıştır bile.

Belki de psikolojik değişme için aniliğin gerekliliği, mizahi gülme'de mizahi olmayana göre daha belirgindir. Gerçektende, anilik ögesi, mizah hakkındaki konuşmalarımızın büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bizi "çarpan" [hitting] şakalardan ve "vuruş anı"yla [punch line] sonuçlanan şakalardan sözederiz. Iyi bir komedyen, söylendiğine göre, seyirciyi sarsmalı ya da "yerlere sermelidir." Çünkü, bizi "sarsmayan" mizah kırıntılarının,

"zayıf" olduğu söylenir.

Eğer bir şakadaki uyumsuzluk önemsenmeyecek kadar küçük ise, bu şaka zayıf bir şakadır, bu nedenle insanları güldürmeyebilir. Ya da birbirine benzer şakalar, bunları daha önceden duymuş olduğumuz için, bize tanıdık gelir ve uyumsuzluk yaratmazlar, bu durum da aynı sonuca yolaçar. Her bir durumda da kavrayışımızdaki şaşırma eşiğimizi, göreceli olarak, kendimiz belirleyebiliriz. İlk kez duymamıza karşın, bir fıkra, eğer bizim kavrayışımıza ilişkin beklentileri fazlaca taşıyorsa ona gülmeyebiliriz. Örneğin fıkra anlatan bazı kişiler, herkesin komik olan noktayı kaçırmadığından emin olmak için uyumsuzluğa çok az değinip, hemen komik olan noktayı açıklamaya kalkışırlar. Ama aslında bunu yaparak kendi fıkralarını kendileri sabote etmiş olurlar, çünkü kişileri hazırlayarak açıklanmış bir uyumsuzluk, uyumsuzluk olma özelliğini yitirir. Böyle bir fıkranın şaşırtma etkisi, bizim anlama gücümüze bağlı olarak farklı düzeylerde algılanır, hatta kavrayışımızda hiçbir değişiklik olmazsa gülmeyiz bile. Ayrıca fıkrayı zaten anlamayan birinin gülmesini, o fıkrayı açıklayarak asla sağlayamayız.

Gülme için aniliğin gerekli olduğunun bir başka kanıtı da, bir esprinin insanlar üzerinde tek bir kez etki yapmasıdır. Bir espriyi ikinci kez duyduğumuzda "vuruş anı" bizi etkisi altına almaz, en azından üzerimizde ilk kez duyduğumuzdaki etkiyi bırakmaz. Aynı espriyi üçüncü ya da dördüncü kez duyuyorsak, onu yapan kişiye kibarlık olsun diye gülmemizin dışında, espriye gülmeyiz. Ancak bunu söylemekle birlikte, pek çok kez yapılmasına rağmen etkisini koruyan espriler olduğu gerçeğini de inkâr etmiyoruz. Örneğin televizyonda *Honeymooners* [Balayı] adlı komedi dizisini dört kez izleyip her seferinde ilk izlediğim günkü gibi zevk aldığımı hatırlıyorum. Bölümlerin birinde

Ralph (Jakie Gleason) ve Norton (Art Corney) elektirik süpürgesinin hortumuna kaçan bir şeyi çıkarmaya çalışıyorlardı. Ralph hortumun ucuna ağzını dayamış üflemeye çalışırken, Norton hiç umurunda olmaksızın makineyi üfleme ayarında çalıştırmıştı. Dizi, komik ayrıntıları açısından zengin olduğundan, beni her izleyişimde güldürmüştür. İlk izlediğimde, dikkatim ençok elektirik süpürgesinin hortumunun içindeki nesneyi hortuma ağzını dayayıp emerek çıkarmaya çalışan Gleason'un yüzünde yoğunlaşmıştı. Ama sonraki izleyişlerimde eşit derecede komik olan pek çok ayrıntı gözüme çarptı – Ralph'ın makineyi kapatması için eliyle Norton'a işaret etmesi, Norton'un makineyi kapatayım derken elinin ayağının birbirine dolaşması gibi. Beşinci kez izledikten sonra bile uyumsuzluğun çok zengin olması yüzünden bu sahneyi tam anlamı ile özümseyemedim, bu nedenle, beni hâlâ şaşırtıyor ve eğlendirebiliyor.

Mizahi ve komik bulduğumuz şeylerle eğlenceli bulduğumuz şeyler arasında ilginç bir bağlantı var. Bir işin eğlenceli olması, onun yalnızca hoş olması demek değildir, (sevdiğimiz bir şeyler yemek hoştur ama eğlenceli değildir) o şeyin aynı zamanda bizim için şaşırtıcı olmasıdır da. Dünyaya ait çoğu şey çocuklara henüz yabancı olduğu için, onlar çok basit işlerden bile zevk alırlar. Yetişkinler eğlenmek için oyun oynarlar, bu oyunlar ne kadar hareketli olurlarsa o kadar da zevkli olur – sonunda bir kazanan olur – bazılarında ise kimin kazanacağı baştan bellidir. Oyunlar bizi şaşırtmamaya, bize tanıdık gelmeye ve sonunda ne olacağı tahmin edilebilir olmaya başladığında zevk vermekten de çıkarlar. Örneğin insanlar, kayak ya da yelkencilik sporlarını öğrenirken çok eğlenirler ama bu işte iyice ustalaştıklarında garip bir biçimde artık eğlenmezler ama yaptıkları işten zevk alırlar.

Mizah'da aniliğin önemine ilişkin bir başka ilginç durum da, genellikle espriyi yapan kişinin kendisinin buna gülmemesidir. Örneğin herkesi güldüren espriler yapan insanlar yüzlerinin ciddiyetlerini hiç bozmazlar. Komediler yazan bir yazar da, komik ögeleri bir araya getirirken hiç eğlenmez. Bunun nedeni, mizah yazarının espriyi yaratırken, tıpkı tuvalini boyamaya hazırlanan ressam gibi, bildiği kalıpları kullanarak hazır cevaplığa dayanan yorumlar ve uyumsuz durumları bir araya getirmesidir. Bu hazırcevaplığa dayanan ifadeler dile getirildiğinde ya da komedideki bir sahne oynandığında seyirci oltaya takılacak ve gülecektir. Ama, bir araya getirilen ifadelerin, esprinin yaratıcısı için, ani bir tarafı yoktur, bu yüzden o oltaya takılmaz, çünkü bu durumu kendisi oluşturmuştur. Ama doğal olarak, bu süreç her zaman böyle işlemez. Bazen bir komedyenin aklına komik bir şey aniden gelir ve bunu hemen seyirciye sunar. Böyle bir durumda, o da seyirci kadar güler.

Açıklamamızın ilk ögesi olan 'anilik' kavramını tartıştıktan sonra, şimdi ikinci ögeye, 'gülmekten alınan zevk'e geçiyoruz. Bir bebeğin gıdıklandığı zaman gülmesini incelerken, gülme ile zevk alma arasında bir bağlantı olduğunu görmüştük. Eğer gıdıklamanın süresi uzatılır ya da şiddeti arttırılırsa, iş artık bir zevk olmaktan çıkar, bebek gülmekten vazgeçip ağlamaya başlar. Ya da 'cee' oynarken annesi yüzünü uzun süre kapalı tutarsa, bebek kendini terk edilmiş hisseder ve ağlamaya başlar.

Çocukların ve yetişkinlerin gülmesi, bebeklerinkine göre, biraz daha karmaşıktır. Gerçi psikolojik değişimden memnun olmanın doğal bir ifadesi olmasına karşın bu, bebeklerdeki gibi bir uyarana karşı verilen istemdışı yanıt değildir. Gülme, yetişkinlerde öğrenilmiş bir davranıştır, en azından kısmi olarak kişinin kontrolü altındadır. Gülme tepkisi, aynı ağlama'da olduğu

gibi, doğal bir uyarana karşı verilmişse bastırılabilir. Ancak utandığımız zaman gülmemiz, çelişik bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır, çeşitli koşullar altında, kişi mutlu değilken de gülebilir. Bu tür sorunsal durumları bir süre için bir kenara bırakmak istiyorum. Daha sonra, utandığımız zaman niye gülüyoruz gibi sorulara geri dönebiliriz.

Normal koşullar altında, gıdıklanma sonucu ortaya çıkan gülme hoştur ve bu, psikolojik bir değişimin ifadesidir. Aynı biçimde, insanın piyango kazandığını öğrenmesi de benzer bir tür değişime yolaçar ve kişiyi güldürür. Ama bir arkadaşımızın öldüğünü öğrenmemiz, büyük bir psikolojik değişime yolaçmakla birlikte hoş bir uyaran olmadığı için bizi güldürmez. Yine, bir filmde, birinin uçağın merdivenlerinden yuvarlandığını görmek bizi güldürürken, aynı olayın gerçek yaşamda başımıza gelmesi bizde olumsuz duygular uyandırdığı için gülmemize yolaçmaz. Beattie'nin uyumsuzluk kuramını incelerken gördüğümüz gibi, bir psikolojik değişim, eğer olumsuz duygulardan herhangi birini (korku, acıma, öfke, iğrenmek gibi) uyandırıyorsa 'gülme' ortaya çıkmaz.

Genellikle gülme'ye yolaçan hoş duygularımızla, gülme'ye yolaçmayan nahoş duygularımız arasındaki fark, göreceli olarak küçüktür. Eğer kafam bozuk değilse, kahvaltı sırasında fincana çay koyarken yapacağım sakarlık, durumdan hoşlanıp gülmeme neden olurken, kafam biraz bile bozuksa, tepkim hayal kırıklığı, hatta öfke biçiminde olacaktır. Aynı biçimde, eğer kafanızı, hafifçe, bir yere vurduğunuzu görürsem, yüzünüzde, canınızın yandığına dair herhangi bir ifade yoksa gülebilirim, ama kafanızı kapıya hızlıca vurursanız ve canınız da yanarsa, gülmek yerine olasılıkla size acırım.

Bunun da ötesinde psikolojik değişmenin gülme'ye yol aç-

maması için kızgınlık ve acıma gibi duygular uyandırması şart değildir. Eğer psikolojik değişme, şaşkınlık, merak, hayret ya da sorunu çözme isteği uyandırırsa, kişi yine gülmez. Çocuklar bazen komik olduğu sanılan bir duruma böyle tepkiler gösterip gülmezler. Kafasında hayvan maskesi olan birini gören çocuk, kafası karışmış bir biçimde orada öylece durup bakar. Ya da eğer meraklanmışsa, maskeli kişiye daha yakından bakmak ya da maskeye dokunmak için yanaşır. Her iki durumda da çocuk, uyumsuzluğu komik bir durum olarak görmeyip, tersine bu durumu anlaşılması gereken bir uyaran olarak değerlendirir. Çocuğun içinde bulunduğu bu durum, sihirbazlık gösterisini izleyen ve hilenin nasıl yapıldığını anlamaya çalışan bir yetişkinle aynıdır. Paul McGhee, çocuğun bu durumunu "gerçeklik özümlemesi" [reality assimilation] olarak adlandırır[78].

Psikolojik bir değişimden, daha doğrusu herhangi bir deneyimden zevk almak için acil ihtiyaçlarımızın giderilmiş olması gerekir. Bunun da ötesinde, psikolojik değişimin olanaklı olması için, güvenlikte olmalıyız. Ralp Piddington'ın, "gülme, biyolojik olarak kararlaştırılır" sözü, tüm gülme durumları için geçerlidir. "İnsan çevresine daha fazla uyum sağlamak için, organizmasının ihtiyaçlarını gidermişse[79]" içinde gülme isteği duyar. Genellikle güvenlik ögesi, değişimin olmasından önce ve sonra gülme biçiminde ortaya çıkmasına karşın, güvenliğin, her zaman değişimden önce varolmadığı gerçeğini de görmeliyiz, çünkü bu değişim günlük ihtiyaçlar ya da olumsuz bir duygudan da kaynaklanıyor olabilir.

[78] McGhee, *Humor*, ss. 57-60.

[79] Ralph Piddington, *The Psychology of Laughter* (London: Figurehead, [illegible]

Gülme ile güvenlik arasındaki bağı anlayabilmenin bir başka yolu da, istenmeyen sonuçlara yolaçan günlük bir olaya tepki olarak verilen ağlama ve gülme durumlarının karşılaştırılmasıdır[80]. Bu tür bir olay ortaya çıkıp, bizde psikolojik bir değişikliğe yolaçarsa, eğer durumun kontrolü bizim elimizde ise ve kendimizi güvenlik içinde hissediyorsak buna güleriz, ama bu değişiklik, kontrolü yitirmemize ve bizim kendimizi güvensiz hissetmemize yolaçmışsa ağlarız. Olayın olumsuz sonuçları önemsiz ise, örneğin kahvaltıda çay fincanını devirmişsem, hâlâ kontrol benim elimde olduğu için bu duruma gülerim. Ancak olayın sonuçları gözardı edilemeyecek kadar önemli ise, yaptığımız hata, örneğin zaman ve para kaybına neden olduysa, belki kendimizi kontrol altında tutabiliriz ama duruma gülmeyiz. (Bu konu üzerinde mizah ve 'uzaklaştırma' [distancing] konusunu tartışırken daha fazla duracağız.) İnsanların ağlamalarının nedeni, içine düşülen durumun onlar için önemli olması ve "uzaklaştırma" yapamamalarıdır; yaşadıkları bu psikolojik değişim kendilerini çaresiz hissetmelerine neden olur. Ağlamak yalnızca olay karşısında duyduğumuz memnuniyetsizliğin ifadesi değildir, – pek çok olay bizi rahatsız eder ama ağlamamıza neden olmaz – bu aynı zamanda, memnuniyetsizlikle birlikte kendimizi güçsüz hissetmemizin de bir dışavurumudur.

Çocuklar ve yetişkinler üzerinde yapılan araştırmalar, gülme ile, kişinin güvenlik ve kontrol duygusu arasında bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Kendilerine güveni olan, kendileri hakkında olumlu duygular taşıyan, kendi yazgılarının kendi ellerinde olduğunu düşünen insanların, kontrolün kendilerinde oldu-

80 Karşılaştır: Helmuth Plessner, *Laughing and Crying*, Çev. James Spence ve Marjorie Grene (Evanston: Northwestern University Press, 1970).

guna inanmayanlara göre mizahtan daha çok zevk aldıkları görülmüştür. Kendi yaşamları üzerinde en az kontrole sahip oldukları için bebekler daha çok ağlarlar. Uzun süre kendi başlarına bir şey yapamadıkları için, güvenlik adına istedikleri her şey başkalarının onlara olan davranışlarına bağlıdır. Bebekler için önemli olan şey, dokunulmak ve kucağa alınmaktır. "Anne şefkati" görmeyen bebekler kendilerini daha çaresiz hissederler ve diğer bebeklere oranla daha çok ağlarlar, böyle bebekler "anne şefkati" gören bebeklerin gülmesine yolaçan uyaranlarla karşılaştıklarında bile ağlarlar[81].

Çocukları, çevresiyle ilişki kurması, yürümesi, konuşması ve kendi yemeğini kendi yemesi için destekleyerek büyütmeliyiz. Eğer gereksiz yere ya da çok uzun süre ağlıyorsa, çocuğa susmasını ve durumun kontrolünü eline almasını öğretmeliyiz. Çocuklara, her ne olmuşsa olsun, göreceli olarak o şeyin önemsiz olduğunu ve tüm yaşamını etkilemeyeceğini öğretmeliyiz, eğer önemli bir şeyi yaparlarken başarısız olmuşlarsa, kontrolün hâlâ kendilerinde olduğunu söyleyip, onları daha fazla enerji harcamaya ve deneme yapmaya yüreklendirmeliyiz: "Mızmız olma, tekrar dene" demeliyiz.

Genellikle çocukları ve yetişkinleri ağlamaktan vazgeçirmek ve yeniden güvenlik duygularını kazandırmak için, onları güldürmeye çalışırız. Gülme'ye ilişkin dile getirdiğimiz bütün bu açıklamalar, gülme'nin güvenlik duygusunun bir ürünü ve aynı zamanda memnuniyetin bir ifadesi olduğunu ortaya koymaktadır, bu durum bize, onun tek yönlü rastgele bir ilişki olduğunu düşündürtmemelidir. Gülmek, ağlamak gibi, bütünüyle içten

81 L.A. Sroufe ve J.C. Wunsch, "The Development of Laughter in the First Year of Life", Child Development, 43 (1972): 1326-44

gelen duyguların bir ifadesi değildir. Örneğin, William James, "bir insanın ağlamasının nedeni üzüntülü olması değil, üzgün olmasının nedeni ağlamaktır" derken, bana göre, ileri gitmiştir. Bu yorum bize, davranışlarımızın duygularımızı etkilemekte olduğu gerçeğini göstermektedir. Gerçek şudur ki, duygularımız ve bu duygularımızı dile getirdiğimiz davranışlarımız arasında iki yönlü bir ilişki, bir nedensellik vardır. Eğer bir insanın ağlamasını engelleyip onu güldürebiliyorsak, bir ölçüde onun duygularını değiştirmiş ve içinde bulunduğu duruma daha az üzülmesini sağlamışız demektir. Gerçekten de, patolojik gülme krizlerinin tamamen psikolojik kökenli olarak görüldüğü *sclerosis* gibi hastalıklarda bile, bu gülme, hoş bir duygudan kaynaklanmamasına rağmen, hastalar güldükten sonra rahatladıklarını söylemişlerdir[82]. Burada nedensel bir ilişki vardır. Gülme, hoş duyguların dile getirildiği bir davranıştır. Ama burada, gülme davranışının kendisi hoştur ve üstelik bu davranış, insanın içinde hoş duyguların artmasına neden olur. Öyle ise bu bağlantıyı çözmek için (psikolojik kaynaklı ya da istekle yapılan) hoş duyguların ortaya çıkmasına neden olan davranışlarla, daha çok da gülme'ye neden olan hoş duygularla işe başlamalıyız.

Gülme ile gülme'nin dile getirdiği hoş duygular arasındaki bağlantıyı ve bu hoş duygularla da güvenlik ve kontrolün ilişkisini anladıktan sonra, şimdi ilk sorunumuzu açıklamaya dönebiliriz – utandığımız zaman ve histerik durumda neden güleriz. Bunları açıkladıktan sonra, son sorunumuz olan, nitrik oksit solununca gülünmesi hakkında da bir şeyler söyleyebiliriz.

İlk olarak, utanma ve histeri, eğer gülme'nin psikolojik ola-

82 Raymond A. Moody, *Laugh after Laugh* (Jacksonville, Fla.: Headwaters Press, 1978), s. 45.

rak iyi bir değişimin ifadesi olduğuna ilişkin kuramı doğru kabul edersek, gülmeye yolaçmaması gereken durumlardır. Gerçi, her iki durumda da bir psikolojik değişim olduğunu kabul etmeliyiz ama bu değişim, hoş olmaktan çok hoş olmayan bir değişimdir. Utandığımızda kendimizi başkalarının karşısında birdenbire rahatsız hissederiz, bunun nedeni de genellikle yaptığımız aptalca ya da yanlış şeylerdir. Histeri ise, genellikle sevdiğimiz birinin ölmesi gibi bizi sarsan bir durumla karşılaştığımız zaman ortaya çıkar. Bu durumlarda hissedilen şey, ne zevk ne güvenlik ne de kontrol olur. Bu durumlarda rahatsızlık hissedilir.

Şimdi, gülme hakkında yaptığımız yorumlarla, utanma ve histeri gülmelerinin ilişkisini kurabilmek için, bu durumları, yukarıda değindiğimiz, ağlayan birini, onun üzüntüsünü hafifletmek için güldürdüğümüz durumla karşılaştıralım. Daha önce değindiğimiz gibi, eğer başarılı olmuşsak, bunun sonucunda ortaya çıkan gülme, içimizdeki olumlu duyguları arttırmış ve böylece de bizi üzen duyguları söndürmüş olur. Utandığımız durumda ise gülme, aynı biçimde, hiçkimseyi değilse bile kendi kendimizi güldürdüğümüz için yararlı olur.

Hoş bir duygunun doğal ifadesi olan bu davranışla "halkayı kırar", içimizdeki hoş duyguları arttırırız. Bu aynı, karanlıkta yürürken rahatlamak için ıslık çalan bir insanın durumuna benzer, gülme'yi olumsuz duygularımızı olumlu duygulara dönüştürmek için kullanırız.

Utanma duygusunda, gülme ile yerine getirilen sosyal bir işlev vardır. Gülmek mutlu olmanın doğal ifadesi olduğu için, burada gülme'yi, içinde bulunduğumuz durumun bizi rahatsız etmediğini, aslında eğlendirdiğini, başkalarına göstermek için kullanırız. Gülme'yi, eğleniyor görünmeyi taklit etmek için kullan-

mak, kibarlık olsun diye gülünen durumlara çok benzer, kibarlık için gülmemiz, zorlama bir gülmedir. Örneğin, patronumuzun anlattığı fıkraya zorla güleriz, böylece o da, bizim onun mizah yeteneğini takdir ettiğimizi düşünür. Gülme, bulaşıcı bir şey olduğu için, utanılacak bir durumla karşı karşıya kaldığımızda, gülerek, başkalarının da gülmesini sağlarız. Böyle davranmanın başkalarının üzerinde rahatlatıcı bir etkisi vardır, hatta onların bu durumdan hoşlanmalarını bile sağlar. Gülmek, "utanılacak bir şey yaparken yakalandığımızda", karşımızdaki insanların öfke ve suçlamalarını azaltır. Başkalarının bizi hoşgörmesini istediğimizde, gülerek onları "yumuşatabiliriz."

Yalnız burada, utanan insanın, her zaman ya da genellikle gülme'nin insanlar üzerindeki etkisinden yararlanmak için, bilinçli olarak yalancıktan güleceğini ima etmiyoruz. Aynı, zihinsel durumumuzda etkisi olan ve diğer insanların bize karşı olan tutumlarını belirleyen tüm davranışlarda olduğu gibi, utanılacak durumlarda gülmeyi de çok erken yaşlarda ve deneyimle öğreniriz. Yetişkin bir insan olduğumuzda, utanılacak durumlarda gülmemiz artık otomatik hale gelir. Gerçekten de, toplum içinde çok az gülen ve güvenilir bulunmayan insanların bazıları, yalancıktan güldüklerinin farkında bile değildirler.

Eğer gülme, nadiren utandırıcı bir durumla başa çıkabilmek için kullanılıyorsa, histeriden ayırt edilemez. Histeri, normal olarak zihinsel ve duygusal olarak, kişinin başa çıkabileceği ezici bir felakete karşı istemdışı tepki veren bir mekanizma olarak kabul edilmiştir. Ortaya çıkan şok, üzüntünün belirtisi olan sıradan bir ağlama ile geçiştirilemeyecek kadar büyüktür, kişinin davranışları üzerinde hâlâ biraz mantıksal kontrolü vardır. Bir bakıma hâlâ "normal"dir. Genellikle histerik ağlama ile yer değiştirmiş olan histerik gülme'de ise, kişi, olan şeyden rahatsız ol

maktan çok, bütünüyle o şey tarafından zaptedilmiştir ve mantıksal kontrolünü kaybetmiştir. Bu yüzden, geçici bir süre için de olsa, o kişiyi deli kabul ederiz.

Histerik olan kişi, içine düştüğü şok edici durumun etkisinin gerçek olduğunu, gülme tepkisi vererek reddeder. Böylece, korkunç durumla yüzyüze gelemediği için, sinir sistemi, dehşetin değil de eğlenmenin ifadesi olan bir davranışla cevap vermiş olur. Eğer konuşabilirse, bu korkunç durumu reddeden şeyler söyleyecektir: "Hayır, o ölmedi, o ölmedi, o ölmüş olamaz" gibi. Gülmesi, onun bu uydurma inancını güçlendirir, "eğer gülebiliyorsam, içinde bulunduğum durum bu kadar korkunç olamaz." Gülme, bir bakıma bu gerçeğin reddedilişi anlamında "işe yarar." Çünkü geçici bir süre için bile olsa, bu korkunç durumdan kişiyi uzaklaştırır. Aynı, kol ve bacaklarını kullanmak zorunda olup da onlara olan gereksinimini reddetmesi gibi, histeri'deki bu koşutluk "işe yarar." Garip olan şey, bu mekanizmaların bilinçli düşünce düzeyinin altında nasıl işledikleridir. Mizahın, 8. Bölüm'de de göreceğimiz gibi bir "uzaklaştırma" etkisi vardır. Ama mizah, daha çok bilinç düzeyinde içinde bulunduğumuz herhangi bir duruma karşı kontrol kurmamazı sağlar.

O zaman histerik gülme, istemdışı olmasına karşın, insanın içinde bulunduğu zor durumlara karşı psikolojik bir tepkisidir. Ama istemdışı gülmelerin bir kısmı psikolojik tepki değildir. *Sclerosis*'deki *hipotalamus lezyonları* ya da *sara* hastalığı gibi beyinsel bozukluklar ya da bazı ilaçlar bazen gülmeye yolaçarlar. Hatta Yeni Gine'de rastlanan ve öldürücü bir hastalık olan *kuru* gibi, en büyük belirtisi kontrol edilemeyen kahkahalar olan hastalıklar da vardır. Nasıl ki, soğan doğrarken ağlamayı, ağlama konusunu işlerken incelemeye gerek yoksa, psikolojik kaynaklı gülme olaylarını anlatmamıza da, gülme kuramını ve histerik

gülmeyi incelerken gerek yoktur. Eğer bir tanımlama yapmamız gerekirse, gülme, insanın içinde bulunduğu dünyada algılamış olduğu bazı şeylere verdiği tepkinin dışa vurumudur – en kaba biçimiyle söylersek duyumsal bir uyarana verilen motor yanıttır. Gülme, belli ilaçların ya da anormal elektirik uyaranlarının beyni doğrudan doğruya etkilemesi sonucu oluşabilmekle birlikte, normal bir insan davranışı olan gülme'nin, normal sınırların ötesinde psikolojik bir boyutu da vardır.

Burada, nitrik oksit solunmasıyla kimyasal değişimlerin beyni etkilemesi sonucu oluşan gülme'yi de incelemek gereklidir. Bunlar gülme'ye, doğrudan değil, bir psikolojik değişim yaratarak neden olurlar. Genellikle nitrik oksit, marihuana ya da alkol gibi maddeler, kişinin kendisi ve etrafındakiler hakkındaki algılamalarını etkileyerek, gülmesine neden olurlar. Nadir durumlarda çift görmeye ya da sanrılara da yol açarlar, bu durum kavrayışsal gerçek bir değişimdir. Bu maddeler, genellikle, bizim "etrafımızı görme biçimimizi" değiştirirler. Kişi, bu maddeleri alınca, içinde bulunduğu durumun sıkıntılarından kendini soyutlar, daha önce önemli ve acil olan şeyler, artık önemli ve acil olmazlar; eğer gergin ya da heyecanlı idiyse artık gergin ve heyecanlı da değildir. İnsanın, her şeye karşı kendisini böyle aniden boş vermiş hissetmesi bile, gülme'nin ortaya çıkması için yeterlidir. Değişmiş ruh hali ile insan, her şeyi farklı görmeye başlar. Normalde dikkatini çekmeyen nesneler ona büyüleyici gelebilir, çok basit deneyimler onu şaşırtıp eğlendirebilir. Normal ruh halinde iken, onun dikkatini hiç çekmeyecek ufak tefek uyumsuzluklar bile çok eğlenceli olabilir. Ruh halini değiştiren maddelerin alınması sonucu atılan kahkahalar, bir espriye atılan kahkahalar gibi olmayabilir ama genellikle nesnel bir gözlemci, gülen kişiye neyin komik geldiğini anlamasa da, bu kahkahalar mizah

kahkahalarıdır. Değişen ruh hallerine bağlı olarak mizahi ve mizahi olmayan gülme'yi şöyle tanımlayabiliriz: gülme dürtüsünü gerektiren nesnel uyarım standartı, bir insanın gülmesini sağlayabilecek en düşük eğlenme eşiğidir. Bu sersemlik halinin yalnızca ilaçlarla değil, kişi çok yorgunsa beyinde oluşan doğal kimyasal süreçlerle de ortaya çıkabileceğine dikkat çekmeliyiz.

Öyle ise gülme'nin, bir psikolojik değişim sonucu mutluluk ifadesi olduğuna ilişkin açıklamamız, listemizdeki tüm sorunsal durumları kapsamaktadır. Çünkü gülme, yalnızca memnun olmanın doğal ifadesi değil istekli bir kontrolle, bilinçaltı başa çıkma mekanizmasının kontrolü altında, memnun edici bir şey olmadan da ortaya çıkabilen bir şeydir. Patronumu memnun etmek için zorla gülebilirim. Ama gördüğümüz gibi, bu tür durumlar, gülme'nin memnun olmanın doğal bir ifadesi olması üzerindeki parazitlerdir. Çünkü bunların hepsi memnuniyeti taklit etmek için gülme'den yararlanırlar. Gülme kısmi olarak da olsa istekle gerçekleştiği için, kişi yalnızca eğlenmediği zaman zorla gülebilir, ama eğlendiği zaman da gülme'sini bastırabilir. (Belki de gülme'nin bastırılmasına verilebilecek en ilginç örnek, cataplexy'den [sara] etkilenen insanlardır. Bu hastalıkta eğer hasta kendini bırakırsa tüm kaslarının kontrolünü kaybeder ve gülmekten yere yatarak tükenir.) Kısacası eğlenme ile gülme durumları arasında bire bir ilişki yoktur. Ama bizim gülme tanımımız eğlenmenin, davranışlarla dile getirilmesini anlayabilmek için doğal bir anahtardır.

2. Bölüm

Mizah

Mizahın Çeşitliliği

6

Birinci bölümde sunulan ilk beş yazıda, gülme ile ilgili çeşitli durumların genel bir özetini verdik. Bundan sonra dikkatimizi gülme'nin mizah diye adlandırdığımız durumuna toplayacağız. Bu bölümde mizahın pek çok çeşidi üstünde durup, sonraki bölümlerde ise, insan yaşamındaki öneminden sözedeceğiz.

Mizahı basit bir kahkahadan ayıran şey, onun insanlara canlılık katmasıdır, daha önce belirttiğimiz gibi, mizah kavrayış değişikliğine, olmasını umduğumuz şeylerin resminin hemen değiştirilmesine dayanır. Ve aynı çocuklardaki mizah kavrayışının gelişmesinde olduğu gibi, bu değişim, yalnızca, basit bir şaşkınlığa ya da bir şeyi tuhaf bulmaya dayanabilir. Yalnızca şaşkınlıktan kaynaklanan mizah, insanı yeni çeşit bir şeyle ya da yeni bir olayla karşı karşıya bırakır. İnsan bunu daha önce karşılaştığı olaylardan hiçbirisi ile aynı gruba sokamaz. Bu tür bir mizah anlayışı, yetişkinlerin tersine, çocuklarda daha yaygındır. Yetişkinler, hem daha çok deneyime sahiptirler hem de soyut kavramları anlama yetileri daha gelişmiştir. Öyle ise, edinebilecekleri her tür deneyim daha önceki deneyimleriyle benzerlikler gösterir.

Yetişkinlerin mizah anlayışı, genellikle şaşkınlığın yanısıra, durumları uyumsuz bulmalarına da dayanır. Uyumsuzluk konusunda dikkat etmemiz gereken tek şey, mizahi durumun, uyum

suzluğun kendisi olarak değil, uyumsuzluğun kavrayışımızla olan ilişkisiyle ortaya çıkmasıdır. Bir şeyin uyumsuz olması demek, kişinin kafasında, şeylerin nasıl olduğuna ilişkin sahip olduğu kalıbı bozmak demektir. Bir bireyin bir şeyi uyumsuz bulması, onun deneyimlerinin ve beklentilerinin neler olduğuna bağlıdır. Eğer başka bir gezegenden gelen bir yaratık, bizim komik olarak nitelendirdiğimiz herhangi bir durumla karşılaşsa, deneyimleri arasında benzer bir durum yoksa, üstelik bu durumun nasıl gerçekleşebileceğine ilişkin bir beklentisi ve nasıl sınıflanabileceğine ilişkin bir ölçütü yoksa, durumu komik bulmayacaktır. Böyle bir beklentisi olmadığından, ziyaretçi, komik durumu, genellikle çok temel bir sebeple "gülünç" bulacaktır, çünkü tüm bunlar onun için yenidir ve bu nedenle onda yalnızca şaşkınlık yaratırlar.

Diğer gezegenlerden gelen ziyaretçilerin uyumsuz bir durumdaki mizahi yapıyı görebilmeleri için, kavrama dizgelerinde uygun bir deneyime sahip olmaları gerektiğini düşünmemize gerek yok. (Şu andan itibaren uyumsuz durumun yarattığı mizah, üzerinde konuşacağım tek tür mizah olacağından, "mizah" terimini, uyumsuz bir durumdan kaynaklanan gülme olarak kullanacağım) Çocuklar genellikle yetişkinlerin şakalarını anlayamazlar çünkü, kavrayışlarında gerekli kalıplar henüz oluşmamıştır. Bu yalnızca karmaşık sözcük oyunlarını ve cinsel esprileri değil, gelenekleri ve hicvi de içerir. Çocukların basit bakış açıları ile yetişkinlerin karmaşık dünya görüşleri arasındaki fark, yetişkinlerin, çocukların komik olmaya çalışmadıkları zaman bile onların davranışlarını çok komik bulmalarını açıklar.

Farklı kültürlerden olan yetişkinler birbirlerinin mizah anlayışını değerlendiremezler, çünkü, farklı dünya görüşlerine sahip olmaları aynı şeyleri uyumsuz bulamamalarına yolaçar. Bu yüz-

den bir fıkra başka bir dile çevrildiğinde komikliğini kaybedebilir. Dil oyunları konusunda Wittgenstein'ın bir sözü, mizah'ın ne olduğunu çok güzel anlatır. "Bir dil oyununu anlamak, dünya görüşünü paylaşmaktır." Bir insanın yaptığı espriyi anlamak için onun dünya görüşünü anlamalıyız.

Değişik kültürlerin mizahını anlamamanın yanı sıra onların sıradan geleneklerini de komik bulabiliriz. Geleneksel Batı kültürü ile yetiştirilmiş pek çok kişi, ilkel toplumların geleneklerini komik bulur. Ancak bunun tam tersinin de geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Bu etnik merkezciliği Margaret Mead, bir öyküsünde çok güzel yakalamıştır. Bir kızılderili yeni bir mezara yiyecek gömer, ona bakan beyaz adam alaylı alaylı sorar: "Ölünün gelip bunu yiyeceğini mi sanıyorsun?" Kızılderili yanıtlar: "Ölünün gelip senin koyduğun çiçekleri koklayacağını mı sanıyorsun[83]?"

İnsanların komik bulduğu şeyler, tarihin çeşitli devrelerinde, aynı kültürü paylaşsalar bile, farklılıklar gösterir. Belki şimdi bize inanması güç geliyor ama, birkaç yüzyıl önce İngilizler, çatalı, bir yemek yeme aracı olarak, ilk kez gördüklerinde çok komik bulmuşlardı. Hatta çiçek hastalığına karşı kullanılan aşılama tekniği de gülünç karşılanmıştı. Elbetteki, biz de, geçmiş kuşakların elbise modellerine ve geleneklerine baktığımızda onları komik bulup eğleniyoruz çünkü onlar bizimkilerden çok farklıdır.

Bir kültür için, yalnızca zaman içinde çeşitlilik gösteren belli komik durumlar yoktur, onların tüm mizah anlayışları zamanla değişebilir. Çağdaş karikatürlerle, arka sayfada Karikatür II'de

83 Jacob Levine, ed. *Motivation in Humor*'dan alıntılanmıştır. (New York: Atherton Press, 1969), s. 177.

Büyük Van beş kuruşsuz olduğundan dolayı mektubunu çok dikkatli yazmak zorundadır; böylece laf kalabalığı ile durumu idare edecektir. Mirasçısı olan oğlu ona yardım etmektedir.

– Baba bana gelecek 4 Temmuz Bayramı'nda bir kulah dondurma alacak mısın?

– Baba anlaşılamaz nasıl yazılır?

– Baba "allahın cezası" demek çok mu ayıp?

– Baba burnum gıdıklanıyor.

– Baba sanırım dondurmacı bugün parasını istemeye gelecek

– Buna can dayanmaz

Van Purceless savaş alanında

– Karikatür 2 *Herper's New Monthly Magazine*
Ocak 1880

verdiğimiz *Harper's New Monthly Magazine*'de, Ocak 1880' de yayımlanan karikatür arasındaki farkı düşünün.

Belli bir kültürden olan yetişkinlerin belli bir dönemde neleri komik bulduğu değişebilir. Bir insanın eğitim düzeyi, sosyal sınıfı, mesleği ve cinsiyeti değişiklik yaratabilir. Özellikle bir yemekten sonra konuşma yapan akademisyenler, öğretim üyelerinin bir arada olduğu bir toplantıda iyi giden bir esprinin, işçi birliği toplantısında iyi gitmeyeceğini bilirler. *New Yorker* ile *National Enquirer* dergilerinin karikatürleri arasında dikkat çekici bir fark vardır. Hatta her bireyin kendi bakış açısına ve kişiliğine göre komik bulduğu şeyler bile farklılık gösterir. Bir insanın espri anlayışını etkileyen değişik etmenlerin tümünü araştırmak için, elimizde olandan daha fazla deneysel veriye ihtiyacımız vardır. Bizim burada verdiğimiz ayrıntılar, temelde anlatmak istediğimizi kanıtlamak için yeterli olmak zorundadır. Çünkü, bir insanın tuhaf bulmadığı şey, o insanın tuhaf bulduğu şeye ve son olarak da deneyimleri sonucu geliştirdiği kavrayışa ilişkin kalıplara bağlıdır.

Şimdi, gülme uyaranının değişik biçimlerde nasıl uyumsuzluk içerdiğini araştırabiliriz. Belki de burada yapılması gereken en temel ayrım nesne ya da durumun uyumsuzluğu ile bir insanın o nesneyi ya da durumu temsil edişindeki uyumsuzluk arasındaki farktır. Bir ayrım yapmak için, bu ikisini biz, "şeylerdeki uyumsuzluk" [incongruity in things] ve "sunuştaki uyumsuzluk" [incongruity in presentation] olarak ikiye ayırmalıyız. Bu farkı görebilmenin bir yolu, iki tür eğlenceyi karşılaştırmaktır. Bir komedyenin esprili şeyler söyleyen biri – özü itibariyle fıkralar anlatan, şaka yapan biri – olduğu, buna karşın, komik birinin ise, şeyleri hoş ya da komik bir biçimde anlatan kişi olduğu söylenmiştir. Red Sketton ilk açıklamaya, George Carlin ise ikinci açık

lamaya uygundur. Bazen bu ayrım, "mizah" ile "nükte" arasındaki farkla dile getirilir: Bir yazar, mizahın temelde gözlemlemeyi içerdiğini, nüktenin ise, gözlemcinin kendi yaratısı olduğunu söylüyor[84]. Ben, "mizah" terimini bu her iki olguyu da karşılasın diye kullanacağım.

"Şeylerdeki uyumsuzluk" ve "sunuştaki uyumsuzluk" genel kategorilerini kullanırken, mizahın bazı farklı türlerini açıklayabiliriz. Şimdi, şeylerdeki uyumsuzlukla işe başlayalım.

Gerçekten de, biz, bir düzen içinde görmeye alıştığımız bir şeyin bozulmasını komik bulabiliriz. Bergson ve Freud'un da aralarında bulunduğu pek çok kişi, insana ilişkin şeylerin ya da imgelemimiz tarafından yaratılan şeylerin mizahi olarak anlaşılabileceğini iddia etmişlerse de, durum böyle değildir. Daha önce de değindiğim gibi, eğer buzdolabında bir bowling topu bulursam, bu uyumsuz durumu, topu bir insan olarak görmesem de, komik bulabilirim. Benzer biçimde, hep aynı biçimde inşa edilmiş evlerin olduğu bir caddeyi geçerken, caddenin sonunda eğer farklı bir evle karşılaşırsam bunu komik bulabilirim. İnsana ilişkin olsun ya da olmasın, her uyumsuzluk komik bulunabilir.

Belki de şeylerdeki uyumsuzluğun en basit olanı ve bizi en çok güldüreni, bir nesnedeki ya da bir insandaki bazı bozuklukların o nesneyi ya da o kişiyi beklenmeyecek kadar bayağılaştırmasıdır. Çok zayıf bir köpeği ya da çok eski bir arabayı bu yüzden komik buluruz. İnsanlarda gülmemize yolaçan bozukluklar, nesnelere oranla sayıca daha fazladır ve kabaca dört gruba ayrılabilirler: Fiziksel bozukluklar; bilgisizlik ya da aptallıklar; ahlaki bozukluklar ve başarılamayan işler.

---

84 Richard Boston, *An Anatomy of Laughter*, (London: Collins, 1974), ss. 60-61

Fiziksel bozukluklar, örneğin gelişim bozuklukları ya da zayıflık, insanlarda rastlanan bozukluklara gülmemize yolaçan nedenlerin belki de en eski tipidir. Çok eskilere dönersek, *Ilyada*'nın ikinci cildinde bile, fiziksel bozuklukların komik tanımlamalarını bulabiliriz. Eserde, Thersites'ten, "Lium'a gelen en çirkin insan" olarak söz edilir. Topal bir ayağı ve çarpık bacakları vardır. Omuzları öylesine içine büküktür ki, neredeyse göğsünün önünde birleşirler, omuzlarının üzerinde yumurta biçiminde bir kafa üzerinde bir kaç tüyle durur. Yunan tanrılarının çoğu vücut bozukluklarını çok eğlenceli bulurlar – kambur Hephaistos tüm Olympos'un alay konusudur. Günümüzde, ahlaki duyarlılığımız, bizleri başkalarının vücut bozukluklarına gülmekten alıkoyabilir, ama bunlara tiyatroda, sinemada, çizgi filmlerde ve şakalarda hâlâ güleriz. Şişman ya da büyük burunlu ya da çok çirkin bir insan, bizi güldürebilecek şeyler arasındadır. Gerçekten, eğer palyaçoların kıyafetlerine bakacak olursak, bunların tamamen vücut bozukluğuna dayandığını görürüz.

Cahilliğe ya da aptallığa gülmemiz, fiziksel bozukluklara gülmemize çok benzer. Çocukların çocuksuluğuna güleriz, çünkü bir bakıma bu çocuksuluk bir çeşit cahilliktir. Çingenelere ve köyün delilerine hep gülünmüştür. Polonya fıkraları gibi fıkraların hepsi aptallık üzerine kuruludur. Dalgın bir profesör de bizi çok güldürür, bu adamın pratik zekâsı yoktur ya da çok unutkandır ama kuramsal konularda çok iyidir. Bir oyunda, gülme tepkisi almanın en iyi yolu, bazı kişileri seyircinin bilip de onun bilmediği bir konuda konuşturmaktır. Hatta basit bir şaka bile, dinleyen kişi onu anlamadıysa bizi güldürür, burada şakaya değil, kavrayış kıtlığına güleriz.

Tarih boyunca, ahlaki bozukluklar da insanları güldüren sabit konulardan biri olmuştur. Cimri, yalancı, sarhoş, tembel,

seks manyağı, dedikoducu, korkak ve iki yüzlü karakterler hep komik karakterler olmuşlardır. Platon ahlaki bozuklukların, gülmemizin tek nedeni olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmiştir. Bu bir abartı sayılmakla birlikte, güldüğümüz şeylerin çoğunun insanların kusurları olduğu da açıktır. Örneğin, bir konuşmada, bir insanın tanıdığımız herkesten daha cimri olduğunu ya da daha çok yalan söylediğini ya da içtiğini ima ettiğimizde çevremizdekiler buna çok gülerler

Bize komik gelen insani bozukluklardan dördüncüsü başarılamayan işlerdir, bu bozukluk, genellikle diğer üç bozukluğu kapsar, çünkü, bozukluklar, aptallık ve kötülükler genellikle insanların yapmış olduğu işlerin sonucunda anlaşılır. Ama komik olasılıklar da yok değildir; işler, insanların eksiklikleri yüzünden değil de başka bir şey yüzünden de (şans eseri ya da ani bir fırtına gibi) başarısızlığa uğrayabilir. Eğer bir insan bir amaca ulaşmaya çalışıyorsa, başarısızlığı komik karşılanabilir.

Hatta, bir iş başarılmasına karşın, istenilen bir biçimde yürümemişse yine komik bulunabilir. Düzgün gitmeyen bir iş, yarım kalan bir iş, düzensiz ya da dikkatsiz biri tarafından yapılan iş..., tüm bunlar gülmek için potansiyel nedenlerdir. Gereksiz yere yapılan el-kol haraketleri de bizi güldürür, çünkü, bir amaca hizmet etmezler. Bu abartılı el-kol haraketlerine iyi bir örnek olarak, *The Honeymooners* [Balayında] adlı TV. dizisinin karakterlerinden biri olan Ed Norton'u gösterebiliriz. Norton'un bu anlamsız el-kol haraketleri, sabırsız arkadaşı Ralph'ın öfkelenmesiyle birlikte doruk noktasına ulaşırdı.

El şakalarına dayanan gösterilerin komik bulunmasının nedeni, büyük ölçüde haraketlerdeki uyumsuzluğa dayanır. İnsanlar el şakası yaparken bilerek sakarlık yaparlar. El şakasına dayalı tipik bir gösteride, bir hedefe varmaya çalışan kişi, koşulları

öyle bir ayarlar ki, bu işi, çeşitli şanssızlıklarla karşı karşıya kalıp ya hiç başaramaz ya da binbir zorlukla başarır. Oturmaya çalışan birinin sandalyesini altından çekmek bu durumun çok bilinen bir örneğidir. "Candid Camera" [Gizli Kamera] 1960'ların çok sevilen ve yalnızca pratik şakalara dayalı olarak hazırlanan bir programıydı. Bu programın en çok beğenilmiş olan bölümlerinin birinde sıradan bir arabanın arka koltuğunun altından bagajına çok büyük bir benzin deposu yerleştirilmişti. "Gizli Kamera" ekibinden bir kadın arabayı bir benzinliğe çekip görevliden depoyu doldurmasını ister. Pompanın üzerindeki sayaç önce 25, sonra 30 ve 40 galonu gösterince görevli hayretle bu depo dolmayacakmış gibi bakakalmıştı. Benzer bir durum, motoru çıkarılmış bir arabayla benzin istasyonuna giden bir kadının talebiyle de yaşanmıştır. Kadın görevliye kaportanın altındaki sorunun ne olduğunu sorar.

Yaptığımız davranışlardaki bir başka çeşit uyumsuzluk da, beklenmedik başarılarla ortaya çıkar. Bazen birisi, bir işi çok az bir emek sarfederek başarırsa bunu da komik buluruz, çünkü bir işi başarmak için ne kadar emek gerektiğini az ya da çok kestirebiliriz. Sessiz filmlerde, kahramanın çok tehlikeli bir durumdan kurtulmayı çok kolay bir manevra ile başarması, gerçek hayatta asla olmayacak bir şey olduğundan, seyirciyi çok güldürür. Bence harcanan emekle elde edilen sonuç arasındaki orantısızlık, kısmen de olsa, W.C. Fields'in, zekice bir yalan uydurarak zor bir durumdan kurtulduğunda, buna neden güldüğümüzü açıklıyor.

Bu durumda gülmemizin nedeni, izlediğimiz filmlerdeki insanların içinde bulundukları durumda beklenmedik şeyler bulmamız ve onların zekice olan çabalarının boşa gitmesini görmemizdir, ama işin içindeki insanları bu ilgilendirmez, çünkü on-

lar, bunu fark etmezler bile. Bunun en iyi örneği, gürültülü bir trende giden iki İngiliz'in öyküsüdür. Birinci adam, "Burası Wembley mi diye sordum" der, ikincisi, "Hayır bugün perşembe" der, birincisi, "Ben de öyle" diye yanıtlar. Bu iki adam birbirlerini anlamadıkları halde birbirleriyle konuştuklarını düşünmektedirler.

Çeşitli bozukluklar, şeylerdeki temel bir uyumsuzluk türünü oluştururlar. İkinci çeşit uyumsuzluk, o şey sandığımız başka bir şeydir. *A* olayına çok benzeyen başka bir *B* olayı ile karşılaştığımızda, *A*'yı *B* olarak görmeye daha yatkınızdır. Aynı, oyuncak bir yılanı gerçek bir yılan sanıp sonra bunun yalnızca naylon bir yılan olduğunu anladığımızda olduğu gibi. Burada, aslında *A*'yı *B* olarak yanlış tanımlamış, ardından hemen hatamızın farkına varmışızdır. Ama *A*'nın *B* olduğunda yanılmayıp, *A*'nın *B* olduğuna ilişkin yanlış bir yargıyı varmamışsak bile, *A* ile *B*'nin imgesini birbirine karışmış görürüz.

Bir şeyin uyumsuz bulunmasının en yaygın biçimlerinden biri de, taklitten doğan mizahtır. Profesyonel bir komedyenin, oldukça gerçekçi bir biçimde, aklında kalan hareketlerin taklitini yapması, aslında dünyanın her yerindeki insanların yüzyıllardır gülmek için birinin el-kol hareketlerini, yüz ifadelerini ve ses tonlamasını taklit ederek yaptığı işin yalnızca daha karmaşık bir halidir.

Eğer insan, dolandırıcının bir dolandırıcı olduğunu biliyorsa, doğal olarak, onun başarılarına da güler. Filmlerde W.C. Field tarafından çok başarılı bir biçimde canlandırılan flim-flam tiplemesi, bizi güldürebilecek zengin olasılıklara sahip tiplerden biridir. Yine gazetelerde sık sık yayınlanan başarılı doktor öyküleri, özellikle de işin içine biraz cerrahi girdiyse bizi çok güldürür.

Başkalarının taklitini yapan bir kişinin, bunu başkalarını eğlendirmek için yapması gerekmez, hatta kendi yaptığı taklitin farkında olmasına da gerek yoktur. Bizler, genellikle, kendini olduğundan daha zengin ya da kendini olduğundan daha önemli göstermeye çalışan insanlara da güleriz. Bunu yaparlarken, o insanlar, kendilerini çok ciddiye alırlar. Gerçekten de, o insanların kendi haklarındaki bu abartılmış düşünceleri, onların sürekli numara yapmalarına neden olur, herşeyden komik olan da budur. Çünkü uyumsuzluk, kendini olduğundan daha iyi göstermeye çalışan insanların, yalnızca, ne olduklarıyla kendilerini nasıl göstermeye çalıştıkları arasında değil, onların ne olduklarıyla kendileri hakkında ne düşündükleri arasında da vardır.

Hiçbir taklit ögesi taşımadığı halde bize başka şeyleri çağrıştıran şeyleri de komik bulabiliriz. Lokantanın birinde, arkadaşlarımızdan birine çok benzeyen birini gördüğümüzde, bu bize komik gelir; eğer yabancının hareketleri ya da sesi arkadaşımızınkine benziyorsa, bu, bizim durumu daha da komik bulmamıza yolaçar. Komedilerin çoğu, büyük ölçüde, kişilerin birbirine karıştırılmasına dayanır. Hatta başka bir şey gibi gözüken cansız nesneler bile, özellikle insan ya da hayvan gibi görünüyorlarsa bize komik gelebilirler. Bir keresinde bir bira fabrikasını gezmiştim. Turumuz, şişeleme odasının üzerindeki bölümün incelenmesiyle son bulmuştu. Aşağıda, şişeleme hattında, doldurulmak, kapaklanmak ve sonra kartonlara dizilmek için bekleşen yüzlerce şişeyi gördüğümde bir kahkaha patlatmıştım. Normalde cansız kaplar olarak gördüğüm tüm şişeler, aniden bana bir çeşit hızlı üretim sürecinden geçen küçük askerler gibi gelmişlerdi. Eğer, hayal kırıklığı duygusunun bizi yenmesine izin vermezsek, makinelerin, onları kullanmak için harcadığımız çabaları boşa çıkardıkları durumlardan bile zevk alabiliriz, hatta tüm dünya-

nın, bizi zamanında bir yere ulaşmaktan alıkoyan nesneler olarak gördüğü trafik ışıklarının yanıp sönmesi bile, bizi eğlendirebilir.

Şeylerdeki uyumsuzluğun üçüncü türü, rastlantılardır. Örneğin, kazara karnına çarptığımız bir arkadaşımız, birkaç gün önce apandistini aldırdığını söylerse bu tek başına komik olmayabilir, ama sonradan çarptığımız iki insanın ikisi de aynı ameliyatı geçirdiklerini söylerlerse bunu komik bulabiliriz. Apandisit ameliyatı olmayı biz, nadir rastlanan bir durum sayarız, bu nedenle, üç kişinin hepsinin aynı şeyi aynı anda yaşaması, bizim için, büyük bir rastlantıdır. Komik olan durum ise, bizim, o kadar kişi içinde yeni ameliyat olmuş üç kişiye çarpmamızdır. Komedilerde, olayların sık sık beklenmedik bir biçimde tekrar etmesi ya da belli sözlerin tekrar edilmesi motifi, komik bir etki yaratmak için kullanılır. Örneğin, Moliere'in *Le Tartüffe* adlı eserinde, hizmetçi Darine'nin aşık çiftlerden önce birincisine, sonrada ikincisine rastlaması ve hepsinin ötekinden aynı sözleri kullanarak şikayetçi olması gibi. (2. perde, 4. sahne.) Hayal gücü kuvvetli olmayan insanlar, aynı sözü tüm gün boyunca arka arkaya gelen durumlarda tekrar ederek, benzer bir biçimde gülmeye çalışırlar. Bizim beklenmedik tekrarlamalardan aldığımız zevk, bence, Pascal'ın sorusuna bir yanıttır: Niye ikizleri komik buluyoruz? Çünkü insanların, özellikle de yetişkinlerin tek olmasını umuyoruz. Bu nedenle, ne zaman birbirine benzeyen, özellikle de aynı tip giyinmiş insanları görürsek şaşırıyoruz. Bergson'un dediği gibi, ikizler fabrika yapımı gibi gözükürler ve insanlar fabrika yapımı olabileceğini umduğumuz son şeydirler.

Rastlantıların ya da beklenmedik tekrarların bizi güldürmesinin nedeni, tek tek olayların ya da bireysel şeylerin komik olması değil; onların aralarında uyumsuz bir birliğin [juxtaposition

on] olmasıdır. Aynı şey, dördüncü grup olarak sayabileceğimiz, uyumsuzluk için de geçerlidir – karşıtların birliği. Tek başına iken ne St. Bernard ne de Meksika Chihvahva cinsi bir köpek komiktir. Ama bu iki cins biraradayken *National Enquirer* resimleri kadar komiktirler. Benzer biçimde, tek başına ne üst sınıftan ne de alt sınıftan bir insan komiktir. Ama sayısız komedi oyunu, bu iki insanın bir araya gelmesinden doğabilecek komik durumdan yararlanmıştır. Lourel ve Hardy, Burns ve Allen'ın da dahil olduğu pek çok komik çiftlerde, kesin bir biçimde, bu uyumsuzluk etkisi yaratılmak için, fiziksel ve ruhsal farklılıklar abartılmıştır.

Komik bir durum yaratmak için, ille de karşıtlıklara gereksinim yoktur. Örneğin bowling topu ve buzdolabı örneğinde olduğu gibi. Komik olan şey çok basittir, birbirleriyle hiç ilgisi olmayan iki şey biraraya konulmuştur. Yalnızca belli bir ortamın nesnesi olan bowling topu gibi bir eşya, ait olmadığı bir yere konmuştur. Öyle ise, komik olan durumlardan beşincisine, uygunsuz bir yerde ya da durumda olan şeyler grubu diyebiliriz. Ama bu grup, hiç kuşkusuz kapsamlılık bakımından diğer grupların tümünü aşacaktır. Belki de en iyisi gruplandırma işlemini burada kesip, şimdiye kadar saydığımız komik durumları ayrıntılı bir listeymiş gibi değil de, sonsuz olabilecek bir listeden seçilen örneklermiş gibi görmektir. Komik olan durumlar arasında hiç kuşkusuz bizim tartışmadıklarımız da var: Örneğin, çizgi filmlerde fizik kanunlarının hiçe sayılması ilk aklıma gelenlerden biri. Şunu anladık ki, insanların kafasında bir şeye ilişkin bir kalıp ya da düzenleme varsa, bu kalıp bozulur bozulmaz, komik olan duruma yer açılıyor, listeyi böylece uzatabiliriz.

Bu bölümün ilk kısımlarında şeylerdeki uyumsuzluk ile sunuştaki uyumsuzluğu birbirinden ayırmıştık. Birincisine iliş-

kin birkaç örneği gözden geçirdiğimiz için şimdi ikincisine geçebiliriz. Sunuştaki uyumsuzluk, daha önce de değindiğimiz gibi, yaratılışta pek bulunmaz, bu tür bir komiklik şeyin kendisinde değil, kişinin o şeyi sunuşundadır.

Herhangi bir iletişim durumunda bile, mizahın ortaya çıkabileceği bazı yönler vardır. Ama yazma ve konuşma dilleri en yaygın araçlar olduklarından tartışmamızı daha çok onlarla sınırlı tutacağız. Sözcüklerin anlamlarının ötesinde, mizahın dildeki en düşük düzeyini yalnızca konuşulan sözlerin sesi ya da yazılan sözcüklerin şekli oluşturur. Örneğin çok fazla aliterasyon nasıl komik ise, çifte uyak ya da iç uyaklar da, gülmece yazarı Ogden Nash'de olduğu gibi potansiyel komedi unsurlarıdır. Telaffuzda, imlada, gramerde ya da dilin semantik olmayan diğer unsurlarında bilinçli ya da bilinçsiz yapılan hatalar da komik olabilirler. Örneğin, dil sürçmeleri ya da konuşurken heceleri karıştırmak, başka bir sözcük oluşturmazlarsa komik olabilirler. Genellikle şive'lerle ilgili fıkralar, şivenin söylenilen şey üzerine etkisi ya da bozuk gramer kullanımına dayanır.

Pig Lafin'in "Op-talk"unda ya da diğer oyun dillerinde olduğu gibi, hecelerle oynamak da bizi eğlendirir. Morfem kalıplarını "Eğer uygunsa, hadi uygun yapalım" gibi tümceler oluşturmak için bozabiliriz.

Dille ilgili diğer kalıplar gibi, cümle dizimindeki kurallar da bozulabilir, ama bu tür bir bozma anlamı da bozabileceğinden, söz diziminin bozulmasına dayanan şakalar çok değildir. (Söz dizimi ile onu bozmadan da oynayabiliriz. 1960'larda Doğu Avrupa'da çok sevilen şu cümlede olduğu gibi, söz dizimi cümlenin anlamını belirsiz kılar: "Kapitalizmde, insan insanı sömürür, komünizmde bunu vekiller yapar.")

Mizahın bir üst aşamasında, sözcüklerin anlamları da bir öl-

çüde işin içine girer. Ama her şeye rağmen mizah, büyük ölçüde dilin fonetiğine ve dizgisel mekaniğine dayanır. Eşseslilerin kullanımıyla yapılan şakalar, telaffuz ve imla hataları sonucu ortaya çıkan sözcükler bu gruba girerler. Ama belki de bu çeşit mizahın en yaygın biçimi cinaslardır [pun]. İnsanlar konuşmalarında, cinasları, o sözcüğün ikinci bir anlamının olması ve bunun da asıl konuyla ilgisi olduğu için kullanırlar. Örneğin futbol hakkında konuşuyorsak, birisi cinas yaparak, "gelin başka bir konuya pas verelim" diyebilir. Cinasları kullanmak için çok akıllı ve sezgili olmaya gerek olmadığı için, cinası seven kişinin genellikle cinası kullanmak için konuşmasını fazla zorlamasına gerek yoktur. Cinasların "mizahın en basit şekli" olarak değerlendirilmesi yüzünden, pek çok insan cinasları sevmez. Özellikle cinas yarışmaları yorucu olur, bu tür yarışmalarda herkes konuyla ilişkili sözcükler, eşsesliler ya da bu türden laflar bulmak için kafa yorar ve sonra bunlar hakkında aslında pek de anlamlı olmayan yorumlar yaparlar. Cinaslardan nefret edip bu tür oyunları bozmaya çalışan insanlar olduğu gibi, cinasları sevip oyunu sürekli devam ettirmeye çalışan birileri de bulunur. Gerçekten bazı insanların cinaslara karşı aşırı tutkuları vardır. Kral James cinaslara öyle tutkunmuş ki, huzurundaki soyluların eşsesli sözcükler kullanmaları şartmış.

Cinasların hepsi, yukarıda verdiğimiz örneklerdeki gibi basit değildir. Cinasların en azılı düşmanlarından biri olmama rağmen, zekâ belirtisi olan bazılarını takdir etmeden geçemem, özellikle de, eğer, yalnızca cinas yapmak için kullanılmayıp gerçekten bir şey söylemek için kullanılmışlarsa.

Cinastan biraz daha zekice olan söz oyunu 'çift anlamlılık'tır [double entendre]. Bu aynı cinasta olduğu gibi, bir söz ya da deyimin iki anlamda kullanılmasıdır. Ama burada cümle, her iki

anlamda da, gramer açısından doğru olarak kurulur. "Geçmek" [pass] fiilinin futboldan başka bir konuya geçelim [pas verelim] cümlesindeki anlamı, "Başka bir şeyi konuşmaya geçelim" cümlesindeki geçelim fiiline verilmez. Ama çift anlamlılıkta, cümlenin tümünde gerçek anlamsal belirsizlik vardır. Kendi bölgesinde çalışan bir papazdan şu sözleri duyan rahip hakkındaki öyküyü düşünelim: "Tanrım, karımın ölüm haberini size bildirmekten çok müteessirim. Hafta sonu için bana bir vekil [substitute] gönderebilir misin[85]?" Bu cümlede, vekil sözcüğünün iki farklı anlamı vardır, ve her iki anlamı kullanarak cümleye farklı anlamlar yükleyebiliriz.

Bu örneğin gösterdiği gibi, çift anlamlılık komiktir, çünkü, yalnızca anlamda oynamalar olmaz, bir biçimde her iki anlam da birbirine karşıttır. Genellikle karşıtlık cinsellik taşıyan anlam ile cinsellik taşımayan anlam arasındadır, özellikle de cinsel anlam bir küfür ise. Belirsiz cümlelerin farklı ama karşıt olmayan anlamları bize komik gelmez. "Köprüden bankı gördüm" gibi bir cümle duyduğumuzda bu cümleye iki anlam yükleyebiliriz. "Bank" burada iki farklı anlama gelebilir, ya oturacak yer ya da banka, ama bu tür anlam belirsizliği bizi eğlendirmez.

Yanlış telaffuzdan kaynaklanan çift anlamlılık, hecelerin yerlerini yanlış kullanmak, dil sürçmeleri ya da basım hataları cümleye ikinci bir anlam verebilir. Bizim en çok güldüğümüz şeyler, aslında, bir hatanın yapılmış olmasından kaynaklanan şeylerdir. Eğer Freud'un açıklamasını gözönüne alırsak, belki de bu hataları çok daha komik buluruz. Freud, yapılan hataların aslında söylenmek istenen ama söylenemeyen şeylerin birer yansıması

85 Bu espriyi Victor Raskin'e borçluyum. Bunu, "The Linguistic Relativity of Humor" başlığıyla İkinci Uluslararası Mizah Konferansı'nda bildiri olarak sunmuştur (LosAngeles, August 1979.).

olduğunu söyler.

Yukarıdaki sözlü hatalar gibi, hatalı çeviriler de komik bulunabilirler. Cümleler, eğer asıl anlamın tamamen tersi bir anlam verilerek, başka bir dile yanlış aktarılmışlarsa çok komik olurlar. Örneğin *İncil*'de geçen "Ruh isteklidir ama beden zayıftır" sözü bir keresinde Rusçaya "Likör güzeldir ama yiyecek kötüdür" diye çevrilmiştir. Buradaki komik durum, asıl cümlenin dinsel derinliği ile çevirinin dünyevi içeriği arasındaki karşıtlıktan kaynaklanır.

Şimdiye değin üzerinde durduğumuz, dil'e ilişkin gülme biçimleri, telaffuz, imla, sözcük anlamı gibi, dildeki basit uyumsuzluklara dayanıyordu. Ama, sunuş mizahı dediğimiz daha gelişmiş biçimlere yöneldiğimizde, uyumsuzlukları, dilin söyleme dayalı "mekaniğinde" değil, dilin taşımaya alışkın olduğu mesajda buluyoruz. Cinaslar ve daha basit mizah biçimleri temel olarak sözcüklerle oynamaktır. Ama mizahın gelişmiş biçimi, geleneksel olarak "nükte" [wit] diye adlandırılan biçimi, düşüncelerle oynamaktır. William Hazlitt, nükteyi, "uyumsuz düşüncelerin canlı bir amaç için birbirleriyle kaynaştırılmaları olarak" tanımlamıştır[86]. Nükteli bir yorum, genellikle birbirine benzemeyen iki şeyin eğlenceli bir karşılaştırmasını içerir. Örneğin, Aristophanes, devlet adamlarından birinin sesinin, ateşte kızaran domuza benzediğini söylediğinde, böyle yabancı terimlerle bir insanı düşünmek, bizim için hoş bir deneyim olur ve şaşırabiliriz.

Nükteli bir yorum, benzetmeleri, üstü kapalı bir biçimde ya da çok açık seçik veremez, yoksa şaşırtıcı olmaz. Her şey her

86 William Hazlitt, "On Wit and Humour", *Lectures on the English Comic Writers*'da, (London: Oxford University Press, 1920), Lecture 1.

şeye bir ya da birkaç açıdan benzeyebilir. Eğer, bu benzerliklerden çok önemli olmayanını ya da en temel olanlarından birini anlayacak olursak, bunun bizim üzerimizdeki etkisi fazla olmayacaktır. Nükteli bir yorum öyle bir noktaya değinecektir ki, bir şekilde değinilen bu nokta, karşılaştırılan şeyler için ya gerekli olacaktır ya da karşılaştırılan şeylerin özelliklerinden biri olacaktır. Locke'un söylediği gibi, çarpıcı ve beklenmedik benzerliği bulacaksın[87].

Nükte genellikle iki şey arasındaki benzerliğe dayanmasına rağmen, başka biçimlerde de ortaya çıkabilir. Bazen nükteli bir yorum, duruma uygun olmayan bir bakış açısıyla yapıldığı için etki yaratır. Bu yorumu anlamak için kendi sıradan bakış açımızı diğer bakış açısıyla değiştirmemiz gerekir, böyle yapmak bizi öyle eğlendirir ki, eğlendiğimizi kahkaha atarak dile getiririz. Örneğin Labishe'in komedilerinin birindeki bir karakter, komşusuna bu balkonu kim kirletti diye bağırır: "Benim balkonuma piponu boşaltarak ne demek istiyorsun?" Komşu şöyle yanıtlar: "Sen benim pipomun altına balkonunu koymakla ne demek istiyorsun?" Pipo içen adamın duruma zekice uydurduğu bakış açısı, aslında saçmadır elbette, ama bu bakış açısının ne olduğunu anladığımız zaman, onun yorumu bizi eğlendirir. Genellikle, mizahi bakış açısında yapılan değişiklik saçma olmaz. Tıpkı Oscar Wilde'ın eski bir deyimi değiştirmesi gibi: "İş, alkolik sınıfların üzerindeki lanettir." Komediler, pekçok komik durumu, yalnızca sıradan şeyleri ele alarak ve bizlerin bu durumu bir hayvanın ya da bir uzaylının bakış açısıyla gözden geçirmemizi sağlayarak yaratırlar.

---

87 John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, Kitap II, Bölüm 11, Kısım 2.

Bakış açısını değiştirmeye dayanan mizah yapmanın diğer bir yolu da, sınıflandırmalarda değişiklik yapmaktır. Woody Allen'ın *Annie Hall* adlı filmindeki bir sahnede Allen, bir örümceği öldürmek için odaya girer ve suratı allak bullak olmuş biçimde odadan geri çıkar. "Orada Buick büyüklüğünde bir örümceğimiz var, kesinlikle büyük bir örümcek." Burada komik olan yalnızca örümceğin büyük olan bir şeyle – bir araba ile – karşılaştırılması değil, Allen'in özel bir araba markasını kullanmış olmasıdır. "Araba gibi bir örümcek" yukarıda kullanılan cümle kadar komik olmazdı. Allen, "Buick büyüklüğünde bir örümcek" ifadesini kullanarak gruplandırmayı fiziksel büyüklükler sınıfından arabalar sınıfına aktarıyor. Bir şeyin "Buick büyüklüğünde" olabilmesi için motorlu araç ya da bu çeşitten bir şey olması gerekir. Ama tabii ki, örümcekler bu gruba girmezler. Bu tür bir sınıflandırma değişimi, Allen'in "büyük örümcek" deyimini kullanmasından dolayı gülmemize de yolaçıyor. Taxonomy'de, örümcekler "büyük"lük bakımından diğer örümceklerden ancak uzunluk olarak ayrılabilirler, ama Allen'in büyük sözcüğünü telaffuzu, onun bundan daha çok şeyi kastettiğini gösteriyor. Allen'in söylemek istediği şey, bu örümceğin büyük bir öneminin olduğudur. Büyük yangın, büyük zelzele tamlamalarında olduğu gibi. Sıradan bir örümcek bu grupta olamaz.

Bakış açısını değiştirmek için kullanılan araçların çoğu sözel araçlar olmalarına karşın, bunların görsel de olabileceğine dikkati çekmemiz gerekir. Charles Adam'ın, karikatürlerini sanki birer tabloymuş gibi yapması buna iyi bir örnektir. Sözel mizahta kullanılan pek çok motif görsel araçlarla aktarılabilirler. Woody Allen'ın filmlerinde kullandığı yüz ifadelerinin bir muziplik yapılacakmış gibi anlaşılması buna iyi bir örnektir.

Sözel mizah [verbal humor] ve onunla yaratılan uyumsuz-

luklara geri dönersek, mantık kurallarının bozulmasıyla ortaya çıkan zengin bir kaynakla karşılaşırız. Burada yapılan şey, mantığın tamamen ortadan kaldırılması değil, bir akıl yürütme işlemi sırasında, bazı mantıksal kuralların doğru kabul edilebilmeye yetecek derecede bozulmasıdır. Mark Twain'in *Innocents Abroad* adlı yapıtında, yazar, Adem'in Mezarında dua eder: "Adem'in Mezarının evden çok uzakta, bu yabancılar ülkesinde olması ne kadar acı..." "Bir kan bağının mezarını keşfetmek ne acı... Bir sütuna dayandım ve hıçkırıklara boğuldum... Soylu efendim... Beni görmek için yaşamadı..." Buradaki uyumsuzluk, Twain'in akıl yürütme adımlarında gösterdiği mantıksızlıktır. Adem'le kan bağının olmasının ötesinde, Twain'in belki de en uzak akrabasıdır Adem. Twain'in yaptığını özellikle komik kılan şey, zincirleme olarak bunun mümkün olabilmesidir. Gerçekten de, mizahı oluşturan bazı kısımlar mantıksal uyumsuzluklara dayanırlar, akıl yürütmenin nerede yanlışa düştüğünü anlamak için mantıksal bir takım yetenekler gerekebilir. Hemen herkes aşağıdaki duvar yazısının mantıksal dizim açısından hiçbir geçerliliğinin olmadığını kabul edecektir, ama çok azı hatanın nerede olduğunu tam olarak belirleyebilir.

Bayat bir çörek hiçbir şeyden [hiç yoktan] daha iyidir.
Hiçbir şey tanrıdan daha iyi değildir.
Öyle ise, bayat bir çörek Tanrıdan daha iyidir.

Bazı mizah eserleri, mantıksal bir uyumsuzluğu iki karekter arasındaki bir alışverişe bile dönüştürürler, öyleki, uyumsuzluk yalnızca, sanki anlamlıymış gibi kabul edilmekle kalmaz, yanısıra kişi, yanıtını uyumsuzluk üzerine kurar. Örneğin, Marx Kardeşler'in *Animal Crackers* adlı yapıtında Chico, Gioucho'ya

– Karikatür 3 *Addams*
The New Yorker Magazine
1979

"Benim kendime benzediğimi düşünüyor", der. Gioucho da, "Eğer benziyorsan bu hem sen hem de kendin için zor olmalı" diye yanıtlar.

Mantık ilkelerinin bozulmasına dayanan ilginç bir mizah türü, İrlandalılar tarafından da yapılır. Bunlar, bazen insanların gerçekten söylemiş oldukları şeylerdir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi:

Polis: "Hey Sen! Eğer burada tütün içeceksen ya piponu bırakacaksın ya da başka yere gideceksin."

Buradaki mantık hatası, Omahalı bir kadının televizyon izleme alışkanlıkları konusundaki bir söyleşide, "Ben asla televizyon izlemem, yalnızca açmak yerine kapatırım." derken yaptığı mantık hatasından kesinlikle daha kötü değildir.

Yine, bir Irlandalı'nın duygusunu dile getirirken değil de, o duygusuna ilişkin akıl yürütürken hata yapması da yukarıdakine benzer bir durumdur:

İrlandalı: "Keşke nerede öleceğimi bilseydim. Emin ol, oraya hiç gitmezdim."

Mizahın bir başka türü, mantık ilkelerinin bozulmasına dayanmayıp, sahte ya da yarı mantıksal ilkelere dayanır. Myron Cohen'in en iyi skeçlerinden birinde, adamın biri, bir öğleden sonrayı komşusunun karısıyla geçirir. Kadının kocası aniden eve geri döndüğünde, adam, yataktan atlar, dolabın içine girer; elbiselerin, ayakkabıların ve dolabın dibinde duran ıvır zıvırın altına saklanır. Şüphelenen koca yatak odasına dalar ve bağırmaya başlar: "Nerde o?" Yatağın altına bakar, perdelerin arkasını ve banyoyu en son olarak da dolabı kontrol eder. Adamın arkasına saklandığı kadın eşyalarını dışarıya savurunca, komşusunu görüp hiddetlice ona sorar: "Burda ne yapıyorsun?" Komşu yanıt verir: "Herkes bir yerde olmalı."

Aslında yalnızca gereksiz söz tekrarları olup da, bilgece gözüken atasözleri de komik olabilirler.

– Her şeyin tadı, az ya da çok tavuğa benzer.

– Eğer yeterince hızlı gidersen, her yere 10 dakika içinde varabilirsin.

Laf kalabalığı gibi gözüken atasözleri komik olabilirler, ama

bunlar, yine de bir biçimde aydınlatıcıdırlar. Halkın zekâsını gösteren pek çok atasözünden biri olan "Zengin adam yalnızca parası olan fakir adamdır" sözü buna iyi bir örnektir.

Çelişkiler de [paradokslar] benzer bir biçimde komiktirler. Kendi kendileriyle çeliştikleri için başlangıçta kesinlikle yanlış gibi gözükürler, ama sonra çelişkinin yalnızca görünüşte varolduğunu, aslında cümlenin bir gerçeği dile getirdiğini anlarız. Picasso hakkında anlatılan öykülerin birinde, sanat tacirlerinden biri, "Picasso" imzalı bir tablo satın alır ve tablonun gerçek bir Picasso olup olmadığını sormak için Cannes'a gider. Picasso, tabloyu eline alır, "Bu sahte" der. Birkaç ay sonra tacir, başka bir tablo alıp tekrar Cannes'a gelir. Picasso yine "sahte" der. Sonunda bir gün tacir karşı çıkar, "Buraya öyle çok gelip gittim ki, geliş gidişlerim sırasında, bu tabloyu birkaç yıl önce sizin boyadığınızı gördüm," Picasso omuzlarını silker ve "genellikle sahte tablolar yaparım" der.

Gözden geçireceğimiz dilsel mizah türünün sonuncusu, pragmatik kuralların çiğnenmesine dayanmaktadır. Bu kurallar, belli iletişim durumlarında dilin kullanımına ilişkin kurallardır. Bir ilişki durumuyla o ilişkinin kanıtlanması arasındaki farklılık anlamında pragmatik uyumsuzluk, ilk olarak bizim dili kullanmamızla ortaya çıkar. Birinin, bir şey hakkında, yalan ya da çok abartılı olduğunu bildiğimiz bir şey söylemesi durumunda, söylenenle gerçek arasındaki "uyumsuzluk" bizi eğlendirebilir. Edebiyattaki abartılı öyküler bu yüzden komik bulunur. Paul Bunyan'ın anlattığı inanılmaz başarı öykülerini duyduğumuzda, bu öykülere gülmemizin nedeni böyle bir başarıyı hiçbir insanın gösteremeyeceğini bilmemizdir. Carl Sandburg'un, uzun boylu bir adamı tıraş etmek için merdivene tırmanmak zorunda kalan berber hakkında anlattığı öyküsünde olduğu gibi,

yapılabilecek olan şeylerin abartılması bazen mantıksal uyumsuzlukla birleştirilir.

Benzer bir uyumsuzluk, kişinin konuşurken tonlama el kol hareketleri ve mimikleriyle anlatmak istedikleriyle bunların semantik içeriği arasında da vardır. Örneğin, ciddi bir konuşmayı gayriciddi bir tonlama ile ya da gereğinden çok daha ciddi yapan, ya da konuşurken uygun olmayan el kol hareketleri yapan birine güleriz. İmalı konuşmalar genellikle komiktir, çünkü kişinin söylediğini kastetmediğini biliriz. Bazen de söylenen sözlerin imalı olduğu yalnızca durumdan anlaşılır. Bir pazartesi sabahı ölüm cezasına çarptırılmış bir adam darağacına giderken şöyle düşünür: "Yeni bir hafta için kötü bir başlangıç."

Yazı dilinde, eğer mesaj ile mesajın dile getirilişi arasında bir uyumsuzluk var ise komik olabilir. Üstünde "DÜŞON" yazan şaka kartları gibi. Bunlar vurgulamak istedikleri fikri [düşün], sözcüğün yazımında hata yaparak çelişki yaratır ve insanları güldürürler. "Okuyarak öğrenmek istiyorsan 485-1000'i ara" gibi bir ilan da komiktir, çünkü, mesaj amaç ile uyumlu bir biçimde iletilmemiştir. Bu tip uyumsuzluğa en iyi örnek, günlük hayatımızda postanelerin kapısında rastladığımız, "Köpekler giremez, gözleri görmeyenler hariç" yazısıdır.

Mizah için zengin bir kaynak da önsayıltılardır [presupposition]. Dilciler ve felsefeciler önsayıltı terimini geçen yıllarda büyük ölçüde tartıştılar ve hepsi bu terimi farklı anlamlarda kullandılar. Bizim amacımız için, şöyle söyleyebiliriz: U sözü P önermesinin önsayıltısı ise, P'nin, U'nun başarılı bir biçimde kullanılabilmesi için doğru olması şarttır. Örneğin, "Kapıyı kapat" gibi bir önerme "Orada bir kapı var" ve "Bu kapı açık" gibi önsayıltıları gerektirir. Eğer orada kapı yoksa ve açik değilse, "Kapıyı kapat", bir emir olarak kullanılamaz. Austin'in dediği

gibi, bu sözler boşuna söylenmiştir.

Bir sözden uyumsuzluk elde etmenin bir yolu da, o sözü boşuna söylediğimizi bile bile söylemektir. O zaman önsayıltıların yanlış olacağı da açıktır. Örneğin: Çok yoğun bir günün sonunda yorgun argın evine gelen kadın, kocasına, "Tükendim, Beyaz Saray'ı arayıp onlara gelemeyeceğimizi söyleyelim" diyebilir. Martin Mull'un karmaşık bir esprisi bu türe güzel bir örnektir: "Fark ettin mi, insan kendi içkisi içindeki buzu çiğneyen tek hayvan." Bu cümlenin bir bilgi olarak kullanılması için buzlu içki içen başka canlılar da olmalıydı. Böyle canlılar olmadığı için, bu espri yersiz bir espiridir.

Önsayıltılarla oynamanın başka bir yolu da, bir cümleyi, genellikle de yanlış olduğu önceden bilinen ama yine de belirsizlik taşıyan bir soru cümlesini, sorunun muhatabı olan kişiyi utandırmak için kullanmaktır. Birisine "Hâlâ burnunu karıştırıyor musun?" diye sorduğumuzda bu soru, o kişinin geçmişte sık sık burnunu karıştırdığını bildiğimizi ve belki de hâlâ bu kötü alışkanlığa devam ettiğini sandığımızı gösterir. Kötü niyetli mizah, işte böyle, kötü niyetimizi doğrudan söyleyerek değil, sanılarımızı dile getirerek yapılır. Johnny Carson, "Tonight Show" adlı programda, yaptığı telaffuz hatasını düzelten Ed Mcmahan'a şöyle demişti: "Eminim ki, Dirward Kirby orada otursaydı öyle yapmazdı." Eğer Carson asıl niyetini dile getirseydi, yani, "Seni görevden alır yerine Kirby koyarım" deseydi, durum hiç de hoş olmazdı. Ama Mcmahan'ın yerinden olabileceğine ilişkin söylediği bir önsayıltı cümlesiyle Carson, herkesin Mcmahan'ı işten atacağını düşünmesine yolaçtı ve böylece komik bir durum ortaya çıkmış oldu.

Dil uygulamalarının daha pek çok yönü olmasına ve pek çok yerde dili kullanışımızın komik uyumsuzluklara yolaç-

masına rağmen, tamamını burada gözden geçirmemiz olanaklı değildir. Dilin kullanımına ilişkin uyumsuzluğun başlıca türlerinin birkaçına kısaca değinmeye çalıştım. Bu tartışmayı bitirmeden önce üzerinde durmamız gereken bir diğer uyumsuzluk biçimi vardır ki bu da, konuşmayla ilgili bir takım genel geçer kalıpların bozulmasına dayanan uyumsuzluktur. Aynı önsayıltılar da olduğu gibi, konuşma ilkeleri de geçmiş yıllarda çok ilgi çekmiştir. Bu konuyu açıklamanın belki de en iyi yolu, belirlenmiş ilkelerin bazılarını liste haline getirmek ve sonra da bunların bozulmalarının mizaha nasıl yolaçacağını göstermektir.

H.P. Grice, "Logic and Conversation[88]" [Mantık ve Konuşma] adlı çok iyi bilinen bir makalesinde akılcı bir sıralama ile konuşma hakkındaki görüşlerini aktarır. Konuşma, temel olarak düşünce ve bilgilerin aktarımıdır, bu aktarım, Grice'in "Ortaklık İlkesi" [the Cooperative Principle] diye adlandırdığı ilke ile en genel düzeyde yönlendirilir. Konuşmanın akılcılık ve ortaklık özellikleri yüzünden konuşmaya katılanların aşağıdaki sırayı izlemeleri beklenir:

1. Konuşmanızı, aktarımınızın bugünkü amaçlarının gerektirdiği ölçüde bilgilendirici yapmalısınız.
2. Konuşmanızı gereğinden fazla bilgilendirici yapmayın.
3. Yalan olduğuna inandığınız bir şeyi söylemeyin.
4. Yeterli kanıtınız yoksa konuşmayın.
5. Dile getirken soyutluktan kaçının.
6. Belirsizlikten kaçının.
7. Kısa anlatın.
8. Düzenli konuşun.

88 H.P. Grice, "Logic and Conversation", *Syntax and Semantics*'de, Ed. Peter Cole ve Jerry Morgan, (New York: Academic Press, 1975), 3: 41-58.

Şimdi doğal olarak, konuşmayı öğrenen bir çocuk gibi, bu ilkeleri ezberleyip bir konuşmaya katılmamız gerektiğinde, bunları ezberden tekrar etmeyeceğiz. Bunların açık formüller olarak öğrenilmeleri çok zordur. Bu ilkeler, ancak konuşma sanatını öğrenme tekniklerinin bir parçası olarak kullanılabilirler. Aynı biçimde, mizahi etki yaratmak istediğimizde, bu ilkelerden birine uymadığımız zaman kendi kendimize, "Hay allah ayrıntı ilkesine uymadım" demeyiz. Tıpkı tartıştığımız diğer mizahi dil teknikleri gibi, konuşma ilkelerine uyulmaması da bizim dil hakkındaki bilgimizle orantılıdır, bu bilgi ne kadar çok kullanılırsa, işe yaraması da o denli olanaklı olur.

Şimdi bu ilkelerin her birene tek tek bakalım ve mizahi olasılıkları üzerinde duralım.

1. Bir kişinin konuşması yeterince bilgi verici değilse, bu durum genellikle diğer insanların gülmesine yolaçar. Birinin tek bir sözcükle yanıt vermesi, eğer soru daha çoğunu gerektiyorsa, potansiyel gülme nedenidir. Bir kişinin kaçamak yanıtlar vermesi demek, bir şeylerin gizlendiğinin işaretidir. Eğer kişi aynı soruyu defalarca tekrar ediyorsa, bu da insanlara çok komik gelir. Kim? Ben? Ben mi? Ben senin cüzdanınla ne yapıyorum?

2. Aynı şekilde gereğinden fazla bilgi veren kişiye de insanlar güler. "Nasılsın?" gibi basit bir soruya beş dakika boyunca, başkalarının ilgilenmediği günlük hayatınızın tüm ayrıntılarıyla ilgili bir karşılık vermeniz komik olabilir. Bir insanın kendisi hakkında açık seçik bilgi vermesi, uygun olmaz, konuşmanın çoğu yerinde, başkalarının zaten bildiği şeyleri söylemek komik olur. Gereksiz yere bilgi vermenin biraz daha karmaşık bir yolu da, hiç kimse tarafından talep edilmemiş olduğu halde bilgi vermektir. Örneğin, Jonny Carson'ın hergün yaptığı işlerden biri de, "az bilinen gerçekler" adlı bir listeyi okumaktır. Onlardan

bazıları şunlardır: "bir kuşu sütle beslemek imkansızdır," "Eski Ahit'te Souphy diye birinden hiç sözedilmemiştir."

3. Yalanlar da, genellikle bizi eğlendirirler. Kanıtlanan şeyle, o şey hakkında bizim bildiklerimiz arasındaki uyumsuzluğa dayanan yalanların ya da abartıların bizi güldürebileceğine daha önce değinmiştik. Burada, yalnızca, bilgi iletişiminde bir araç olabileceğini düşündüğünüz bir şeyi karşımızdaki kişinin bilerek yanlış kullandığını fark etmemizin de eğlenmemizin nedenlerinden biri olduğunu eklemeliyiz. Özellikle yalan söylediğini bildiğimiz küçük çocuklar bu gruba girer.

4. Doğrudan bir kanıt olarak, kaba saba bir tahminin ya da sanının da konuşmaya eklenmesi abartı ya da yalan kadar komik olabilir. Bir şeyi kanıtlamak demek, başkalarını ne konuştuğumuzu bildiğimize inandırmak demektir. Bir insanın yalnızca, "kafadan attığı", dili yanlış kullandığı anlaşıldığında, ortaya çıkan uyumsuzluk komik olabilir. Bir alanda uzman olduğunu söyleyen birinin, o konu hakkında az şey bilmesi komik bir durumdur.

5. İfadelerin soyut olması da, bazı durumlarda, iletişimi engeller. Eğer birisi bir mesajı karşısındakinin anlayamayacağı bir ifadeyle yazıp gönderirse, böyle bir durumda ortaya çıkan uyumsuzluk da komik olabilir. Bazen, anlamsız bürokratik sözleri okuduğumuz ya da yazdığımız zaman, soyut ifadelerin, yazarın ya da konuşmacının yetersizliğini gizlemek için bir duman perdesi olarak kullanıldığını hissettiğimizde, bunlardan aldığımız zevk artar, eğleniriz.

6. Belirsizlik bilinçli olarak kullanılabilir. Daha önce belirsizliğin yaratabileceği komik durumlardan sözetmiştik. Burada, eğer bir insan bilinçli olarak iletişim kurmaktan kaçınıyor ve bu nedenle belirsiz bir dil kullanıyorsa, bizim bu duruma, daha ön-

ce sözettiğimiz gibi, çok güleceğimizi eklememiz gerekir.

7. Bir kişinin karşılıklı bir konuşma sırasında konuya çok geniş bir açıyla bakması da konuşmanın karşılıklılık ilkesine aykırıdır. (Böyle bir konuşma diyaloğa dönüşmeye hatta konuşmacılar çok bıkmışlar ve dinlemekten vazgeçmişlerse bir monoloğa dönüşmeye başlar.) Eğer konuşmacının konuşmasını kesmezsek, onun bu konuşmasını gitgide komik bulmaya başlarız çünkü, konuşmacı konuşmasını karşılıklı alış veriş içinde yürütmeye çalıştıkça bu davranışı uyumsuzluğa yolaçar.

8. Her nedense tüm konuşmalar düzensizdir. Birimiz, diğerimiz lafını bitirmeden konuşmaya başlar, bir cümle söyleyip arkasına bir başka cümleyi bağlar, ana düşünceyi bazen aniden değiştiririz. Belli sınırlar içindeyse, bu düzensizliği hoşgörebiliriz. Ama kesintiler çok sık olur, yanlış yargılar artar ve ana düşünce çok sık değişirse, o zaman konuşma kafa karışıklığına yolaçar. Bu durum, ya konuşmanın tümünde ya da birinin konuşmaya katılımında ortaya çıkar, insanlar uyumsuzluğu hisseder ve buna gülerler.

Bu sekiz maddeye ek olarak, estetik, sosyal ve ahlaki ilkeler de, birbirimizle konuşurken bize rehberlik ederler. Örneğin, yazılı ya da yazısız pekçok nezaket kuralları vardır. Ayrıca, belli gruptan insanlarla ancak belli düşünceler üzerinde konuşabiliriz. Belli konuşmalar onların kendi ilkelerince belirlenirler. Garden ve Lakoff'a göre, biz ricada bulunurken akla uygun davranırız. Örneğin, eğer bir konuda rica etmeye devam ediyorsak, rica ettiğimiz kişinin bunu yapabileceğini, yapmaya istekli olacağını ve ricamızı kırmayacağını kabul ederiz[89].

89 David Gordon ve Georg Lakoff, "Conversational Postulates", *Syntax and Semantics*'de, Ed. Peter Cole ve Jerry Morgan, (New York: Academic Press, 1975), 3: 90.

Bu ilkelerden herhangi birine uyulmaması komik bir duruma yolaçabilir. Örneğin, nezaket kurallarından habersiz olan bir çocuğun Mary halayı yüzüne karşı eleştirmesi, cinsel konuları tamamen tabu olarak gören birinin yanında bir başkasının rahatça bu konudan sözetmesi, birinin yerine getirilmesi olanaklı olmayan aptalca bir ricada bulunması, tüm bunlar günlük yaşamda karşılaştığımız komik durumlardan bazılarıdır ve yüzyıllardır insanları güldürürler.

Bu konuyu bitirirken, uyumsuzluklara dayanan mizahın her türünün bitmez tükenmez bir listesini vermeye çalışmanın boşuna olduğuna dikkati çekmemiz gerekir. Aynı yorum, konuşma kurallarına uyulmamasından kaynaklanan uyumsuzluklar konusunda da geçerlidir. Daha da genellersek, sunuşla ilgili uyumsuzluğun olduğu tüm alanlarda geçerlidir. Nerede bozulacak bir ilke ya da alt üst edilecek bir düzen varsa, orada uyumsuzluk ve mizaha da yer var demektir. Hatta yapılan esprinin başarısızlığa uğraması bile komik olabilir. Yapılan bir espriyi hiç kimse anlamazsa durum çok komik olur. Bir komedyen, tutmayan bir esprisinin üzerinde ısrar etmeyip, yapmış olduğu esprisinin ne kadar kötü olduğunu vurgularsa, espriden alacağı tepkiden daha fazlasını alacaktır. Örneğin Johny Carson, yazılı metinlerinin zayıf olmasından ötürü sıklıkla bu yolu seçmiş ve insanları "mizahötesi"yle [meta humor] güldürmeyi başarmıştır.

Bu bölümü şimdiye kadar mizahın doğası hakkında söylediklerimizden süzdüğümüz komik tekniğin genel ilkeleri hakkında kısa bir tartışma ile bitireceğim. İlk olarak, mizahi değişimi sağlayabilmek için, espri yapan kişinin eğlendirmek istediği insanların ilgilerini bilmesi ve böylece onların düşünceleri üzerinde bir kontrol yaratması gerekir. Bunun bir yolu, seyircinin zaten ilgili olduğu bir konu üzerinde aynı bir nüktedan gibi komik bir

yorum yapmaktır. Bir komedyenin, bizim kendi kendimizle uğraşmaya başlamadan önce, ilgimizi çekip, bizi kendine yönlendirmesi gerekir. Pek çok komedyen bu ek dostluk ilişkisini, bizim bir konuşmaya başlarken söylediğimiz "Burada olmak çok hoş" gibi sözler ya da hava ya da bulunduğumuz yer hakkındaki yorumlarla sağlarlar. Genellikle bir komedyen, işine, herkesin karşılaştığı sıradan bir soruna değinerek başlar. Mümkün olduğunda öykülerini sanki gerçekten olmuş ve onun için çok makulmüş gibi anlatır. (Fıkra anlattığımız zaman bir şeyin gerçekmiş gibi anlatılmasına gülmek, uydurulmuş bir şakaya gülmekten daha kolaydır.) Tüm bu yolları kullanarak komedyen, seyircinin, kendisini tanıdık biri gibi görmesini, onların ne söylediğiyle ilgilenmelerini ve böylece, yaptığı mizahın anlaşılması için, seyircinin düşünsel değişimi gerçekleştirmesini sağlar.

Komik tekniğin ikinci ilkesi birincisine bağlıdır. Mizah, bizim sıradan kalıplarımızı, düşüncelerimizi ve beklentilerimizi bozduğu için, bizim gerçeklik resmimize bir darbe olduğu için, komik bir monolog ya da oyundaki gibi, bu ikinci ilke mizah dürtüsünün yaratılmasında ve seyircinin gerçeklik duygusunun sürdürülmesinde çok önemlidir. Mizah yaratıcıları, bazen, her şeyi komik yapmaya çalıştıkları için, çelişik gibi görünse de, başarısızlığa uğrarlar. Ancak her şeyin komik olması, sıradan gerçeklik kalıplarının karşıtlığına dayanan mizahın uyumsuzluğu için olanaksızdır. "Tamamen mantıksızca, soytarıca, her şeyin gittiği" bir hava yaratmak kendi kendini yenilgiye uğratmaktır. Bunu bazen film izlerken yaşarız. Seyircinin gerçeklik duygusu ve sıradan beklentileri askıya alınınca, uyumsuzluk gibi görünen şeylerle onları güldürmek daha zor olur. "HER ŞEY OLABİLİR... ZATEN OLUYOR!!!" Böyle bir film ilk beş dakika için eğlendirici olabilir. Ancak aynı toplumsal gelenekler, makul

davranış standartları, hatta fizik kuralları bir kenara bırakılınca, seyirci kendisinin sıradan beklentilerini bir kenara bırakır, dönüşleri azaltma durumu idareyi ele alır. Aynı uyuşturucu bağımlıları gibi, seyirci, peşpeşe gelen kahkahalarının hepsinde yüksek dozda uyumsuzluk ister. Sonunda bezginlik herkese çöker.

Öte yandan, tamamen mantıksız olmaya çalışmayan, gerçekliğe kendini yakın tutan ve uyumsuzluklarını makul olaylardan yaratan bir film, başından sonuna değin komik olabilir, gerçeklik duygusunu ve bizim sıradan beklentilerimizi koruyan film, tekrar tekrar uyumsuzlukla karşı karşıya kalmamıza neden olur. Bu, Neil Simon gibi birisinin komedi filmlerinin sırrıdır. Neil Simon'ın gerçekçi çalışmaları, genellikle "Bu çılgın, çılgın, çılgın, çılgın bir dünya" demekten daha komiktir.

Burada sözetmek istediğim üçüncü ve son komik teknik, özgünlük ve tazeliğin gerekliliği ile ilgilidir. Eğer seyirci, zihinsel bir değişim geçirecekse, bu kolaylıkla özümseyemeyeceği bir şeyle sağlanmalıdır. Daha önceden bildiğimiz ya da benzerini duyduğumuz bir fıkrayı dinlediğimizde, göreceli olarak hazırlıklı olduğumuz için, fıkrayı anlatan kişi, üzerimizde istediği etkiyi bırakamaz. Hiçbir şey fıkralardan daha hızlı yayılamaz, bugünün nüktesi yarının klişesidir. Aynı zevk almak gibi, zevk almamız için bir şeyin bizi bir şekilde şaşırtması gerekir.

Öyle ise, gülmece yazarının işi birini uyarmaktır. Bu nedenle o, gerçeği, çeşitli kalıplarında iyi bir biçimde yakalayabilmeli ve aynı zamanda her şeye yeni ve çizgi dışı bir bakış açısıyla bakabilmelidir. Bir bakıma mizah yazarının yaklaşımı, bir ressamın, bestecinin ya da başka bir sanatçının yaklaşımına benzer. Bir sonraki bölümde bu benzerliklere daha ayrıntılı olarak değineceğiz; mizahı yapmanın ve onun değerini bilmenin en temel sanatsal eylem olduğu fikrini öne süreceğiz.

Estetik Deneyim Olarak Mizah

7

Mizahın yaratılma yollarını inceledikten sonra son dört bölümü mizahın insan yaşamındaki rolünü incelemeye ayırmak istiyorum. Özellikle de, mizahın geleneksel olarak ona verilen değerden çok daha fazlasını hak ettiğini göstermek istiyorum. Sonunda da, mizahın insanın ayırıcı bir özelliği olmadığını ama bununla birlikte, insan yaşamında her şeyden daha önemli olduğunu ileri süreceğim.

Tarihsel bir bakış açısıyla mizahtan özür dilemek için, mizaha karşı yöneltilen eleştirilerin ana çizgilerini anlamamız gerekir. Hepsi, ilk kez Platon tarafından dile getirilmiş olan üç temel eleştiri vardır. Bunlardan ilki, mizahın bizi bayağı şeylerle karşı karşıya getirdiğidir; örneğin insanların kusurları ile. Öyle ise, mizah ile uğraşmak bir insanın karakteri için potansiyel bir tehlikedir. İkincisi, bir şeye gülerken mantıksal yetilerimizin kontrolünü kaybettiğimiz için aptal ve sorumsuz bir duruma düşmemizdir. Platon'a göre bu, en üstün yetilerimizin, bir başka deyişle, insanı insan yapan gerçek şeylerin kaybıdır. Bu yüzden Platon, *Devlet*'inde "değerli insan"ın, yazında ya da tiyatroda gülen bir kişi olarak sunulmaması konusunda ısrar etmiştir[90]. Üçün-

90 Plato, *Republic*, III, 388.

cüsü de, Platon ve Aristoteles'in üstünlük kuramlarının bir sonucu olarak, gülmenin toplumdışı bir eylem olarak sunulmasıdır.

Gülme ve mizaha karşı böylesine olumsuz bir tutum yalnızca Antik Yunan'da takınılmamıştır, klasik çağ boyunca Avrupa'da ve klasik Hindistan kültüründe de benzer tutumlar takınılmıştır.

Gülme'ye karşı olumsuz bir tutum takınmış *İncil*'de de vardır. *İncil*'de, gülme'ye çok az değinilir, gülme lafının geçtiği bölümlerde ise, alaydan kaynaklanan gülme'den söz edilir. Bunun tek istisnası, Tanrı'nın, Sarah'a, yaşlandığında bir çocuk doğuracağını söylediği zaman, onun buna gülmesidir. Sonradan öyküde de açıklandığı gibi, Sarah'ın bu duruma gülmesi, onun aptallığından ve Tanrı'nın istediği her şeyi yapabileceğine inanmasından kaynaklanmıştır. İsa, *İncil*'de, pek çok kişinin de işaret ettiği gibi, gülen ve dünyadan zevk alan birisi olarak anlatılmaz.

Kilise Babaları bu konuya çok az değinmişlerdir. IV. yy.'da İstanbul Başpiskoposu olan Aziz John Chrysostom, Hristiyanlığın gülme ve mizah anlayışına ilişkin görüşlerini şöyle dile getirir:

> *"Gülmek ve esprili konuşmak günah gibi gözükmese de, günaha yol açar. Yani gülme'nin ardından iğrenç konuşmalar ve iğrenç konuşmaların ardından da iğrenç davranışlar gelir. Genellikle gülme'lerden sonra aşağılamalar ve küfürler, ondan sonra, bağrışma ve itiş-kakış, itiş-kakışlardan sonra kavga ve cinayet gelir. İnsan, bütün bunlar başına geldikten sonra, kötü sözlerden, bağrışmalardan, itiş-kakıştan, yaralamalardan ve cinayetten kaçınır ama yerli yersiz gülmekten kaçınamaz*[91]*."*

---

91 Saint John Chrysostom, *On the Priesthood; Ascetic Treatises; Select Homilies and Letters; Homilies on the Statues, A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*'ın 9. sayısı, ed. Philip Schaff (New York: The Christian Literature Co., 1889), s. 442.

Orta Çağ yazınından günümüze ulaşabilen eserlerde mizah ve gülmeye çok az değinilmiştir. Daha önce söz ettiğimiz ahlaki karşı çıkış burada da göze çarpar. Elizabeth çağının Ben Johnson gibi oyun yazarları, yalnızca Platon'un kurduğu temellerle komedinin varlığını haklı çıkarmaya çalışmışlardır. Onlara göre, komedinin, sahnede anlatılan kötülüklerden kaçınmamız gerektiğini bize gösteren eğitici bir etkisi vardır. Dryden, komedinin, insana yalnızca zevk verdiği ve güldürdüğü için değerli olabileceği görüşünü öne süren edebiyat eleştirmenleri arasındaki ilk kişidir. Ama bu görüşü tutulmamıştır. Thomas Shadmell şöyle demiştir: "Bir şairin temel görevinin eğitme ya da bilgilendirme olmadan yalnızca eğlendirmek olduğunu ima edenlerden ayrılmak zorundayım. Bence bir şair bu görüşün doğruluğunu asla kabul etmemeli, çünkü aksi halde insanlığa asla faydası olmayan bir kemancı ya da dansçıdan öteye gidemez[92]."

Puritanların tiyatroları kapatmayı başarabilmelerinin en büyük nedeni, komedilerin seyirci üzerinde çok kötü bir etkisinin olduğunu düşünmeleriydi. 1633'de William Prynne, mizah ve gülme'ye karşı cephe alıp, bunları, (insanların cehennemlik eğlencelerinin ortak nesnesi gibi düşünerek) aktörlerin, izleyicileri, tövbekar göz yaşlarına boğmak yerine, onları müstehcen, şehvetli, günahkâr eylem ve konuşmalarla kışkırtan, zevkle güldüren, "tuzlu gözler yerine tensel teselliler" olarak betimlemiştir. "Gülen insan kontrol dışıdır, gülmek, kadın ya da erkek, iyi bir hristiyana yakışan saygın bir davranış değildir. İyi hristiyanların içi, şehvetli ve boş şeylerle gıcıklanmamalıdır. Aşırı kahkahalarıyla çıkış yapan insanlar, toplumun gözüne ah-

92 Ralph Piddington'un *The Psychology of Laughter*'ından alıntılanmıştır. (London: Figurehead, 1933), s. 158, n. 2.

laksız ve kötü görünürler[93]."

XVII. yy.'ın sonlarıyla XVIII. yy.'ın başlarında, gülme ve mizah pek çok kişi tarafından kınanmıştır. Basseut, Molière'in komedilerini suçlayıp, gülme'nin şeytanın bir aracı olduğunu iddia etmiştir. Addison, *Spectator*'da (35) gülme'ye yer verdiyse de, onun daima aklın kontrolü altında tutulması gerektiğini savunmuştur. Bu dönemde, Lord Chesterfield'in oğluna yazdığı mektup, belki de, gülme'ye karşı alınmış en ünlü saldırgan tutumdur.

> *Bu arada, gülme'ye de değinerek, seni gülmeye karşı özellikle uyarmak zorundayım. Sık sık ve yüksek sesle kahkaha atmak aptallığın ve kötü davranışın belirtisidir. Gülmek, sıradan insanların aptalca şeylerden aldıkları aptalca zevklerini dile getirdikleri bir davranıştır, onlar bunu neşeli olmak olarak adlandırırlar. Bence, hiçbir şey, atılan kahkaha kadar özgürlüğü kısıtlayıcı ve kötü olamaz. Gerçek zekâ ya da duyu, hiçkimseyi şimdiye değin güldürmemiştir, bunlar gülme'nin üzerinde olan şeylerdir; zekâ ve duyu, aklı memnun eder ve insanın yüzüne bir neşe verir. Ama gülmemize yalnızca adi bir maskaralık ya da aptalca kazalar neden olur. Bu nedenle iyi yetiştirilmiş olan mantıklı insanlar, kendilerinin gülme'nin üzerinde olduklarını göstermelidirler... Ben ne melankolik biriyim ne de alaycı bir tertipçi. Ben herkes kadar istekli ve memnun edilebilir biriyim, ama mantığımı tümüyle kullandığım için, hiçkimse benim güldüğümü duymamıştır*[94].

---

93 William Prynne, *Histrio-Mastix: the Players Scourge or Actors Tragaedie*, (London, 1633).

94 Lord Chesterfield, *Letters to His Son*, (Washington & London: Dunne, 1901). 1: 57-58.

XIX. yüzyılda, Baudelaire, mizahtan "şeytanın soyundan gelen lanetli bir şey"[94] olarak söz eder. Gülmek, Adem'in cennetten kovulmasından kalma, insan doğasının karanlık yanlarından biridir, ve bu durum, "gülme'nin, deliliğin en ayırıcı belirtilerinden biri olmasından" da bellidir[95]. De Lomennais, tartışmalara estetik bir boyut da eklemiştir. Ona göre gülmek, "insanın yüzüne asla güzellik ya da iyilik katmaz. Tersine, gülmek, yüzdeki uyumu bozar, güzelliği yok eder, kötülüğün imgelerinden biridir[96]."

1870'lerde iki baskısı yapılan *A Philosophy of Laughter and Smiling* [Bir Gülme Felsefesi ve Gülümsemek] adlı kitapta, yazar George Vasey, gülme'nin yalnızca ahlaki açıdan değil, estetik açıdan da reddedilebileceğini, ayrıca tıbbi olarak zararlı bir şey olduğunu göstermeye çalışmıştır. Vasey, diyafram ve ona bağlı kasların doğal kullanımının yalnızca nefes almak için uygun olduğunu iddia edip, gülme'nin, bu kaslarda zararlı ve doğal olmayan bir kan dolaşımına neden olduğunu, kan dolaşımını sınırlandırıp, nefes almayı olumsuz yönde etkilediğini ve bazen de, neden olduğu katılmalarla insanın ölümüne bile yolaçtığını söylemiştir. Vasey, bugün kendi kültürümüzde herkesin güldüğünü kabul ediyor, ve bunun nedenini çocukken alıştırıldığımız, gıdıklamalar ve dürtüklemeler gibi doğal olmayan davranışlara bağlıyor. Bir kez bu kötü davranışı çocukluğumuzda geliştirince, onu yetişkinliğimizde de sürdürüyoruz. "Gerçekten

95 Charles Baudelaire, "The Essence of Laughter and More Especially of the Comic in Plastic Arts", *The Essence of Laughter and Other Essays, Journals and Letters*'de, Ed. Peter Quennell (New York: Meridian Books, 1956) s. 113.

96 *age*., s. 115.

97 Hugues Felicite Robert de Lamennais, *Esquisse d'une Philosophie*, (Paris, 1840), Kitap IX, Bölüm 2, s. 369.

sorgulanması gereken şey şudur: eğer uyarılmamış ya da yönlendirilmemiş olsaydık, yani kendi başımıza bırakılsaydık, bize doğal ve mantıklı davranılsaydı acaba gülmeye başlar mıydık[98]?"

Bizim çağımızda da, gülme ve mizaha karşı yapılan saldırılar bitip tükenmek bilmez. 2. Bölüm'de, üstünlük kuramını tartışırken çok kısa olarak değindiğimiz Ludovici'ye göre, gülmek, sıradan bir kişinin belli bir işi başarmak ve sürdürmek için, fazla çaba harcamadan yaptığı bir davranıştır. Soylu ya da güçlü bir insanı asla gülerken göremezsiniz.

> *Mizah, sorunların tümüne yaklaşmanın en tembelce yoludur ve bu yüzden her yerde çamur artıyor. Mizahsever beyinler ağır sorunları çözme işinden hile yoluyla, sorunlara gülmeyi yeğleyerek sıyrılıyorlar... Gerçeği söylemek gerekirse tutkulu ve ilham almış her yenilikte öyle bir enerji vardır ki, mizahın tembellik ve korkaklığı bu enerjiyle başa çıkamaz*[99].

Eğer mizah ve gülme'ye karşı yöneltilen tüm bu eleştiriler, artık modası geçmiş çılgın birilerinin hezeyanları gibi düşünülüyorsa, bu tür eleştirileri daha önceleri nerelerde duyduğumuzu, gerekirse okul yıllarına kadar geri dönüp, anımsamaya çalışmalıyız. Öğretmenlerin mizah ve gülmeye ilişkin geleneksel yaklaşımlarının, mizah'ın bizleri ciddi şeylerden alıkoyan gayriciddi bir iş olarak görmek olduğunu söylersek, yalan söylemiş olmayız. Okuldayken, Bayan Fidditch adlı bir hocamız sık sık bize "İşimizi yapmamızı" hatırlatır ve ödevimizi yapmamızın, aslında

98 Georg Vasey, *A Philosophy of Laughter and Smiling*, (London: J. Burns, 1877) s. 30.

99 Anthony M. Ludovici, *The Secret of Laughter*, (New York: Viking Press, 1933), ss 12-13, 11.

sonradan fabrikada, ofiste, evde, kısaca, kendimizi nerede bulacaksak oradaki işimizi yapmamızın bir parçası olduğunu söylerdi. Aslında yaşam temelde bir dizi iştir. Yaşamda ne önemliyse ciddi olan iş de odur. Eğer mizah ve gülme'nin, yaşamda bir yeri varsa, bu, sınıfın dışında bir yerdir. Mizah, bir bakıma, işimize daha büyük bir istekle dönmemiz için bizi yenileyecek olan bir araçtır.

Edebiyat, özellikle de tiyatro eserleri okurken kendimizi gülmekten alıkoyamazdık. Ama orada bile, Bayan Fidditch, (tıpkı geleneksel edebiyat eleştirmenleri gibi) en güzel komedilerin bile, aslında bir anlamlarının olmadığını ve trajedilerle karşılaştırılmamaları gerektiğini vurgulardı. Edebiyat dışındaki sanat dallarına kısaca değinmemiz mizah konusundan kaçınmak için bir sebep olmuyordu, çünkü ders kitaplarında estetik mizah hakkında yazılan çok az şey vardı, ama geleneksel sanat eleştirisi mizah hakkında çok az şey söylüyordu. Büyük müzelerde Magritte ya da Funk Art hareketinin sergileri ya çok seyrek olurdu ya da bunlara zaman zaman yüzeysel olarak değinilirdi. Ama çoğu eleştirmen ve özellikle de eğitimciler için, bu tür eserlerin çok az estetik değeri vardı; bu tür eserler, onlar tarafından, eldeki ciddi işlere dönmeden önce verilmiş bir tür mola olarak görülürdü.

Dile getirdiğim bu yaklaşımlara artık dur demenin zamanı gelmiştir, çünkü, bana göre, mizahın yaşamımızdaki önemi hâlâ yeterince anlaşılamamıştır. Bir sonraki bölümde mizahı estetik deneyimle karşılaştırmak istiyorum. Mizahtan çok hoşlanmamızın bir çeşit estetik deneyim olup olmadığını ve böyle bir estetik deneyimin değer açısından diğer estetik deneyimlere eşit olup olmadığını tartışacağım.

Mizah ve estetik deneyim arasında ortak olan en temel özellik, belki de, her ikisinin birden bizim için temelde bir değerinin

olmasıdır. Flüt çalmak ya da gün doğuşunu izlemek yalnızca zevk veren işlerdir, bunları yapmak için başka bir bahaneye ihtiyacımız yoktur. Benzer bir biçimde, esprili bir yorumu arkadaşlarla paylaşmak ya da *New Yorker*'ın çizimleri için sayfalarını çevirmenin verdiği zevk de kendi için yeterli nedenlerdir.

Mizah ve estetik deneyimin bu kendi içinde yeterliliği onların oyunla ilişkisini akla getiriyor, oyun da, kendi içinde insanın kendi zevki için sürdürdüğü bir eylemdir. Bu anlamda müzik ve şaka sözcükleri için İngilizcede 'play' fiilini kullanmamızın da nedeninin bu olduğunu düşünüyorum. Eğer bir çocuğun büyümesini incelersek, bebeğin, yaşama, herşeyi yaparak başladığını görürüz. Bebek ağlamak dışında her şeyi zevk alarak yapar – yer, çünkü yemeklerin tadı iyidir, kendi ayakları üzerinde oraya buraya hareket eder, çünkü kendini iyi hisseder, çevreyi araştırır çünkü çevreyi araştırmak ona büyük bir zevk verir. Hiçbir sorumluluğu olmadan bebek tüm zamanını anlamlı olmayan ama bir sonu olan işlerle geçirir, bu yanıyla bebeğin sürekli oynadığını söyleyebiliriz. Bebek bu süreçlerden geçip, büyüdükçe, hangi deneyimlerin zevkli olacağını öğrenir ve böylece sonradan yaşayacağı estetik deneyimler için bir altyapı oluşturur, belli biçimlerde uyarıldığında gülmeye başlar ve böylece mizah için bir temel kazanmış olur.

Çocuk biraz büyüyünce, daha farklı bir biçimde oynamayı da öğrenir – taklit etmeyi ve kandırmayı öğrenir; köpek taklidi yapar ya da yemek pişirir. Çocuğun oynadığı bu tür oyunlarda tiyatro, dans, plastik sanatlar ve mizah için daha büyük bir hazırlık vardır. Çocuk için, etrafındakilerini köpek olduğuna inandırmanın estetik açıdan bir heyecanı vardır. Çocuk, taklidini yaptığı şeylerin aslında kendine özgü şeyler olmayıp, taklit olduğunu bilir. Etrafta dört ayağının üstünde yürümek, köpek gibi havlamak, anne ve babasının kendisine köpek gibi davranmala-

rını sağlamak gibi oyunlar, çocuk için bir eğlencedir, üstelik komiktir de. Etrafındakilerinin, çocuğa aslında olmadığı bir şey gibi davranmalarından doğan psikolojik değişim, çocuğu coşturur, insanların kendisine başka bir şeymiş gibi davranmalarını sağlamak, onu eğlendirir, hoşuna gider ve güler.

Çocuk, sonraları konuşmaya başladığında, resim çizmeyi, modellik yapmayı, bazı başka kendini ifade etme yöntemlerini öğrendiğinde, kendisini anlatmaktan zevk alacak ve ne şekilde olursa olsun bu onu mutlu edecektir. "Baba" dedikten sonra, "adam" demeyi öğrenecek ya da "bebek" hatta "köpek" diyecektir. Boyama kitabında kediyi makul bir renge, örneğin siyaha boyayacaktır ya da kediyi boyamak için kediye hiç yakışmayacak açık yeşil bir renk seçecektir.

Belli şeyleri farklı bir biçimde dile getirmenin verdiği zevk, nesneleri bize sunulduklarından farklı bir biçimde görmek, bizi, estetik deneyimle mizah arasında yapılan karşılaştırmanın başka bir noktasına getiriyor. Bu nokta hayal gücünün önemidir. Bizler, nesnelere tek bir bakış açısıyla bakmak zorunda değiliz. Bakış açımızı değiştirmek konusunda tamamen özgürüz, istersek bunu pek çok kez yapar, bir şeyi başka şeyler gibi görür, hatta kurgusal bir dünya bile yaratabiliriz. 2,5 yaşındayken hayal gücünün genişliğini fark eden bir arkadaşımın nasıl büyük bir heyecan duyduğunu hatırlıyorum. Birlikte bisiklete binerken ona laf olsun diye, "Annen bu sepete sığar mı?" diye sormuştum. Bu düşünce onu hem çok eğlendirmiş hem de şaşırtmıştı ve ısrârlı bir biçimde "Haayır" demişti. Ama sonra gözlerini kırpıştırıp, "Bu sepete evimizi koyabiliriz" dedi. Arkadaşım bir süre bu lafa gülüp, sözlerini, bu aptalca düşünceden aldığı zevki güçlendirmek için, birkaç kez tekrar etmişti. Bu çeşit bir hayal gücü, çoğu zaman estetik deneyimde kullandığımız hayal gücüyle aynıdır.

Komedyenler ve sanatçılar, eğer işlerini iyi yapıyorlarsa, zaman zaman bizi de kendilerini de şaşırtırlar. Sanat çevrelerinde bir sanatçının eserini övmenin en yaygın yolu, onun "nesneleri yeni bir biçimle görmemizi" sağladığını söylemektir. Aynı sözler komedi yazarını övmek için de kullanılır – genellikle şunlar denir: "yaratıcı", "hayal gücü geniş", "yenilikçi", ve "özgün". Köpek taklidi yapan ya da evini bisikletinin sepetine koymak isteyen çocuk, sanat ve mizahın erken evrelerinde bulunmaktadır.

İmgelememizin bu biçimde kullanılmasından aldığımız zevkin bir bölümü onun sağladığı özgürlük duygusudur. Dikkat ve düşüncenin oluşturduğu boş zihinsel yolları izlemek yerine yeni yollara bağlanır, daha önce görmediğimiz şeyleri görür ve çeşitli olanakları, hatta saçmalıkları güncel durumlar kadar kolaylıkla hesaba katarız. Magritte, sanatın kendisi için, insan imgeleminin özgürlüğünün gözle görülür bir örneği olduğunu söylemiştir ve biz, zaman zaman aynı şeyi, "gözle görülür" sözcüğü dışında, mizah için de söyleyebiliriz.

Bir sonraki bölümde mizah ve özgürlük konusuna değineceğim, ama özgürlük düşüncesi genel olarak mizahın ve estetik deneyimin özgürlükle ilişkili başka bir biçimini anımsatıyor. Bu da günlük yaşama karşı ilginin kesilmesi ya da "uzaklık"tır [distance]. Sanatta, bir şeyi estetik açıdan değerlendirebilmek için, sanat eserinden sanat için zevk almalıyız. Eğer sahip olduğumuz bir tabloya, başka bir koleksiyoncuya satıp bu tablodan nasıl daha fazla para kazanırım diye bakıyorsak, dikkatimiz tablonun üstünde olmayacaktır ve yaşadığımız deneyim de estetik deneyim olmayacaktır. Benzer bir biçimde, eğer bir gece yüksekçe bir yerden yağmurun yağışını seyrederken, aniden tehlikede olduğumuz duygusu içimizi kaplarsa, günlük yaşamla ilgili endişelerimiz, yağmurun yağışını seyretmekten alacağımız zevkin

yok olmasına neden olacaktır. Mizah deneyimimiz de böyledir. 5. Bölümde gördüğümüz gibi, psikolojik bir değişimden zevk alabilmemiz için ve bir şeye gülebilmemiz için, acil günlük ihtiyaçlarımızın giderilmiş olması gerekmektedir. Örneğin kendimizi tehlikede hissedersek, çok komik bir şey bile bizi eğlendirmek için yeterli olmayacaktır. Buzdolabında bir kobra yılanı bulmak, daha önce de söylediğimiz gibi komik bir durumdur. Gerçekten de, gerçek yaşamda ya da bir filmde, buzdolabında özellikle başka birisinin yılan bulmasını komik buluruz (film daha iyidir çünkü daha güvenlidir), ama kobra yılanını dolapta bulan biz olursak, bu uyumsuz durumun komik olması bizi eğlendirmez. Gülmek yerine korkar, kapağı çarpıp kaçarız. Sonra, yılan evi terk ettiğinde, olaya zaman uzaklığı içinde bir seyircinin gözüyle bakıp komik bulabiliriz. Gerçekten de eski dostların en çok güldüğü anıları, yaşarken onlara zor gelen olaylardır.

Yalnızca olumsuz duygulara eşlik eden ihtiyaçlar değil, günlük yaşamın dürtüleri de eğlenmemizi engeller. Örneğin parkta yürüyüş yaparken bir ağacın dalında bir saat gördüğümüzü düşünelim. En azından iki şekilde tepki veririz. Ya ağacın saat takmasını tuhaf bulur güleriz ya da bu değerli şeye sahip olma dürtüsü ile hareket ederiz, – sahibi olmayan bu saati almak için bu bir fırsattır, bu saati sahibi gelmeden ya da bir başkası almadan ben almalıyım diye düşünürüz – burada, benim günlük yaşam kaygılarım durumun uyumsuzluğuna gülmeme engel olmuştur.

Genel olarak, eğlenme, mizah ve estetik deneyim arasındaki benzerlikleri incelediğimiz için, şimdi mizahın bir çeşit estetik deneyim olduğuna ilişkin yaptığımız öneriye geri dönelim. Estetik deneyimi tanımlamanın yaygın bir yolu, bilincin bir nesnesine tecrübenin bizatihi kendisi için bağlanmaktır, biçiminde yapılır. Estetik nesne, ya doğada bulunan ya da insan tarafından

üretilen bir şeydir. Eğer ikincisi ise, – bizim "güzel sanatlar" diye adlandırdığımız – üretilmiş bir estetik nesne olabilir ya da bir işlev yerine getirmek için üretilmiş olabilir ama kendi içinde ilginç bir "nesne" olmalıdır. Benim burada sözünü ettiğim estetik "nesne"ler dar anlamda alınmamalıdır. Ben, yalnızca dağlar, resimler ya da ilginç bir biçimde şekillendirilmiş makina parçalarından, katı fiziksel nesnelerden sözetmiyorum, gök gürültüsünden, bir dansçının dansından ya da suyun daireler çizerek akıp gidişinden de sözetmiyorum. Sözlü olarak aktarılmış olan edebi çalışmalar ve öyküler de estetik nesnelerdir.

Bence bir uyumsuzluktan, yalnızca o uyumsuzluk yüzünden zevk alıyorsak, kavramsal değişimden alınan haz yalnızca kendi için ise, o zaman mizahtan alınan zevk bir çeşit estetik deneyimdir. 5. Bölümün bazı kısımlarında da değindiğimiz gibi, mizah yalnızca kavramsal değişimi değil, duygusal değişimi de sağlar. Bir düşmanımızın herhangi bir konuda başarısız olması, o kişiyi başarısız ve acı çekerken görme dileğimiz yerine gelmiş olduğu için hoşumuza gider ya da bizim zengin olmamıza yol açan bir olay eğlenmemize de yol açar. Daha önce de gördüğümüz gibi duygusal değişimin neden olduğu eğlence, mizah için de gereklidir. Mizah çoğu zaman duygusal değişimin gerçekleşmesiyle ortaya çıkar, böyle bir durumda duygusal değişimden, yalnızca onun kendisi için etkileniriz, bu durumda bir şeyi komik bulduğumuz için gülmeyiz, ya alay ettiğimiz için güleriz ya da zafer kazandığımız için.

Estetik olmayan deneyimin, estetik deneyimle yer değiştirdiği benzer bir durum düşünelim, güncel kaygılarımızın bir kısmını estetik nesneye ekleyelim. Sahip olduğu heykele büyük zevkle bakan bir kadın düşünün. Heykelin dış çizgilerine, şekline ve biçimine bakmak onu mutlu etse de, böyle pahalı bir sa-

nat eserine sahip olduğu için arkadaşlarının onu kıskanması kadının kendine olan saygısını artırır, eserin görünümünü çok beğense de, kadının aldığı zevkin estetik bir zevk olmadığını söylemek gayet doğaldır. Diğer zevkler gibi mizahtan aldığımız zevk de, eğer yalnızca kendi nesnesinden kaynaklanıyorsa bu estetik bir deneyimdir. Kısacası, bizim mizahtan aldığımız zevk, yalnızca mizah için gerekli koşullar sağlandığında, yani, uyumsuzluktan yalnızca kendisi için zevk aldığımızda ortaya çıkan türden bir estetik deneyimdir.

Mizah bir çeşit estetik deneyim olduğunda, onun estetik bir nesnesi vardır – daha önce değindiğimiz geniş anlamda anlaşılan "nesne" – bu nesne buz tutmuş göle inen ördekler gibi doğal bir şey olabilir, ya da insanlar tarafından yaratılan bir şey olabilir. Eğer ikinci çeşitse, ya mizahi olsun diye yaratılmış bir şeydir (örneğin çizgi filmler ya da fıkralar) ya da günlük yaşamda bir işlevi olsun diye üretilmiş ama sonradan mizahi bir duruma yol açmış bir şeydir. (Örneğin Nixon'ın "Checkers" [Dama Oyunu] konuşmasında olduğu gibi.)

Estetik deneyim genellikle yaşamımızda da önemlidir. Günlük yaşamımızın akışını sık sık karşı karşıya kaldığımız ya da hayal ettiğimiz şeylerden zevk alabilmek için durdurma gereksinimi duyarız. Mizahtan zevk almak ise bu yollardan biridir. Ama mizah yalnızca günlük yaşamda mola vermek için kullanılan bir şey değildir, kitabın daha sonraki bölümlerinde görüleceği gibi, mizah kişisel ya da sosyal pek çok açıdan değerlidir. Estetik deneyim olarak mizahı bir kenara bırakmadan önce, Bayan Fidditch'e mizahın estetik eğitim ve genel olarak eğitimdeki önemi hakkında bir şeyler söyleyip yanıt vermek istiyorum. Sonra Bn. Fidditch'e yanıtımızı – büyükbabamız Platon ile yanıt vererek – bitireceğiz.

Daha önce de söylediğimiz gibi, edebiyat eğitimi sanat eğitimleri arasında öğrencinin mizah ile daha çok karşı karşıya kaldığı eğitimdir. Ne yazık ki, öğretmenler bile, edebiyatta mizahın varlığını kabul etseler de, mizahın edebiyatın özel bir türü olduğunu düşünerek eserlerdeki mizahi yapıyı büyük ölçüde görmezlikten gelirler. Mizahın çoğunlukla komedilerde bulunan bir çeşit yazın olduğunu (ya da trajedilerde "küçük mola" cümlelerinde olduğunu) ya da Mark Twain gibi roman yazarlarının eserlerinde olduğunu düşünürler. Böyle bir yaklaşım içerisinde olan öğretmen, mizah'a ancak bir komedi oyununu ya da Mark Twain'i işlerken değinir, sonra "belirli ve ciddi" eserlere döner dönmez mizahı tamamen unutur. Eğer öğrenciler edebiyatı ciddi bir biçimde okumak için yeterli eğitimi almışlarsa, her yazarda mizahi ögeler bulabilirler. Örneğin: Robert Frost'un şiirleri milyonlarca öğrenci tarafından okunmuştur, ama kaçı Frost'un zengin mizah anlayışını fark edebilmiştir? Frost'un, dağ faresinin ağzından düşmanlarına karşı aldığı önlemleri anlattığı özellikle de iki tarafı oyuk bir tünelden sözettiği "A Drumlin Woodchuck" [Buzul Tepesinde Bir Dağ Faresi] adlı şiirindeki mizaha kaç öğretmen işaret etmiştir. Şiir şu satırlarla son bulur:

Ve sonra av kaçar giderse
Ve çifte delik patlarsa (Av tüfeğini kastediyor)
Aynı savaşta ya da veba salgınında olduğu gibi
Sağduyu kaybedilirse,

Eğer hala güven duyabilir ve
İlerde yeni günler var diyebilirsem
Ya da yıllar var diyebilirsem
Tatlım, senin için orada olacağım.

Orada olacağım, çünkü,
Her şeye rağmen beni küçük sansalar da,
İçinde yaşadığım o çatlaktaki oyuktan
İçgüdüsel bir biçimde geçebilirim.

Eğer öğretmenler her şiirden bir ders çıkarmak istiyorlarsa, bu şiirinde en az "Stopping by Woods on a Snowy Evening" [Karlı Bir Akşamüzeri Ormanda Duruş] ya da "The Road Not Taken" [Tutmadığımız Yol] kadar önemi vardır, bu özelliklerin Frost'un şiirinde olduğunu Frost'u çalışan bir öğrenci bilir. Ama bu şiirin hoş olan yanı, yaşam ve ölüm gibi iki temel soruna ılımlı bir mizahla yaklaşmasıdır.

"Huş Ağaçları" [Birches] adlı başka bir şiirinde ise Frost, şunları söylüyor:

Yolun iki yanında sıralanmış huş ağaçlarını görünce
Dümdüz ve karanlık ağaç sıralarının ötesinde
Hoşuma gider sallanan oğlan çocuklarını düşünmek.

Frost, "ama" diyerek devam eder: "*sallanmak öyle kalmalarını sağlamaz onların / kar fırtınasında olduğu gibi.*" Burada Frost, aniden konuyu değiştirerek 16 satır boyunca kar fırtınalarından söz eder. Sonra yeniden şu satırlarla konuya geri döner:

Kar fırtınaları yla bölünmeden önce lafım
Aslında ben gerçeği söyleyecektim...

Bu satırlar komiktir, çünkü şairin kendi yazdığı şiir üzerinde kontrolü yokmuş gibi bir izlenim uyandırıp, gerçeğin istediği yere zorla girdiğini söylüyor. Bir bakıma bunlar yalnızca aptalca

düşünceler olsalar bile, şairin duygularını tam olarak dile getirirler. Sanatçılar aslında mantıksal düşünseler de, şiir yazarlarken bunu bir kenara bırakırlar.

Öyle ise, edebiyat alanında karşı karşıya olduğumuz mizah, bize yazım süreci hakkında bilgi verir, ama bir edebiyat öğrencisi için mizahın başka açılardan da önemi vardır. Mizah yazarlığı her türden eseri iyi yazmak için asil olan pek çok şeyi gerektirir. Örneğin mizah yazıları insanların bakış açılarını bazen çok garip yönlere bile çekebilir. Mizah, insanları belli bir şekilde düşünmeye ikna edip sonra onlara tam karşıt bir duygu yükleyebilir. Bu tür bir şeyi başarabilmek için, mizah yazarının kullandığı her sözcük ve deyime, sözcüklerin çağrışımlarına ve oluşan tona dikkat etmesi gerekir. Mizah yazarı, araç olarak kullandığı sözcükler ve kavramlarla oynayabilmelidir, bu da ayrıca bir yetenek gerektiriyor. Kısacası, mizah yazarlığı, dikkatli, çok yönlü ve hayal gücü gerektiren bir iştir. Öyle ise öğrenciler mizah yazılarını takdir etmeyi ne kadar iyi öğrenirlerse, genel anlamda diğer yazım türlerindeki temel nitelikleri de takdir etmeyi o kadar iyi öğrenirler. Takdir etmeyi öğrenmek, öğrencinin yalnızca edebiyattan daha çok yararlanmasını sağlamaz, kendisinin yazacağı eserler için de bir temel oluşturur.

Edebiyata yaptığımız göndermelerle tartışmaya çalıştığımız mizahi değerler plastik sanatlarda da vardır, ama mizah, edebiyat derslerinde göz ardı ediliyorsa sanat derslerinde büsbütün göz ardı ediliyordur. Örneğin Picasso, çoğu zaman eserlerindeki mizah ögesinden hiç sözedilmediğinden yakınırdı. Bir kaç şanslı öğrenci belki Picasso'nun "Bull's Head" [Boğa Başı] adlı eserine on dakika bakma şansı elde edebilmişlerler. Bu bir boğa başının bir bisiklet selesinden yatay olarak direksiyon bölümüne tutturulmuş olarak tasvir edildiği bir eserdir. Çok az öğretmen Picas-

so'nun boğayı böyle tasvir etmekle gösterdiği hayal gücünün büyüklüğüne değinir, ama hiçbir öğretmen de bu eserin aslında görsel bir şaka olduğunu söylemez. Dali ve Magritte gibi gerçeküstücülerin eserlerinde yalnızca görsel şakalar değil, bizim görsel gerçeklik duyumuzla da – iki ve üç boyutlulukla, katı ve sıvı arasındaki sıradan ayırımla, canlı ve cansız arasındaki ayırımla – oyun oynanır. Öğrenciler bu tür eserleri çalışarak, özellikle de gerçekliğe ilişkin kendi denenmemiş sanılarının ve bu sanıların sanatla temsil edilmesine ilişkin çok şey öğrenebilirler. Ama Dali ve Magritte gibi sanatçılar genellikle sanatın "ciddi" akışına uymayan garip adamlar olarak değerlendirilirler.

Eğer öğretmenler mizaha daha çok önem verseler, öğrencilerin çevrelerine daha estetik ve yaratıcı bakacaklarını görürler. Sanat derslerinin ilk bölümlerinde zaman zaman bazı yabancı nesneleri öğrencilere gösterip bunları gerçekte ne iseler ondan daha farklı şeylere benzetmelerini istedim. Örneğin, eski arabaların ön kaportalarına bakıp onlardan sanki insan yüzleriymiş gibi söz ettik. Eski Volkswagen'lerin insan canlısı, iyi niyetli hatta çocuksu göründükleri konusunda pek çok öğrenci aynı görüşteydi. Diğer arabalar aristokrat ve kibirli görünüyorlardı. Değişik tarihi dönemlere ait sandalyelere ve çağdaş olup da değişik ekollere ait sandalye çizimlerine de baktık. "Bu sandalyelerde oturup oturmamaktan mutlu olur muyduk?" diye tartıştık. Bu türden alıştırmalar öğrencilerin hem hoşuna gitti hem de bu konuda espriler yaptılar. Çoğu hayal güçlerini sınıfta kullanma şansını hiç bulamamışlardı. Herhangi kuramsal bir dersten çok, estetik yaklaşım, hayal gücü ve oyun arasındaki bağlantı ve alıştırmalar öğrencilere sınıftan çok evi hatırlattı.

Estetik eğitimde mizahın işlevine ilişkin daha yeterli bir giriş yapabilmek için, dans ve müzik alanında da mizah konusuna

değinmek gerekir. Ama bunları bir kenara bırakıp, eğitimde mizah konusunda, en az diğerleri kadar önemli olan bir kaç yorumu daha verelim.

Şimdiye değin tüm boyutlarıyla tartışılan mizah, özellikle mizahın hayal gücü ve yaratıcılıkla olan ilişkisi, bakış açısına getirdiği esneklik yalnızca sanat eğitimi için değil, diğer tüm eğitim dalları için değerlidir. Ne yazık ki, öğretmenlerin çoğu, mizahın eğitimde bir yerinin olmadığına inanırlar. Bu tutumlarının nedenini anlamak çok zor değildir. Sınıflarda zaman geçirmiş olan herkes bilir ki, öğretmenlik yalnızca bir takım gerçekleri bir grup öğrenciye aktarma işi değildir. Sevsek de sevmesek de, öğretmen öğretilen bilgiye, öğrettiği öğrenciye ve herkesin içinde yaşadığı tüm topluma kendi tutumunu yansıtır. Öğretmen öğretirken kendi yaşam görüşünü de yansıtır. Öğretmenlerin sınıfta şaka yapılmasını istememelerinin nedeni, kendilerine göre daha güler yüzlü olan öğrencilerinin şaka yapmalarından ve dünya görüşlerinden korkmalarıdır. Temelde esnek olmayan insanlar olduklarından, öğrettikleri konuya bakış açılarında da öğrencileriyle olan etkileşimlerinde de esneklik yoktur. Öğrencilerindeki yaratma duygusuna ya da oyun gücünü geliştirmeye çalışmazlar çünkü, kendilerinin yaşama bakışlarında ne hayal gücü ne de oyun gücü vardır. Buna bağlı olarak öğretirken de tek yönlü bir yaklaşımla, öğrenciye yaşamın ve eğitimin genelde ciddi bir iş olduğunu, ikisinin de bir seri hatırlanması gereken derslerden ve çözülmeyi bekleyen sorunlardan oluştuğunu ve bu sorunların olabildiğince doğrudan bir biçimde çözülmesi gerektiğini söylerler. Yaşam temelde bir insanın işini yapmasıdır. Bu tür hocalarla çalışmanın hiç ilginç bir yanı olabilir mi? Meraklı, hayal gücü geniş, oyun canlısı çocuklar beş yaşında okula gelip, bir ya da iki yıl içinde tüm bu özelliklerini yitirirler.

Elbetteki mizah'ı, öğretim tekniği olarak kullanan bir öğretmen, sınıfta daha fazla enerji harcayacaktır. Öğrencilerini hazır bilgi alıcısı gibi görmeyip, onları meraklı, oyun canlısı ve yaratıcı insanlar olarak gören öğretmenler, öğrencilerinin düşüncelerle oynadıklarını, sık sık garip sorular sorduklarını, kimi zaman da nükteli sözler sarfettiklerini göreceklerdir. Böyle bir öğretmen artık öğrettiği şeyi yalnızca tek şekilde anlaşılabilen kuru bir bilgi olarak sunmayacaktır. Sınıfta geçen süreyi yalnızca bir şeylerin öğretildiği zaman süreci olarak görmez.

Pek çok öğretmenin öğretim tekniklerinde bu tür bir esnekliği uygulamaya isteksiz olmalarını ya da bundan korkmalarını anlıyorum. Daha önce de söylediğim gibi, bu tür bir çalışma, öğretmenin çok çabalamasına neden olacaktır, bu tür çok boyutlu bir ilişkide kontrolü sağlamak, kanıtlar sunmak, tek boyutlu bir ilişkiden daha zordur. Ama aynı zamanda bu tür bir öğretimin ödülü, hem öğrenci hem öğretmen için, Bn. Fidditch'in öğretim tekniğinden daha fazla olacaktır. Ve bence, eğer gerçeklerin ve deneyimlerin öğrencilere aktarılmasından çok insanların eğitilmeleriyle ilgileniyorsak, eğitime mizahı uyarlamaktan başka çaremiz yoktur.

Bu bölüme mizaha yöneltilen üç geleneksel suçlama ile başlamıştık, mizahın bir çeşit estetik deneyim olarak değerini tartışarak, bu suçlamaları dolaylı olarak yanıtlamış olduk. Şimdi bu üç suçlamaya dolaysız yanıtlar vererek bu bölümü kapatacağız. Platon'un ilk savı, anımsayacağınız gibi, mizah'ın, kötülüğü ile bizi hasta edebilecek aşağı bir şey olduğuydu. Bu sava verilebilecek en iyi yanıt, mizahi eğlencenin nesnesinin uyumsuzluk olduğu ve bununda her zaman ahlaki açıdan karşı çıkılması gereken bir şey olmadığıdır. Ahlaki bozukluklara güldüğümüz zaman bile, onları nasıl olup da taklit etmeyi düşündüğümüz bi-

linmiyor. Platon'un üçüncü savı olan, gülme'nin aslında aşağılamadan başka bir şey olmadığı savı, daha önce incelediğimiz üstünlük kuramı ile çürütülmüştür, ayrıca mizahın toplumdışı ve acımasız bir şey olmadığına ilişkin sayısız örnek bu bölüme eklenmiştir. Öyle ise, geriye Platon'un yalnızca ikinci savı kalıyor; mizah insanların akılcı yeteneklerini kaybetmelerine, aptallaşmalarına, sorumsuzlaşmalarına ve insanlıklarını kaybetmelerine neden oluyor. Platon'un, mizah'ı bu biçimde suçlamasının nedeni, mizah'ı bir çeşit eğlenme duygusu olarak görmesidir. Daha önce pek çok yerde mizah'ın bir duygu olmadığını savunmuştum[100]. Burada yalnızca mizah'ın aklın kullanımını kısıtlamadığını, tersine aklın ciddi olmayan bir biçimde kullanılmasını sağladığını söylemek istiyorum.

Aklın mizah için gerekli olduğu açıktır, akıl olmaksızın uyumsuzluğun farkına bile varamayız, ayrıca mizah'ı yaratabilmemiz ve ondan zevk alabilmemiz de olanaklı olmaz. Yetişkinlerle pek çok ortak yönü bulunan bebeklerle, gelişmiş hayvanların duyguları olmasına karşın, mizah anlayışları yoktur çünkü, mantıkları yoktur. Öğrenebilirler, beklentileri vardır, şaşırabilirler. Bizim sahip olduğumuz kavramsal bir dizgeye sahip olmadıkları için, sınıflandırma kavramları olmadığı için, sıradan kalıpları... vb. olmadığı için, uyumsuzluğu ayırt edemezler, çoğunlukla şaşırtmacalara, beklentilerinin yerine gelmemesine, üzüntüye ve hayal kırıklıklarına tepki verirler. Bizler, kendi beklentilerimizin gerçekleşmemesine de gülebiliriz, bazen uyumsuzluk bizim başarısızlığımızdan ötürü ortaya çıkar, çünkü bizler bireysel durumların bize getireceği yararların ötesinde, dünyayı kendi

100 Bkz.: Benim *The American Philosophical Quarterly*'de çıkacak olan "Humor and Emotion" başlıklı yazım.

özel ilişkilerimizden soyutlanmış olarak da algılayabiliriz.

Platon gibi filozoflar, insan mantığının uyumsuzluğu reddetmesi gerektiğine inansalar da, bu aslında doğamıza karşı çıkmaktır. Santayana, mizahtan aldığımız keyfi, 'gizli saklı bir iğrenme' ile karışık bir biçimde anlatır, "İnsan eğer mantıklı bir hayvansa, saçmalıktan da ancak soğuk ya da açlıktan zevk aldığı kadar zevk alması gerektiğini" savunur[101]. Bu, insan mantığını çok dar bir çerçevede yorumlamaktır, mantığı pratik ve düşünsel amaçlarla kullanmak arasına sıkıştırmaktır. Mantığımızı yalnızca yaşamımızda bir rehber olarak değil, satranç oynamak için de kullanabiliriz, hatta mantığımızla kavrama ve hayal kurma oyunları bile oynayabiliriz. Gerçekten de uyumsuzluklardan tad almayan ve kavrayışsal oyunlar oynamayan, mantığını yalnızca dünyayı bilmek ve ona uygun davranmak için kullanan bir insan, tam anlamıyla bir insan olamaz. Şizofreni hastaları, mizah duygusu olmayıp, tam anlamıyla mantıklarını kullanmayan insanlardır. Ortaçağ'da insanlar Platon'dan da, Santayana' dan da gerçeğe daha yakınmışlar, çünkü mantıklı tek hayvan olduğumuz için gülebildiğimizi söylemişlerdir.

101 Georg Santayana, *The Sense of Beauty*, (New York: Scribner's, 1896), s. 248.

Mizah ve Özgürlük

8

Mizah ile estetik deneyimi genel olarak karşılaştırırken, son kısmında, aklın sevdiğimiz bir parçası olan mizahın özgürleştirici etkisinden söz ettik. Bu bölümde, bu gözlemi daha da geliştirip, mizahın uzaklaştırıcı etkisi ile bağlantı kurmak istiyorum, böylece mizahın insan yaşamındaki diğer etkilerini de göstereceğim.

Mizahın özgürleştirici etkisini belki de en açık olarak görebileceğimiz alan politikadır. Espri yeteneği olan bir insan, kendisini kısıtlayan hükümet tarafından bile tamamıyla baskı altında tutulamaz, çünkü, bu yeteneğe sahip olan bir insanın garip şeylere gülebilme yeteneği, bir yönüyle onu, eylem olarak değilse bile düşünce olarak, diğerlerinin üzerine çıkaracak ve özgürlüğünü korumasını sağlayacaktır. Lord Shaftesbury, çok önceden yazmış olduğu bir eserinde başka bir bağlantıya da dikkati çekerek: "Eğer zeki bir insanın özgürlüğü kısıtlanır ya da kontrol altında tutulursa, hareket etmek ve rahatlamak için, bu engeller arasında bile bir yol bulur", demiştir. "Ya taşlamayla, ya taklitle ya da maskaralıkla, gittiği yoldan memnun bir şekilde kendini kısıtlayanlardan öç alır... Bu, kısıtlayıcı ruhun, espri yeteneği olan insanlarca yok edilmesidir[102]."

---

[102] Lord Shaftesbury, "The Freedom of Wit and Humor", Bölüm 1, Kısım 4. Characteristicks'de. 4. baskı (London. 1727). ss. 71-72.

Mizahın özgür düşünceyi gerektirmesinden ve aslında özgür düşüncenin estetik deneyim için de gerekli olmasından ötürü, mizah yazarları ve sanatçılar baskıcı politik yönetimlerde hep *personae non gratae** olmuşlardır. Hatırlayacağınız gibi, Platon'un *Devlet*'inde sanat, gençlerin eğitiminde yararlı olacağı varsayılan bir kaç çeşit müzik dalı dışında yasaklanmıştır. Platon, gülme'ye de insan karakterini zayıflattığı ve kafayı karıştırdığı için kötü gözle bakar. Sovyetler Birliği, Platon'un öğütlerine uyarak, bugün tüm sanat dallarını – devletin amaçlarına hizmet edenler dışında – sıkı bir biçimde kontrol altında tutar. Sovyetler Birliği'nde mizah da olabildiğince kontrol altında tutulur. Devletin resmi mizah yayını olan *Krokodil*, şu görevleri yerine getirmek için merkezi komite tarafından kurulmuştur: Taşlama silahı ile, halkın malını çalan hırsızları, rüşvetçileri, bürokratları, kendini beğenmişleri, boğun eğen korkakları ve yapısal bozulmaları ortaya çıkarmak; uluslararası bir olaya çabucak tepki vermek, Avrupa'nın burjuva kültürünü eleştirmek ve bu kültürün ideolojik açıdan önemsizliğini ve çürüyüşünü göstermek. Krokodil'in kadrosunun bazen belirlenen amaçların dışına çıktığını hatta bir keresinde tüm kadronun tamamen değiştirildiğini bilmek çok cesaret vericidir. Hitler, kendi yönetimi sırasında mizahın tehlikelerine karşı çok hassas olmuştur, birçok alınganlıklarının yanı sıra köpeklerini ve atlarını "Adolf" diye adlandıranları cezalandırmak için özel "Şaka Mahkemeleri" kurdurtmuştur. Hermann Goering'in Alman Yasaları Akademisi'nde öğrettiği gibi, bir fıkranın anlatılışı Führer'e, devlete, hatta tüm Nazi ideolojisine karşı bir hareket olabilirdi.

Dikta rejimi kör bir itaati, tercihen kahramana tapınma şek-

* istenmeyen kişi.

lindeki bir itaati en azından diktatörden korkmayı gerektirir. Mizahi ruh, ne kahramana tapınır ne de diktatör korkusu ile eğilir. Eski bir sözde de belirtildiği gibi, en güçlü hükümdarlar bile zaman zaman iki ayaklarını bir pabuca sokmuşlardır.

Politik mizah elbetteki bir diktatör ile başa çıkıp, bir dikta rejimine dayanmak için değil, demokrasinin işlemesi için de önemlidir. Amerika'nın politik olarak daha açık düşünceli olmasının nedeni, politik karikatür ve eleştiri geleneğimizin olmasıdır. Demokratik insanlar olarak en çok zarar gördüğümüz yıllar, McCarthy döneminde, hükümet hakkında espri yapmaktan korktuğumuz yıllardı.

Mizah yalnızca politik zorlamaları değil, toplumsal töreleri de liberalleştirir. Kendi kültürümüze mizahi açıdan bakarsak, genellikle bir şey yapmanın en doğal yolu olarak gördüğümüz geleneklerimizi bir şey yapmanın tek yolu sandığımızı anlarız. Mizah, ahlaki sınırlamaları bile ezip geçebilir. Kuralların çiğnenmesi, aynı fıkralarda olduğu gibi, yalnızca kurgusal gibi görünebilir. Freud, fıkraların asıl amacının ahlaki açıdan kabul edilmeyen isteklerin dile getirilmesi olduğunu söylemiştir. Gerçekten de, özellikle cinsellikle ilgili ahlaki kuralların baskısı pek çok kültürde vardır.

Mizah, mantık ve aklın kendisine koyduğu kuralları da özgürleştirir. Schopenhauer, mizahın bozulabilir gibi görülen her şeyi bozduğu, şeylerin mantıksal sıralamasını değiştirdiği için bizi eğlendirdiğini söylemişti. "Öyle ise mizah, dikkatimizi başka yöne çekmektedir. Aklın katı, yorulmak bilmeyen, sorunlara yol açan hükümranlığını görmek için mizah yetersizlikle suçlanmıştır[103]" Gerçek adı Charles Dodgson olan ve *Alice Harikalar*

103 Arthur Schopenhauer, *The World as Will and Idea*, Çev. Haldane ve Kemp, (London: Routledge & Kegan Paul, 1964), 2: 280.

Diyarında ve daha pek çok "saçma" [absurd] öykü ve şiirin yazarı olan Lewis Carroll, aslında bir matematikçi ve mantıkçı idi. Yazdığı komik öykülerde bir sürü yalanla eğleniyor, yeni sözcükler icat ediyor, bir cümlede geçen sözcüklerin anlamlarını değiştiriyor ve matematik ve mantıkla ilgili çalışmalarda ne yasaklanmışsa onların hepsini yapıyordu.

Harikalar Diyarı gibi bir yerde ömür boyu yaşamayı hiç birimiz istemezdik. Ya da insan gibi yaşayacağız diye mantıklı düşünebilme yetimizden hiçbirimiz vazgeçmezdik. Ama hepimizin zaman zaman mantıksızca davranmaya ve aptallık nöbetleri geçirmeye gereksinimimiz var. Eğer her şey anlaşılabilir ve sıralı giderse, deneyimin, 'yenilik'le ve 'sürpriz'le ilgili kısmı yok olur, bu durumda, her şey yolunda gitse bile, yaşam "bir şeyden sonra gelen kahrolası bir diğer şey haline gelir."

Özgürlük ve mizah arasındaki bağlantıya yaklaşmanın başka bir yolu da daha önce değindiğimiz 'uzaklık' fikridir. Bir şeyi uyumsuz bulduğumuz zaman, o durum için bir şey yapamayız. 2. Bölümde anlatılan durumu düşünelim: Bir sarhoşun, sizin mısır cipsinize sabah içtiği kahveyi kustuğunu düşünün. Bu duruma gülebilmeniz için bir adım geriye çekilip, kendinizi kahvaltı yapıyor olma durumundan kurtarıp, durumun uyumsuzluğunu görmeniz gerekir. Ama berbat olan mısır cipslerine, boşa harcanan zamana, mahvolan kahveye lanet eden birisi, bu durumdan kendini uzaklaştıramaz.

Mizah, yalnızca başarısız olduğumuz durumlarda değil başarılı olduğumuz durumlarda da bize bir 'uzaklık' ve bakış açısı kazandırdığı için değerlidir. Belirlediğimiz hedeflere ulaşmak genellikle bizi körleştirir ve bu hedefleri değerlendirmek gerektiğini unuturuz. Ama başarılarımıza mizah duygusu ile yaklaşmak, eleştiri ruhunu canlı tutar, onları abartıp sarhoş olmamızı engeller.

Günlük yaşamın ağır gereksinimleri nedeniyle, pek çok kişi içinde bulunduğu andaki durumu komik bulmaz, ama daha önce de söylediğimiz gibi, belli bir zaman sonra geriye dönüp baktığımızda bu durum bize çok komik gelebilir. Ama bir insanın mizah duygusu ne kadar gelişmişse, olaylar karşısında gerekli uzaklığa çekilip durumlara daha geniş bir açıyla bakmayı başarması da o denli gelişir. Stephen Leacock'un da dediği gibi, mizah duygusu "yaşamı, şimdi bile eski günlerin yumuşak ışığı altında görebilmektir[104]".

Bu uzaklığı sağlamayı yaşamın günlük kaygıları içinde başarabilirsek, içinde bulunduğumuz durumların bizi yenmemesini sağlamış oluruz. Bazı durumlarda, örneğin savaş zamanında, mizah, hayatta kalabilmek için bir gerekliliktir. Auschwitz ve Dachau kamplarından kurtulup, psikoterapi ile ilgili çalışmalarında mizahtan yararlanan Victor Frankl, toplama kamplarından şöyle sözeder: "Umulmadık bir biçimde hepimizde acı bir espri yeteneği gelişmişti. Biliyorduk ki, komik yaşamlarımızdan başka kaybedecek bir şeyimiz yoktu... Mizah, ruhumuzun kendini korumak için kullandığı silahlardan biridir... Mizah birkaç dakikalığına da olsa, insan yaşamında uzaklığı ve her durumdan kurtulabilme yeteneğini geliştiren tek şeydir[105]."

Hastaneler, mizahın yarattığı uzaklığın yararlı etkilerinin görüldüğü başka yerlerdir. Eğer günlük yaşamın penceresinden acil servislere bakarsak, oraların yalnızca acı çekilen yerler olduğunu ve gülünecek hiçbir yanlarının olmadığını görürüz. Ama aslında durum hiç de böyle değildir. 2. Uluslararası Mizah

---

104 Stephen Leacock, *Humor and Humanity* (New York: Henry Holt, 1938), s. 216.

105 Horace M. Kallen'in *Liberty, Laughter and Tears* (DeKalb: Northern Illinois University Press, 1968) adlı yapıtından alıntılanmıştır. s. 365.

Kongresi'nde yayımlanan bir bildiride Douglas Lindsey ve James Benjamin adlı doktorlar, acil servislerde mizahın vazgeçilmez bir işlevinin olduğunu açıkladılar. Doktorlar, içinde bulundukları ölüm ve yaşamın acımasızlığı gibi durumlardan mizah yoluyla uzaklaşırlar, yine mizah yoluyla sağlıklarını korurlar ve işlerini en iyi şekilde büyük bir tıbbı yetenekle yaparlar. "Doktorlar, acil servislerde, mizahın önemini çok basit bir biçimde şöyle dile getirirler: Mizah devam etmemizi sağlar." Hastalıklara, örneğin omurilik menenjitine, "Yüce Isa'nın Gülüşü" ya da idrar yolları iltihabına, "Kral Neptün'ün Ateş Topları" gibi takma adlar takılır. Doktorlar çoğunlukla kendi aralarında şakalaşırlar ama bazen onların hastalara yaptığı güzel şakalar da yok değildir. Dr. Lindsey'in anlattığı gibi, bazen farkında bile olmadan bir hastanın tedavi edilmesi sırasında komik şeyler olur.

> *"... genç bir adam kalbinin üzerinde kocaman bir şarapnel deliği ile geldi. Komadaydı. Bir süre sonra ölecekti. Bir neşter ile göğsünü boydan boya açtım, deliğin içerisinden parmaklarımı sokup kalbi iki kez çimdikledim, kalp çalışmaya başladı. Sonra elim göğsünün içerisinde iken ameliyathaneye gittik. Yolda hasta kendine geldi, kafasını kaldırıp göğsünün içindeki elime baktı, ne olduğunu anlayınca: 'Kan grubum A Rh +' dedi. O sırada hemşire atılıp: 'Hey Sack, uyutulmadan önce izin belgesi vermen gerekiyor' dedi. O arada askerden bir izin belgesi aldık. Tıbbi çevrelerde bu hasta 'bilgilendirilmiş kişi' olarak bilinir*[106]*."*

106 Douglas Lindsey ve James Benjamin, "Humor in the Emergency Room: The Etiquette and the Efficacy", İkinci Uluslararası Mizah Konferansı'nda sunulmuştur. Los Angeles, August 1979.

Eğer mizah yaşamın sorunlarından bizi uzaklaştırıyorsa, "uzaklaşmanın" en belirgin şekli idam edilmek üzereyken espri yapmaktır. Ölmek üzere olan insan, içinde bulunduğu durum hakkında espri yapabiliyorsa, kendini o durumun etkisinden kurtarmayı başarabilmiş demektir. Eyaletlerin pek çoğunda ölüm cezası varken, suçlulardan biri tüm parasını, son kuruşuna kadar avukatlara ve kanun kitaplarına harcar ve kendini idamdan kurtaracak kanuni bir boşluk arar. Tüm çabaları boşa çıkıp, elektrikli sandalye ile karşı karşıya kalınca, gardiyan geride kalan eşyalarının ne yapılmasını istediğini sorar. Adam, "o kanun kitaplarını ihtiyacı olan birilerine en iyisi avukatıma verin" der.

Mizahi tutum geleneksel olarak "felsefi tutum" olarak adlandırılan bir yaklaşım gibi de görülmeye başlanmıştır, bu karşılaştırma gerçekten aydınlatıcıdır. Kendi yaşamına felsefi tutumla bakan insan, kendi görüşünün, duyguları tarafından renklendirilmesine izin vermez, daha önce de dediğimiz gibi, kendini günlük kaygılardan uzaklaştırmıştır. Bu soğukkanlılığı kişinin kendi durumunu daha nesnel değerlendirmesini sağlar. Değerlendirmelerimiz taraflı olmaz. Her iki açıdan da, mizahi tutum felsefi tutuma benzer: kendi durumunun komikliğini değerlendirebilen kişi, kendini duygularının baskısından kurtarır ve kendi hakkında daha nesnel bir görüşe sahip olur.

Kendi başarısızlığı karşısında mizah duygusuyla gülebilen bir kişi, kendi bakış açısının, içinde bulunduğu özel durumu aştığını ve kendi mücadelesi hakkında bencil görüşlerinin olmadığını kanıtlamış olur. Bu, kendine saygı eksikliği değildir. Kişinin böyle olmasının nedeni, temelde kendisinden memnun olduğunu ve böyle bir oluşumu kendine tehdit saymadığını gösterir. Kendisine saygısı olmayan insan, kendi değeri hakkında emin olmayan insandır ve kendiyle ilgili tüm duygularını kendi kur-

gularına yoğunlaştırmaya meyillidir. Başarılı olsa da olmasa da, hiçbir şeyi nesnel bir biçimde göremez, çünkü egosu kendi için oluşturduğu hedeflerin hepsinin önünde koşar. Herhangi bir başarısızlık, kişisel yanılgıdır; başarı ise kişisel bir zaferdir. Kısacası böyle birisi, ne olursa olsun kendi kendine gülmeyi beceremez ve psikolojik yönden kendi hakkında sağlıklı bir mizah duygusundan da yoksundur. A. Penjon'un çok hoş bir biçimde ifade ettiği gibi: "Mizah, bizi, kibirimizden kurtararak, bir taraftan bizim yaptığımız işi kendimizden daha değersiz göstererek, kötümserlikten kurtarır, diğer taraftan da, bize mal edilebilecekler-den daha değerli kılar[107]."

Öyle ise mizah, insanın yaşamında, diğer her şeyden daha değerlidir. Gerçekten de, yaşama sağlıklı bakabilmek için mizahın şart olduğunu söylersem durumu abartmış olmam.

Genellikle ciddi psikolojik sorunları olan insanlar mizah duygusundan yoksundurlar; bu insanların estetik deneyimden de genelde yoksun olduklarına dikkat çekmeliyiz. Bunun nedeni, bu insanların içinde bulundukları durumdan kendilerini bir türlü uzaklaştıramamalarıdır. Örneğin, ileri derecede paranoyak olan bir insan buzdolabındaki bowling topunu bile komik bulmayacaktır, çünkü topu kendisine karşı oynanacak bir oyunun parçası sanacaktır. Her şeyi günlük olayların bir parçası gibi gören bir insan, elbetteki hiçbir şeye uzaktan bakamaz ve hiçbir şeyi de yalnızca komik bir şey olarak göremez. Uzaklaşmayı beceremememenin etkilerini genellikle insanların dünyayı kendi gördüklerinden farklı görememelerinde ve anlayamamalarında farkederiz. Hatta böyle insanlar kendi anladıkları dünyanın dışında

---

107 Max Eastman'ın *The Sense of Humor* (New York: Scribner's, 1921) adlı yapıtından alıntılanmıştır. s. 188.

başka bir dünyayı hayal bile edemezler. Şizofren bir insana eğer "Kanatların olsa ne yaparsın?" diye sorarsanız, vereceği tipik yanıt "Benim kanatlarım yok ki!" dir. Bu tür insanlar, durumun göründüğünden farklı olabileceğine olanak tanımazlar, ruh hastaları kurdukları dünyanın içinde kapana kısılmışlardır. Bu insanlar hayal kurma özgürlüklerini yitirdikleri için, gülme yeteneklerini de yitirmişlerdir, bu nedenle estetik deneyim yetenekleri de artık kalmamıştır.

İnsanların psikolojik sorunlarını tedavi ederken, eğer bir kişinin kendi içinde bulunduğu duruma gülebilmesini sağlarsanız bu iyiye işarettir, çünkü bu, onların artık sorunların içinde kısılıp kalmayıp, onlara uzaktan bakabildiklerinin kanıtıdır. Bir şeye gülebildiğimiz ölçüde o şeyi nesnel bir biçimde değerlendirebiliriz, tutumumuzdaki değişiklik bakış açımızı da çok değiştirir. Bazı psikiyatristler, bu bakış açısının değişimine dayanan terapi yöntemleri geliştirmişlerdir. Bunlardan birisi, Victor Frankl'ın "çelişki terapisi[108]" [paradoxical therapy] adını verdiği terapi yöntemidir. Bir hasta bazı sorunların altında ezilip ona nesnel bir biçimde bakmayı başaramadığında, Frankl, sorunu hastanın gözünde öyle bir abartır ki, sorun hastaya komik gelmeye başlar. Örneğin eğer, hasta bir şey hakkında endişeli ise, Frankl, hastaya endişeli olmakta haklı olduğunu, aslında her şeyin çok çok kötü durumda olduğunu söyler. Bu abartının yinelenmesi sonunda, Frankl, kişinin endişesini kışkırtan durumun fazlaca önemli olmadığını düşünmesine ve duruma gülmesine yolaçar; böylece kişi sorunundan uzaklaşmayı başararak çözüme yaklaşır. "Çelişki Terapisi"ni uygulayan başka bir psikiyatrist, hastası-

---

108 Viktor Frankl, *The Doctor and the Soul*, Çev. Richard ve Clara Winston (New York: Alfred Knoph, 1960), ss. 204-15.

na günün belli bir bölümünü endişelenmek için ayırmasını söyler. Günün o saati gelip, hasta endişelenmeye çalışmaya başlayınca, kendisini aptal gibi hisseder, endişelenmez ve rahatlar. Böyle bir tedavi pek çok değişik sorunun çözümünde yararlı olur: "Depresyon, uykusuzluk, kendinden şüphelenme, yerleşmiş şikayetçilik, cinsel sorunlar, kıskançlık ve korku[109]."

Buradan yola çıkarak, mizahın "beyin yıkama" olarak bilinen işlemler zincirine karşı en iyi silahlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Karşısındaki insanın beynini yıkamak isteyen kişi temelde o insanın düşünsel esnekliğini ve kendi başına düşünebilme yeteneğini engelleyip, o insanı tek bir düşünceye hapsedip, başka bir yöne sapmasını önlemek istemektedir. Ama kişi, espri yeteneğini korumayı başarırsa bu durum gerçekleşmeyecektir. Psikiyatrist William Sargent, toplama kamplarındaki deneyimlerine dayanarak, eğer beyin yıkamanın herhangi bir aşamasında gülünürse, "tüm işlemin yeniden tekrarlanması gerekeceğini[110]" söylüyor.

Eğer, daha önce de değindiğim gibi, mizah "akıl sağlığının" korunmasında önemli bir rol oynuyorsa, beden sağlığının korunmasında da önemli rol oynuyordur. Kant ve diğer düşünürler, gülerken ciğerlerin ve diğer iç organların hareketlerinin masaj gibi yararlı olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca gülerken fiziksel bir memnunluk hissetmemizin, bedensel olarak iyi olma hissini güçlendirdiğini de eklemişlerdir[111] Ama mizah ile sağlık ara-

109 Allen Fay, *Making Things Better by Making Them Worse* (New York: Hawthorne Books, 1978).

110 Joyce O. Hertzler, *Laughter: A Socio-Scientific Analysis* (New York: Exposition Press, 1970), s. 143.

111 Immanuel Kant, *Kritik of Judgment*, Çev. J.H. Bernard (London: Macmillan, 1892), ss. 220-22.

sındaki bağlantı bundan daha derindir. Tıbbi araştırmalar, düşüncelerimizin, duygularımızın ve olaylara genel bakışımızın vücudumuzun organik düzeni üzerinde çok fazla etkilerini olduğunu göstermiştir. Hepimizin bildiği gibi, işinde çok baskı altında kalan bir insanda kas kasılmaları çoktur, sık sık baş ağrısından, yüksek tansiyondan ve ülserden şikayet eder. Mizah baskı unsuru olan durumlarla daha rahat başa çıkmamızı sağladığı için, tansiyon ve stres'e eşlik eden belirtileri göze çarpar bir biçimde azaltır. Kalp krizlerini çağrıştıran iki duygu – öfke ve korku – daha önce de gördüğümüz gibi, stres'e yol açarlar. Espri yeteneği olan bir insan, yalnızca stres nedeni olabilecek durumlarla daha iyi başa çıkmakla kalmaz, ayrıca tüm durumlara karşı esnek bir tutuma da sahip olur. Çevresinde hiçbir şey yolunda gitmese bile, espri yeteneği olan bir insanın hayal gücü ve yaratıcılığı onu düşünsel alışkanlıklarından uzak tutacaktır ve kendi kendine eğlenmesini sağlayacaktır ve böylece kişi kendisini sıkıntı ve depresyondan kurtaracaktır. Kısacası espri yeteneği olan insan, espri yeteneği olmayan insana göre mutlu olmak için, daha büyük iç kaynaklara sahiptir, fiziksel olarak sağlıklı olmanın temelinde ise bu vardır.

Mizahın tıbbi yararları ayrıntılı olarak yeni yeni inceleniyor olsa da[112], mizahın yalnızca sağlıklı bir şey olmayıp iyileştirici etkisinin de olduğuna ilişkin ilginç kayıtlar vardır. Bilinen en yeni kayıt *Saturday Review*'in editörü Norman Cousins hakkındadır. 1964'de Sovyetler Birliği'ne yapılan çok yorucu bir geziden dönerken, ciddi bir kolojen hastalığıyla yataklara düşer – omurili-

112 Bkz.: Raymond Moody, *Laugh after Laugh: The Healing Power of Humor* (Jacksonville, Fla.: Headwaters Press, 1978); Norman Cusins, *Anatomy of an Illness as Perceived by the Patient* (New York: Norton, 1979), özellikle 1. Bölüm.

ğindeki ve eklemlerindeki bağ dokusu parçalanmaktadır. Cousins çok acı çeker, tedavi umut verici değildir. Doktorlar tamamen iyileşme şansının 500'de 1 olduğunu söylerler. Hastalığının hayati tehlike gösterdiği Cousins'e söylenir.

Bu tahminleri kabul etmeyen Cousins, kendi hastalığının tedavisini kendisi üstlenir. Cousins, endokrin sistemindeki dengesizliklerin, artrit ve benzeri hastalıklara neden olduğunu okuduğunu hatırlar ve endokrin sistemindeki dengesizliklerin üzüntüden kaynaklandığını öğrenir. Kendisi bir süredir stress altındadır. Eğer durumundaki bu bozukluk üzüntüden kaynaklanıyorsa, Cousins kendini olumlu duygular yoluyla tedavi edebileceğini düşünür.

Cousins, hemen hastaneden çıkıp bir otele yerleşir ve orada kendini gülme tedavisine alır. Etrafı komik kitaplarla doldurur; "Gizli Kamera" programının yapımcısı Allen Funt'tan gösterinin en komik bölümlerini alır. Kısa bir süre sonra içten bir gülmenin ağrı dindirici etkisi olduğunu –10 dakika gülünce ağrısız bir kaç saat uyuyabildiğini – farkeder. Uyandığında tekrar acı hisseder ve tekrar filmlere geri döner. Bir haftalık tedaviden sonra, Cousins'in durumu daha da iyileşir, doktorları bağ dokusunda yenilenme olduğunu belirlerler. Kısa bir süre sonra, Cousins işine tam gün çalışmak üzere geri döner, tamamen iyileşmesi yıllar sürecektir ama mizah terapisi sayesinde iyileşmektedir.

Araştırmacılar, mizahın insan sağlığı üzerindeki olumlu etkilerini araştırmaya başlamışlardır. Örneğin, espri yeteneği güçlü olan insanlar daha iyi yaşamaya eğilimlidirler. Bence yıllar içinde mizah hakkında öğrendiğimiz ayrıntılar ne olursa olsun, mizah'ı yaşamımız için önemli kılan fiziksel ve psikolojik yararları inkar edilemez. Wittgenstein, "mutlu insanın dünyasının mutsuz insanın dünyasından çok farklı olduğunu söylemiş-

tir."(*Tractatus*, 6.43) Çok incelikli olmasa da, espri yeteneği olan bir insanın dünyasının espri yeteneği olmayan insanlarınkinden farklı olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Tüm bu konuşmalarımızdan mizahın daima iyi etkisinin olduğu gibi bir sonuç çıkarılabilir ama 2. Bölümde saldırgan mizah'ı incelerken, karşıt örnekleri de görmüştük. Bu bölümü bitirmeden önce, mizah üzerinde ahlaki kısıtlamaların olduğunu söylemeliyiz. Günlük yaşamda bunları kullanmama fikri bu kısıtlamaları anlamamızda yararlı bir yoldur.

Gördüğümüz gibi, bir durumu komik bulmak, o durumdaki uyumsuzluktan zevk almaktır. Bir durumdaki uyumsuzluktan zevk almamız için, günlük ihtiyaçlarımızın giderilmiş olması gerekir, hatta olan olaylardan da uzaklaşmış olmalıyız. Bir durumu hem uyumsuz hem de kendimiz için tehlikeli olarak görüyorsak, o durum bizi eğlendirmeyecektir. Biz, o durumun günlük yaşamla ilgili yanıyla ilgilenir ve korkarız, eğlenmek yerine, o durumdan kaçmanın yollarını ararız, yine, eğer bir olaydan dolayı bir başkası acı çekiyorsa, eğlenmek yerine o kişiye acırız ve karşımızdaki insanın acısını dindirmek için yollar ararız. Benzer biçimde, öfke, gücenme ve diğer olumsuz duygular belli bir durumdaki uyumsuzluktan zevk almamıza engel olur ve o durumu değiştirme ya da o durumdan kaçma gibi bir davranışı gerçekleştirmemize neden olur.

Eğer, insanların ne gibi durumları komik buldukları sorulacak olursa, bence bunun yanıtı, kendilerini eğlendiren tüm uyumsuzlukları komik bulduklarıdır. Tarih, korkunç felaketlerin ve barbarlıkların bile, en azından birkaç kişi tarafından komik bulunduğunu göstermiştir. Ama eğer ahlaki bir bakış açısını benimser ve insanların komik bulabildiği durumların neler olması gerektiğini sorarsanız, yanıt olarak insanların ahlaki özne-

ler olarak kendilerini yalnızca eğlendirmek amacı güttükleri durumları göstereceğiz.

Belki de ahlaki açıdan uygunsuz olan durumların birincisi, birisinin bir başkasının şanssızlığına gülmesidir. Başkasının başına büyük bir şanssızlık gelmişse, bu durum gülen kişinin sempatisini ve ilgisini uyandırmalıdır. Eğer kafanızı hafifçe duvara çarpmışsanız, bunu ben komik bulabilirim, aslında bu duruma kendiniz de güleriniz. Ama size araba çarpmışsa, sizin yaralanmanıza uzaktan bakıp, acılarınıza gülmemeliyim. Bu tür bir uyumsuzluk, bende günlük yaşamın beklentilerini çağrıştırmalı: sizin için üzülüp, size yardım edebilmenin yollarını aramalıyım. Böyle bir duruma gülebiliyorsak bu, soğukkanlı olduğumuzu gösterir ama ahlaki açıdan kabul edilemez bir davranıştır. Aristoteles'in, Cicero'nun ve diğerlerinin geleneksel sözlerinin ardındaki duygu budur: Bizler yalnızca başkalarının başına gelen ufak tefek şanssızlıklara güleriz. İnsanların gerçekte nelere güldüklerine ilişkin iddia hatalıdır. Ama nelere gülmemeleri gerektiğine ilişkin tanımlama sağlamdır.

Mizah yaparken de, gülmek için, ufak bir uyumsuzluğu ya da rahatsızlığı bahane edebiliriz. Ama büyük bir uyumsuzluğa ya da acıya gülmemeliyiz. Örneğin, ufak tefek şakalar yaparken, şakayı yaptığımız kişinin de bu şakaya gülebilecek olması en temel kuraldır. Kokladığınız zaman suratınıza su fışkırtan bir çiçekle şaka yapmak komik karşılanabilir ama sülfirik asit fışkırtan bir çiçek komik olmaz.

Şimdi birisi çıkıp, benim eğlenmenin bazen ahlaki açıdan karşı çıkılabilir olabileceği yolundaki düşüncemi değil de, burada etik olarak karşı çıkılabilir olan şaka yapmaya ilişkin düşüncemi kabullenmeye hazır olabilir. Şaka yapıyor bile olsak, sonuçta bir şey yapıyoruz ve yaptığımız şeyin sorumluluğunu al-

maya hazır olmalıyız. Burada söz konusu olan şey, insanların gereksiz yere acı çekmeleri ya da uygun olmayan bir durumun içine düşmeleridir. Eğlenti'nin, diğer zevkler ve duygular gibi, bir duruma karşı elde olmadan gösterilen bir tepki, bizim eylediğimiz değil de, bizim başımıza gelen bir şey olduğu öne sürülebilir. Öyle ise alay konusu olan kişi bu durumdan dolayı ahlaki açıdan sorumlu olabilir mi? İnsan avokado'dan hoşlandığı ya da korktuğu için suçlanabilir mi?

Buradaki sav, alay konusu olmanın bir şeyi harekete geçirmekten öte bir eylem olmadığıdır. Ama bu, bizlerin ahlaki açıdan alay edilmekten tamamen sorumsuz olabileceğimiz anlamına gelmez. Bir eylem olmamasına karşın alay edilmek genellikle bizim kontrolümüz altındadır ve doğal olarak konrolümüz altında olan bir şey için sorumlu tutulabiliriz[113]. Bu açıdan duygularımızı ve alay konusu olmayı aynı sınıfa koyabiliriz, bunlar eylem değillerdir ama kontrolümüz altındadırlar ve bazen bunlar sorumlu tutulmamız gereken şeyler arasına konulabilir. Örneğin uygunsuz durumlarda öfkelendiğimiz zaman bundan sorumlu tutuluruz, yalnızca öfkemizi eylemlerle dile getirdiğimiz için değil, çok ufak bir şey karşısında harekete geçtiğimiz için, sorumlu tutuluruz. Aynı biçimde bir eylemle öfkemizi engellemişsek bu tür bir suçlama duruma uygun düşer. Örneğin bizi kızdıran şeyden uzaklaşmak içiçi sesli sesli ona kadar sayarız, ya da davranışsal olmayan yöntemlerle kendi kendimize akıl yürütmekle öfkemizi bastırırız. Nefret, öfke, kıskançlık gibi duygularımız benzer bir biçimde kontrol edilebilir.

Duygularımızı kontrol edebilme yeteneğimiz, duruma uy-

---

113 Karşılaştır: Edward Sankowski, "Responsibility of Persons for Their Emotions", *Canadian Journal of Philosophy*, 7 (1977): 829-40.

gun olmayan duygularımızı engellemek ya da yatıştırmaktan ibaret değildir, bazen belli durumlarda duygularımızı uygun bir şekle de sokabiliriz. Buna güzel bir örnek acıma duygusudur, tartıştığımız alay edilmeyi kontrol etmek konusuna da en uygun örnek budur. Eğer birinin acı çektiğine tanık olmuşsak ve bu durum donup kalmamıza neden olmuşsa, bir şeylerin uyumsuz olduğunu fark etmeliyiz. Bu durumda karşımızdaki kişinin acılarına dikkatimizi yoğunlaştırarak içimizde bir sempati ve acıma duygusu geliştirebiliriz, belki de o acıları kendi çektiğimiz acılarla karşılaştırırız ve durum karşısında kendi kendimize konuşuruz.

Bir olaya gülmemizi, aynı duygularımızı kontrol ettiğimiz gibi kontrol ederiz. Bu kontrol genellikle hem acıma duygusunun yaratılmasını hem de uyumsuzluktan alacağımız zevkin kontrolünü içerir, gerçekten de bu ikisi el ele gider. Eğer büyük bir acıdan doğan uyumsuzluk ile karşı karşıyaysak ve eğlendiğimizi hissediyorsak, bu soğuk kanlı zevki, düşüncelerimizi çekilen acılara yoğunlaştırarak hemen engelleriz, böylece karşımızdaki insanlara olanlardan dolayı eğlenmek yerine üzüntü duyarız. Elbetteki bazen zevk alma duygusu üzerindeki bu kontrolü sağlayamayız, ama o zaman bile eğlendiğimizi göstermeyiz. Eğer göstermek zorunda kalmışsak bile, duyarsızlığımızın acı çeken insanın acılarını daha da ağırlaştırmamasına dikkat ederiz.

Burada söylediklerimizin hiçbiri insanların kusurlarına gülmenin her zaman yanlış olacağı biçiminde anlaşılmamalıdır. Masum insanları hicvimizle incitmememiz gerekirken, bazı insanların, örneğin diktatörlerin, onlar hakkında şaka yapıp yapmamamız ya da onlarla düpedüz alay edip etmememiz konusunda bize karışmaya hakları yoktur. Örneğin Hitler hakkındaki fıkralar, insanların o konudaki özgürlüklerinin kısıtlanması sonucunda

ortaya çıkmıştır ve Hitler'in yönetimine karşı övgüye değer bir karşı koyuş oluşturmuşlardır. Daha küçük çapta şakalarımızı kendini beğenmiş insanları utandırmak, uyandırmak, ne yaptığını göstermek ve yanlış davrandığı insanlara destek vermek için kullanırız.

Şimdiye değin acı çeken insanların varlığından dolayı ortaya çıkan tuhaf durumlara gülmenin ahlaki boyutları üzerinde durduk, ama gülme konusu bize hem zevk aldığımız için gülmemizi hem de bir insanın acılarına ve bundan doğan uyumsuzluklara gülmemizi de anımsatıyor. Saldırgan mizahta olduğu gibi, başkalarının acılarına, başarısızlıklarına ya da gözden düşmesine de gülebiliriz. Daha önce de gördüğümüz gibi, mizah yapmak için ikinci tip eğlence şart değildir, üstelik bu yalnızca mizah için geçerli değildir. Biz uyumsuzluğun yalnızca kendisinden de zevk alabiliriz, ya da başkalarının yalnızca acı çekmesine, başarısız olmasına ve gözden düşmesine de gülebiliriz. (Buradaki uyumsuzluğun hiçbir komik yanı yoktur, acımasızlık ya da kızgınlık kadar basittir, komik olan hiçbir yan olmamasına rağmen insanlar gülerler.) Mizahi durumların ahlaki yönden incelenmesi, mizah için hiç de gerekli olmayan böyle bir zevki de içerir, ve bu zevk alış başkalarının başına gelen şanssızlıklara gülmeye şöyle bir dokunur geçer. Bu tür bir inceleme bizim şimdiki tartışmamızın konusunun dışındadır. Basit bir biçimde kızgınlığı, düşmanlığı ve acımasızlığı içeren mizahın, kızgınlığın, düşmanlığın ve acımasızlığın ahlaki yönlerinin bakışı altında incelenmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Genel bir bakış açısı altında başkalarının başına gelen şanssızlıklara gülmenin, ahlaki açıdan kabul edilemez bir şey olduğu söylense de, uyumsuzluklara gülmek yerine böyle durumlara gülmek ahlaki açıdan uygun değildir.

Başka bir insanın şanssızlığına gülmenin ahlaki açıdan uy-

gun olmayacağı durumları tartışıyordum, mizahın ahlaksal yönüne ilişkin olan bu tartışmayı bitirmeden önce, bir insanın kendi şanssızlığına gülmesinin de ahlaki açıdan uygun olmayacağını söylemek isterim. Eğer kendi şanssızlığımıza gülersek kendi ahlaki sorumluluklarımızdan kopmuş oluruz. Örneğin devamlı içkili araba kullanmayı alışkanlık haline getirmiş bir insan eve nasıl döndüğünü hatırlamadığını ya da ne kadar çok kaza tehlikesi atlattığını söyleyip söyleyip gülüyorsa, davranışlarının kötülüğünü ve değişmeye olan ihtiyacını görmüyor demektir. Buradaki ilke daha önceki ile aynıdır. Öyle şeyler vardır ki, onları görmezlikten gelemeyiz. Eğer bir durum bizim onunla ilgilenmemizi gerektiriyorsa onunla ilgilenmeliyiz, o durum sanki ahlaki sorumluluklarımızı yerine getirmemizi gerektirmiyormuş gibi davranmamalıyız.

Mizah, yaşamımızı özgürleştirebilmemiz için bir güçtür ve insanlık için bir nimettir. Gerçekten de, mizahı başkalarıyla paylaşan bir insan özellikle zor anlarda, iyi işler yapan insandır. Daha önce de değindiğimiz gibi, mizahın bizi ahlaki kaygılardan uzaklaştırıp, uygunsuz davranışlara sürüklediği zamanlar olabilir. Mizah, geriye çekilip bir şeye gülebilmek için, insan türünün sahip olduğu en güzel şeylerden biridir ama bu davranış her durum için uygun değildir.

Mizahın Toplumsal Değeri

9

Şimdiye değin, mizahın değeri üstüne tartışırken hep bireylerin üzerine yoğunlaşmıştık. Ama mizahın önemini tam olarak kavrayabilmek için, mizahın toplumsal işlevine de bir göz atmamız gerekir. Mizah, aslında tıpkı diğer insani zevkler gibi toplumsal bir olgudur. Hatta, başkalarıyla birlikteyken bizi güldürebilen bir çok şeye, yalnızken çok seyrek güleriz. Bir topluluk içindeyken, bir şeyi eğer yalnızca biz komik buluyorsak, genellikle ağzımızı kapatır, gülüşümüzü, en azından diğerleri bize katılana kadar engellemeye çalışırız. Gülme'nin toplumsal boyutu da, onun bulaşıcı olduğunu gösterir. Gülmek, gurup halindeyken bir füzyon reaksiyonu gibi yayılır. Senin gülmen, benim gülmeme yol açar, benim gülmemse, senin gülüşünü güçlendirir. Gerçekten de, bazen bir insanın gülmekte olması, o insanın neye güldüğünü bilmesek bile, bizim de gülmeye başlamamız için yeterli olur. Komedyenler ve tiyatrocular, bir salon dolusu insanı güldürmenin, yarısı dolu olan salondakileri güldürmekten daha kolay olduğunu iyi bilirler.

Bulaşıcı gülmenin, belki de en kesin kanıtı "gülme salgınları"dır. İnsanlar herhangi bir organik nedenden ötürü değil de, yalnızca başkalarının gülmesi yüzünden gülmekten katılabilirler. Bu salgınların en ünlüsü, 1960'ların ortalarında Afrika'da

görülmüştür. Bir katolik lisesinde, kızlar arasında başlayan salgın, eve döndüklerinde annelerine ve kız kardeşlerine bulaşır. Gülmeleri, hıçkırık ve ağlama ile karışmış bir halde, birkaç saat ile birkaç hafta arasında sürmüş ve onların çoğunu yemek yemekten bile alıkoymuştur. "Kurbanların" çoğunun sonunda tükendikleri bu salgın, binden fazla kadın ve kız çocuğunu etkilemiş ve yaklaşık iki ay sürmüştür[114].

Gülmek bulaşıcı olmakla birlikte, aynı zamanda bir kişiden bir başkasına geçtiği için kenetleyici bir etkisi de vardır. Birlikte gülmek insanları birbirine kenetler. Üstünlük kuramına inananlar, gülme'nin, bir grubu bir başka gruba karşı, birbine kenetlediğine işaret ederek, bu durumu kendi kuramlarına kanıt olarak gösterirler. Ama bu, grup halindeki insanları birbirine kenetleyen tek gülme durumu değildir. Bir insanla birlikte bir şeye gülmek, gülünen şey çok saçma bile olsa, o insanla yakınlaşmak demektir. Gerçekten de, mizahın, bu yönüyle bütünleştirici bir etkisi vardır. Genellikle, bir asansörde, bir sürü insanın iki kat arasında kalması ya da bir tatil günü, herkesin bankaya hücum etmesi gibi ortak aptallıklarımıza hep beraber güleriz; böylesi şeylere gülmek bizi birbirimize kenetler.

İki insan birbiriyle tartışırken, birlikte yapmadıkları ilk şey gülmektir, birbirlerinin esprilerine asla gülmezler, yine, insanlar yalnızlarken kendi başlarına gelen garip şeylere de asla gülmezler. Gülme'nin birleştici etkisi, içinde bulunduğumuz durumdan bizi uzaklaştırmayı başarması ve bunun verdiği zevkin paylaşılmasıyla ortaya çıkar. Başkalarıyla dalga geçmek, günlük kaygıları o an için bir kenara atmak demektir, bunu yapmak herkesi ra-

114 A.H.Rankin ve R.J.Philip "Epidemic of Laughing in Bukoba District of Tanganyika" *Central African Journal of Medicine*, 9 (1963) 26 August 1963 de Newsweek'yayınlanmıştır. ss.74-75.

hatlatır. Bu açıdan komik bir olaya birlikte gülmek, güzel bir yemeği paylaşmaya benzer. Şurası kesin ki, günlük kaygılarını bir kenara bırakıp rahatlamak yolunu seçmeyen kavgacı insanlar, espri yapıldığında bile, birbirlerinin bu atılımlarına yanıt vermeyeceklerdir. Bu tıpkı, sürekli tartışıp duran insanların birlikte yemek yemek istememelerine benzer.

Öyle ise; gülme'yi başkalarıyla paylaşmak, dostça ve toplumsal bir davranıştır. Bu durum, arkadaşlarımızla birlikte olmak ve onları mutlu etmek isteğimizin bir göstergesidir. Yabancı biriyle karşı karşıya geldiğimizde heyecanlanıyorsak, bunun nedeni bu insanın bize nasıl davranacağını bilmeyişimizdir, paylaştığımız ilk gülüş (eğer paylaşırsak) önemli olacaktır, çünkü ilk gülüş, o insanın bizi kabul edişinin işaretidir. Bundan dolayı, karşımızdakileri rahatlatmak ve onlarla birlikte olma isteğimizi göstermek için, yeni tanıştığımız insanlarla konuşmaya genellikle ufak tefek esprilerle başlarız. Bu yüzden, topluma hitap eden insanlar, yüzyıllar boyunca, konuşmalarına küçük şakalarla başlamışlardır.

Espri yeteneği olan insanlar, espri yeteneği olmayan insanlara göre, başkalarını daha kolay etkilerler. Daha önce de belirttiğimiz gibi, espri yeteneği olan insanlar daha yaratıcıdırlar ve genel olarak daha uyumludurlar. Böyle oldukları için her şeye kafalarını takmazlar. Bu tür insanlar başkalarından gelecek önerilere daha açıktırlar, yani daha canayakındırlar. İnsanın espri yeteneğinin olması onu ben-merkezci olmaktan kurtarır.

Mizah pek çok durumda sosyal etkileşimi de kolaylaştırır, ciddi konuşmaların yol açabileceği saldırganlıkları yok eder. Örneğin, bir arkadaşımızdan şikayetçi isek, genellikle bu şikayeti şaka yollu dile getiririz. Şikayetimizi komik bir hale getirmekle, karşımızdakine, aslında sorunun bizi bunaltacak kadar önemli

olmadığını gösterir ve bazan "ucunda ölüm yok ya" gibi şeyler diyerek kendi bakış açımıza olan inancımızı sürdürürüz. Mizah, yalnızca bizim kendi durumumuza dışardan bakabilmemizi sağlamaz, o aynı zamanda arkadaşlarımızın kendi durumlarına da dışardan bakabilmelerini sağlar. İnsanlar, eleştirildiklerinde, genelde herhangi bir şeye kafalarını takıp kendilerini savunmak zorunda kalırlar. Ama eleştirilerimizi şaka ile karışık dile getirirsek, karşımızdakini kendisiyle yüzleşmek zorunda bırakmayız, tersine onun bir adım geri atıp, eleştirimize bizimle birlikte gülmesini sağlarız. Ciddi eleştirilerden dolayı yükselebilecek tansiyon böylece azalmış olur ve eleştirilen kişi şikayetin akla uygun olduğunu düşünebilir. Gerçekten de, insanların çoğu, arkadaşları tarafından eleştirildiklerinde, bu eleştirilerden etkilenirler.

Mizah, yalnızca şikâyetlerimizi dile getirmemizi sağlamaz, sosyal ilişkilerimizde bir düzey tutturmamızı ve insanları kolay bir biçimde etkilememizi sağlar; karşımızdaki insanın kabullenemeyeceği sorular sormamızı engeller, yapılan hataları ve verilen öğütleri zarif bir biçimde yansıtmamızı sağlar, açıkça, işi bir alışverişe dönüştürür. Önceki bölümde de gördüğümüz gibi, mizah, toplumsal etkileşimlerde ahlaksal olmayan bir biçimde de kullanılabilir. İnsanlar, eğer büyük hatalar yapmışlarsa, bunlara "gülerek geçiştirilen" yorumlar yapıp, mizahı, kendilerinden daha üst düzeydeki kişilere kendilerini, sevdirmek için bir yol olarak kullanırlar. Hatta mizahı, istemedikleri şeyleri yaptırtmak için, başkaları üzerinde bir çeşit haksız baskı aracı olarak bile kullanabilirler: Adamcağız hayır demek istemesine rağmen, bu tür "arkadaşça" şakalarla yüklü bir ricayı yerine getirmediği takdirde çok kaba bir insan gibi görünür.

Mizah başkalarını eğlendirmek amacıyla değil de, kötü bir niyetle yapılırsa, burada, mizahın bir çıkara hizmet ettiğini söy-

leyebiliriz. Mizah yeteneğimizi, yalnızca kendimizden hoşlanılsın diye sergilesek bile, karşımızdaki insanlar yapılan şakalardan, onların başka bir amaç için kullanılmasından ötürü değil, yalnızca şaka olmuş olmalarından ötürü hoşlanırlar. Bu anlamda mizah diğer estetik nesneler gibidir. Eğer size, bana minnettar kalasınız diye bir heykel verirsem, bu durum, sizin heykelden alacağınız estetik zevki yok etmeyecektir.

Yapılan esprilerden, belki de en çok, ardında gizli bir niyetin ya da hatta bizi rahatlatmak için yapılmış bir fedakarlığın olmadığını bildiğimiz zaman zevk alırız. Hiç bir artniyet olmadan karşımızdaki insanın bizi yalnızca eğlendirmesini isteriz. Böyle bir durum yakın arkadaşlar arasında sağlanabilir. Gerçekten de, bir grup içinde doğaçlama olarak yapılan esprilerin sıklığı, o grubun üyelerinin birbirine yakınlığının iyi bir göstergesidir. Genellikle kimin kiminle iyi arkadaş olduğu, o kişinin, kimin esprilerinden daha çok hoşlandığına bakılarak anlaşılabilir; – birbirleriyle hiç espri yapmadan, uyumsuzlukları paylaşmadan saatlerce konuşan insanlar, yakın arkadaşlar olamazlar.

Pek çok yönden, komik esprileri paylaşmakla, bir grupla yemeği paylaşmak ya da hoş bir deneyimi paylaşmak birbirine benzer. Ama mizah için özel hazırlanmış bir ortama ya da donanıma gereksinim olmadığından, onun diğer herhangi bir paylaşım sürecinden daha fazla çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Mizah, bir konserde olduğu gibi, insanları edilginleştirmez, tersine imgelemleri harekete geçirir ve katılanların yaratıcı olmalarını ister. Mizah her çeşit konuşmayı birbiriyle öyle güzel karıştırır ki, bu yüzden kendi içinde çeşitlilik gösterir. İnsanlar genellikle günlük deneyimlerinin çoğunu yakın arkadaşlarıyla paylaşırlar. Bu yüzden konuşurlarken birbirlerine anlatabilecekleri yeni şeyler az olabilir. Ama komik yorumlar yapmak için yeni yeni olay-

lara gereksinimimiz yoktur, herkesin bildiği şeyleri yeni bir bakış açısıyla anlatmamız yeterlidir. Ortak şeyleri paylaşan insanlar birbirlerine anlatacak yeni şeyler bulamazlar, ama birbirlerini herkesin bildiği gerçeklerle oynayarak eğlendirebilirler. Sohbetlerin çoğunda, espri yeteneğine bilgiden daha çok önem verilir.

Esprilerle dolu sohbetlerde, yalnızca sohbetin konusu olan gerçeklerle oynamayız, konuşanın kendisinin konuşma biçemiyle de oynarız. 6. Bölüm'de gördüğümüz gibi, ciddi sohbetlere hakim olan konuşma kalıplarından bile gülünecek bir şeyler çıkarabiliriz. İnandıklarımızı söylemek, uyarmak ve eleştirmek yerine, dalga geçebilir, yalancıktan savlar ortaya atar, yalancıktan uyarır, yalancıktan eleştirir gibi yapabiliriz. Dalga geçmek, komik bir durumdur ve bize zevk verir, çünkü ciddi bir sohbet için kullanılması gereken konuşma kalıplarını alır ve ardından bu ciddi konuşmanın ciddi amacını atarız gider. Yalancıktan yapılan eleştiriler, aynı yalancıktan yumruklaşmak gibi, herkesi eğlendirir. Çünkü herkes, bunun yalnızca bir oyun olduğunu bilir. Bu bazen, tıpkı, birinin onuruna verilen bir yemekte, arkadaşlarının kendisi hakkında şakalarla dolu konuşmalar yapmak için sıralanması gibi, o kişiye olan sevginin dile getirilişi bile olabilir.

Oyun oynamak, insanların temel ihtiyaçlarından biri gibi görünüyor; bu oyunlar, yalnızca konuşma gelenekleri ile ilgili değil, tüm geleneklerle ilgilidirler[115]. Bir tür olarak ilşkilerimizi kurmak ve düzenlemek için geleneklere ihtiyacımız vardır, ama bana, arada bir de olsa, saçlarımızı gözümüzün önüne döküp aptalca davranmaya da ihtiyacımız varmış gibi geliyor. Aptalca davranışlar, yüzyıllar boyunca, sıradan kuralların geçici olarak

115 Karşılaştır: J. Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture* (London: Routledge & Kegan Paul, 1969)

askıya alındığı festivallerde kurumsallaştırılmıştır. En azından, Eski Mısırlılar zamanından beri, kral ve firavun saraylarında, hükümdara ciddi durumlarda aptalca numaralar yapmayı iş edinmiş soytarılar olmuştur. Çoğu zaman, saray soytarıları kralla bile dalga geçebilmişlerdir. Güneybatı Amerika'da yaşayan Kızılderilileri de içine alan pek çok yerli kabilede palyaçolar, aynı rahipler gibi, bir sınıf oluştururlardı ve gösterileri sırasında, cinsel tabular da dahil olmak üzere, onların hemen her şeyi söylemelerine izin verilirdi.

Batı kültürlerinde de kurumsallaştırılmış aptallıkların uzun bir geçmişi vardır. Eski Yunan ve Romalıların belli mevsimlerde düzenledikleri festivalleri vardı, bu dönemlerde aptalca davranılır, ahlaki kurallar gevşetilirdi. Bu festivallerin kaynağı bereket ayinlerine dayandığı için her tür cinsel ilişkiye izin verilirdi. Bazılarının iddiasına göre, boşluk ve bolluk aynı şeylerdir çünkü her ikisi de bireyin acılarının ve ölümünün üstesinden gelir[116]. Ortaçağ Hristiyan Avrupası'nda, bütün bir yıl boyunca yapılan dualaların bir sentezi olan bir tür akşam duasıyla süslenmiş ve kökleri ayin yemeklerine dayanan "Aptallar Yemeği'nin" [Feast of Fools] varolduğunu biliyoruz. Sonraları vahşi gelişmelere yol açan Aptallar Yemeği'nin, Basel Konseyi tarafından 1435'de yasaklandığını da biliyoruz. Bununla birlikte, bu yemeğin Mardi Gras kutlamalarında devam ettirildiğini bugün bile görebiliriz.

Özellikle Ortodoksluk ya da kör sadakate karşı bir panzehir olarak, XV ve XVI. yüzyıllarda aydınların mayalanması, mizahın ve aptallığın değerinin bilinmesi ile sonuçlandı. XVI. yüzyıl Polonyası'nda, Babinian Cumhuriyeti diye adlandırılan bir bölgede

116 William Willıford. *The Fool and His Scepter: A Study in Clowns and Jesters and Their Audience* (Ewanston: Northwestern University Press, 1969), ss. 85-87.

"Salaklar Derneği" [Fool Society] kuruldu. Derneğin üyesi olmayan birisi, yönetim tarafından yeterliği kabul edilecek derecede aptalca bir şey yapmış ise, derneğe üye olmaya davet edilirdi. Örneğin, hakkında hiçbir şey bilmediği konularda vaaz verdiği için birisi başpiskopos olabilmişti. Bu derneğin üyeleri o kadar çoğaldı ki, neredeyse ülkenin tüm önemli kilise ve hükümet konaklarının yöneticileri bu derneğe üye olmuşlardı. Polonya Kralı, Babinian Cumhuriyetinin bir kralı olup olmadığını sorduğunda ona verilen yanıt şu oldu: "Siz yaşadığınız sürece, dernek başka birini seçmeyi düşünmeyecektir[117]."

"Salaklar hareketi"nin o döneme ait daha iyi bilinen bir eylemi de, Erasmus'un, *In Praise of Folly* [Deliliğe Övgü] adlı kitabıdır. Bu kitap mizahın ve aptallığın toplumsal değerini öyle güzel yakalamıştır ki, kitabın en önemli savını alıntı olarak vermek bu bölümün sonu için çok uygun olacaktır. Kitap, Aptallık Tanrıçası'nın kendi için yaptığı uzun bir konuşmayı dile getirmektedir. Aptallık Tanrıçası, hayatta değer verdiğimiz her şeyi bize sağlayan yegane şeyin, ussallık değil aptallık olduğunu savlar. Birlikte yaşamamızı, hatta birbirimizle eşit olmamızı sağlayan tek şey aptallığımızdır. Evlenebilmemiz ya da arkadaşlık kurabilmemiz için, şakacı olmamız ve birlikte olduğumuz kişinin hatalarını aptalca bir tutumla görmezlikten gelmemiz gerekir, eğer arkadaşlığın ya da evliliğin nasıl olması gerektiğini ussal bir biçimde değerlendirebilmiş olsaydık, kendimizi bu işlerden uzak tutardık. Hatta, kendimiz hakkında iyi şeyler düşünebilmemiz bile, kendi hakkımızda gerçek dışı bir imgeye sahip olmamıza bağlıdır.

Tamamen gerçekçi ve mantıklı bir insan, Dame Folly böyle

117 Bkz. : s. 226.

diyor, ne kendini ne de başkasını sevebilir, büyük bir ihtimalle umutsuzluktan kendini öldürür.

> *Kısacası, hiçbir toplum ya da yaşamdaki hiçbir birlik, ben olmadan (aptallık) ne hoş olabilir ne de yaşamını sürdürebilir. Bir toplum prenslerine, bir efendi hizmetkârına, bir hizmetçi hanımına, kadın kocasına, bir öğretmen öğrencisine, arkadaş arkadaşa, ortaklar birbirine, her ikisininde hatalı olduğu durumlar hariç ya da sırayla hata yaptıklarında, birbirlerine iltifat ettiklerinde, birbirlerine zekice göz kırptıklarında ya da tam aksi halde; birbirlerini aptal bir tatlılıkla yatıştırdıklarında, bundan daha fazla hoşgörülü olamazlar*[118].

118 Erasmus, *The Praise of Folly*, Çev. Hoyt Hopewell Hudson (Prinston, Prinston University Press, 1941) s. 28.

10

Mizahın sosyal ve kişisel değeri üstüne yaptığımız araştırma, mizahın şu ya da bu durumla yaşanan bir deneyim olmadığını ortaya koymuştur. Mizah, Stephen Leacock'un da dediği gibi, "Yaşamı yorumlamanın bir şeklidir[119]." Espri yeteneğimizin olması, yaşam savaşı içinde, bize yalnızca anlık bir rahatlama sağlamaz, yaşama bakışımızı bütünüyle değiştirir. Mizahın bu en değerli yanını son bölümde incelemek istiyorum.

İster belli bir durum için olsun ister tüm yaşam için olsun, mizahi tavır alışla ciddi tavır alışı karşılaştırmak, mizahi yaklaşımı anlamanın yararlı bir yoludur. Bir insanın bir şeye karşı ciddi bir tutum içinde olduğunu söylediğimizde, o şeyin, o insan için önemli olduğunu söylemek isteriz, ve yine, o kişinin o şeye ilişkin niyetinin o şey hakkındaki konuşmaları kadar ciddi olduğunu düşünürüz. Örneğin politik bir konu üzerinde konuşurken ciddi tutum takınan kişi, o konuda başarılı olmak ister, zamanının ve enerjisinin çoğunu ona ayırır ve o konuyla ilişkili her şeyi dikkate alarak konuşur. Bir şeye karşı ciddi bir tutum içinde olmak, o şeyin bizim ilgimizi hak ettiğine inanmaktır, o şeyin biz-

119 Stephen Leacock, *Humor: Its Theory and Technique* (New York: Dodd, Mead, 1935), s. 4.

den bir şeyler istemesine izin vermektir. Eğer bizim için önemli olan bir şeyin gerçekleşme olasılığı azalmışsa, davranışımızın bu durumu değiştireceğine inanırız.

Bir şey için ciddi tutum içinde olan bir insan, çok şey hakkında tek yönlü düşünmeye yatkındır, çünkü, hem tüm kalbiyle o şeye bağlıdır ve hem de o şey hakkındaki farklı değerlendirmelerle yüzyüze gelmemiştir. O şey hakkında bir tartışma olduğunda, kişi, büyük olasılıkla ağır başlı davranacak ve başkalarının bu konuda hafif laflar etmesine izin vermeyecektir.

Tüm bunlar mizahi tavır alışla taban tabana zıttır. Bir konuya mizahi açıdan yaklaşıyorsanız, kendinizi o konunun günlük kaygılarından kurtarırsınız. Komik bulduğumuz durumun bizim için bir aciliyeti yoktur, üstelik bizim dikkatimizi çekmesi de şart değildir. Konuya yalnızca bir yönden bakmak zorunda olmadığımız için, o konu üzerine espriler yapabilir ve böylece de kendimizi denetleyebiliriz. Her şeye sıradışı yaklaşabilir ve birbirleri arasında komik benzerlikler bulabiliriz, yalnızca eğlence olsun diye, yalan yanlış şeyler söyler, mantık-dışı cümleler kurar, ilgisiz şeylerle ilgileniyormuş gibi yaparız.

Genel olarak yaşama karşı ciddi ya da mizahi bir tutum içinde olmak, durumlara yaklaşımın bizim tanımlamaya çalıştığımız iki farklı çeşididir. Genelde ciddi tutum almış bir insan günlük yaşamında pratik kaygılarını ön plana çıkarır ve içinde bulunduğu durumların çoğunda kendisinden bir şeyler beklendiğini sanır. Uyumsuzluklar ortaya çıktığında, bunları, yaşamın normal akışında, yürümesi gerektiği gibi yürümeyen işler ya da çözülmesi gereken bir başka sorun olarak görür. Diğer yandan yaşama karşı mizahi tutum almış bir insan, içine düştüğü durumun pratik bağlarından kendini uzaklaştırmayı başarır ve başına gelenlerle ya da kendinin uydurduğu uyumsuzluklarla eğlenir.

Bu iki farklı insan tipinin duygusal yaşamları da birbirlerinden farklıdır. Olayların nasıl sonuçlanacağı konusunda ciddi tutum alan kişi, endişeli ve gerginken, mizahi tutum alan kişi neşeli ve rahattır, bu nedenle başarısızlıklar karşısında daha az hayal kırıklığına uğrar.

Bu iki insanın, mizahın insan yaşamındaki yerine ilişkin düşünceleri de farklı olacaktır. Ciddi tutum takınan insan, yaşamında mizaha daha az yer ayıracaktır, hatta mizahın gerekliliğini kabul etse bile, bunu, kendini ciddi işlere hazırlarken bir rahatlama aracı gibi görecektir. Aristoteles'in dediği gibi: "Kendimizi daha ciddi olmak uğruna eğlendirmeliyiz[120]." Ama mizahi tavır takınmış bir kişi için, eğlenmek, yalnızca bir araç değil bir amaç olarak da değerlidir. Aynı estetik deneyim ve Aristoteles'in tartıştığı felsefi düşünce gibi. Mizahi tutum takınmış insan, ciddi tutum takınmış insandan yalnızca çok daha fazla eğlenmekle kalmaz, gülerek geçirdiği her bir saniyeden ayrıca zevk alır. Doğal olarak, böyle bir insanın da genellikle günlük yaşamla ilgili kaygıları vardır, ama kendini pratik düşünce çerçevesinin içine kilitlemeyecektir, çünkü onun, çalışırken, geriye doğru bir adım atıp hergün karşılaştığı uyumsuzluklara bakarak gülebilecek yeteneği vardır.

Öyle ise mizahi tutum almak, ciddi insanların temelde sahip olmadığı esneklik ve açıklığı gerektirir. Özelde bu esneklik, kişinin içinde bulunduğu durumu ne kadar önemli olduğunu algılayışının kişiden kişiye ve o kişinin bakış açısına göre değişmesidir. Hiçbir şey basitleştirmekten daha önemli değildir. Pratik kaygının gerektirdiği şey, farklı bakış açılarından bakılsa bile, hep benzerlikler taşımasıdır. Şık bir takım elbiseye sahip olmak,

120 Aristotle, *Nicomachean Ethics*, X, 6.

Beyaz Saray'da davete katılacak biri için önemli olabilir ama arkadaşlar arasında düzenlenmiş bir parti için böyle bir kaygıya kapılmak komik olur. Benzer bir biçimde, bir insanın arabasının durduk yerde kazaya uğrayıp parçalanması normal şartlar altında üzücüdür ama, herkesin canını kurtardığına şükrettiği büyük bir sel felaketi sırasında, arabanın hiçbir anlamı kalmaz, hatta sel suları arasında arabamızın sürüklendiğini görmek, bizi güldürebilir bile. Kentlerde yaşayan insanların çoğu, ormanlık yerlerde kamp kurmaktan, dağlara tırmanmaktan çok hoşlanırlar, çünkü bu tür işler, onların neyin önemli, neyin önemsiz olduğuna ilişkin görüşlerini etkiler. Kentte, borsadaki iniş ve çıkışlar, bir insanın yaşamındaki en önemli şeyken, ormanda, bunun hiçbir önemi kalmaz. "Bu gece ne yiyeceğiz, nerede uyuyacağız" gibi şeyler önem kazanır. George Pal'ın, 1951'de yönettiği bir bilimkurgu filmde, değerlerin göreceliliği konusu çok güzel işlenmiştir. Başlangıçta en büyük kaygısı daha çok para kazanmak olan bir pilotun, bir grup gökbilimciye ulaştırmakla görevli olduğu evraktan, birkaç ay içinde dünyaya bir yıldızın çarpacağını öğrenmesiyle nasıl değiştiğini görürüz. Para onun için aniden önemini yitirir. Sigarasını 20 $'la yakmaya başlar. Bir grup bilim adamı, parçalanacak olan dünyadan birkaç insanı kurtaracak bir uzay gemisi yapmaya koyulurlar; onlar için bunun dışındaki her şey önemsizleşir. Tüm derdi para ve güç kazanmak olan zengin bir iş adamı, mal varlığının tümünü kendi yaşamını kurtarabileceğine inandığı roketin yapımını parasal açıdan desteklemekte kullanır. Başka iki iş adamı ise, kendi yaşamlarını değil, insanlık ırkının temsilcisi olacak birkaç kişinin yaşamını kurtarmakla ilgilenirler. Projenin başkanı olan yaşlı bilim adamı, son anda uzay gemisinin yükünü hafifletmek için gitmekten vazgeçer, yeni gezegenin gençlere göre olduğunu söyler. Herkes, "büyük ek-

randa" yaşamın önemsiz olduğunu görmektedir. Bu öyküyü hayalimizde daha da geliştirebiliriz. Bilim adamının testler sırasında roketin çalışmadığını fark ettiğini düşünelim, birkaç gün içinde tüm insanlık ırkı yok olacaktır. Böyle bir durumda her şey önemini yitirir. Kendimizi göreceli olarak bu durumdan uzaklaştırıp, karşı karşıya olduğumuz uyumsuzluğa gülmemiz daha kolay olacaktır. Çünkü, hiçkimse yapacağı şeylerle sonucu değiştiremeyecektir. Bizler, bu durumdan kendilerini yeterince soyutlamış insanlar olarak, neler olup bittiğini uzaktan görebiliriz, dünyamızın sonu gelmişse, bunu komik buluruz.

Aslında tüm değerlerimizin göreceli olduğunu anlayabilmek ve olan her şeyin komik olabileceğini görmek için dünyanın sonunun geldiğini hayal etmemize gerek yoktur. Genellikle takındığımız tutumun yerine daha evrensel bir tutumu yerleştirebilirsek, yalnızca kendi endişelendiğimiz tek tek şeylerin değil, insanlık türünün, tüm tarih boyunca endişelendiği şeylerin önemsiz olduğu görülecektir[121]. Hatta bizi diğer tüm yaratıklardan ayıran, bilimi, sanatı ve kültürümüzü yaratmamızı sağlayan zekamız bile gelip geçici bir olgudur. Nietzsche, bunu çok güzel bir biçimde şöyle dile getirmiştir:

> *Evrenin uzak bir köşesinde, oluşan binlerce güneş sistemi içinde hayvanların düşünebildiği bir yıldız vardı. Bu dünyanın tarihinde bir andı, hayvanlar bu yüzden çok mağrurdular ama bu sadece bir andı. Doğa soluğunu bu gezegenden bir an için çekince, yıldız dondu ve hayvanlar öldüler. Sonsuzlukta aklın var olmadığı dönemler de olmuştu ve eğer*

121 Karşılaştır: Thomas Nagel, "The Absurd", *The Journal of Philosophy*, 68 (1971): 716-27.

akıl yoksa ya da yok olmuşsa aklın varlığından haberdar olacak bir şey de yok demektir[122].

Doğru tutum alışla yaklaşıldığında, genellikle bize önemli gibi görünen şeyler artık önemsizleşir ve her türlü uyumsuzluk komik hale gelir. Gerçekten bu görecelik bile kendi başına gülmek için yeterlidir. Stephen Leacock'un dediği gibi, asıl komedi "ilk başta yaşamsal gibi gözüken bir şeyin sonunda bir hiçe dönüşmesidir[123]." İnsanlığın hali kendi başına komiktir.

Tüm bu söylediklerimiz espri yeteneği olan bir insanın yaşamda hiçbir şeyi ciddiye almayıp günlük yaşamla ilgili hiçbir kaygısının olmayacağı anlamına gelmez. Ama espri yeteneği olan insan, hiçbir şeyin yaşamsal önemi olmadığını, kendi değerlerimizle bunalmamıza ya da tek bir bakış açısına kilitlenip kalmamıza gerek olmadığını ve bu şekilde davranmanın sağlıklı olmadığını bilir. Kişi, günlük yaşamla ilgili bir işle ilgilenirken bile, yaptığı işe ilişkin esprili ve oyun oynar gibi bir tavır takınmanın en iyisi olduğunu, böyle yapınca kendini psikolojik olarak olaydan uzak tutabildiğini ve böylece de daha verimli çalıştığını bilir. Daha önce, "acil servis"lerde komedinin yararları üzerine konuşurken endişeli ve ciddi bir yaklaşımın genellikle yaratıcılığı engellediğini söylemiştik.

Mizahi tutum alışa karşıt olarak ciddi bir tutum alışın güzel bir örneğini Hristiyanlık inancında da bulabiliriz. Bir hristiyan için elbetteki en önemli şey, tanrının tek olması ve onun tanrı ile

122 Friedrich Nietzsche, "On Truth and Falsity in their Ultramoral Sense", *Complete Works*'de, Ed. Oscar Levy (New York: Russell & Russell, 1964), 2: 173.

123 Stephen Leacock, *Humor and Humanity* (New York: Henry Holt, 1938), ss. 219-20.

olan ilişkisidir. Evreni Tanrı yarattığı ve yaratılan her şeyin bir amacı olduğu için, iyi bir hristiyan her olayın dinsel bir yönünün olduğuna inanır. Tanrıya yalnızca ona dua ettiğimiz anlarda değil, yaptığımız ve söylediğimiz her şeyle bağlıyızdır. Tanrının istediklerini yerine getirdiğimiz ya da getirmediğimiz her durumda, onun evren için öngördüğü plana uygun ya da aykırı davranırız. Bu dünyadaki mutluluğumuz ya da mutsuzluğumuz, daha da önemlisi, bu yaşamın sonunda ulaşacağımız mutluluk ya da mutsuzluk, kendi isteklerimizi tanrının isteklerine uydurup uyduramadığımıza bağlıdır. Düşündüğümüz ya da yaptığımız her şey, bizi sonsuz mutluluğa ya da lanetlenmeye ya yaklaştırır ya da uzaklaştırır. İsa'nın havarilerine dediği gibi, "Laf olsun diye söylediğiniz her sözcük kayıtlara geçirilir."

Elbetteki böyle bir resmin içinde insan yaşamı, olabilecek şeylerin bir uzantısı gibi görünür. Tanrının istediği, yaşantımızın her aşaması için kesin bir ölçüttür. Yaratıcı-yaratılan ilişkisinde hiçbir boşluk yoktur. Yaptığımız her şeyin hem dinsel hem de günlük yaşamla ilgili sonuçları vardır. Öyle ise, bir hristiyanın böyle bütün kalbiyle Tanrıya bağlı olmasını, Tanrının isteklerini yerine getirme arzusunu, hristiyan olmayan birisi, "takıntılı" [obsessively] olmak gibi görebilir.

Gerçekte çok az hristiyan yaşamını bu ciddiyetle sürdürebilir. Bunun nedeni, onların, kısa bir an için bile olsa, Hristiyanlığa tüm kalpleriyle bağlanamamış ya da ondan vazgeçmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Eğer hristiyanlar *İncil*'in sözlerine önem verip, ona uysalardı, yaptıkları her şeyde daha ciddi olurlardı. Böylece eğlenmek bir kenara bırakılır ya da ortadan kaldırılırdı ve asla bir kahkahanın atıldığı duyulmazdı. Vaizlerin dediği gibi, "Aptal insan gülerken sesini yükseltir ama zeki bir insan nadiren gülümser." Eğer İsa'yı kendimize örnek alırsak, ya-

şamımızda mizaha hiç yer olmadığı görülür. İncil'e bakarsak, İsa'nın yaşama karşı tutumunun çok ciddi olduğunu görürüz. İsa, *İncil*'de bir kez bile gülerken anlatılmamıştır. Mizahımsı bir şeye en çok yaklaştığı an, İsa'nın konuşma yeteneğini Dhorisees ve Saducees'e karşı kullandığı andır. Ama bu tamamıyla, onları utandırmak ya da doğru yola sokmak için yapılmış iğneleyici bir konuşmadır, kesinlikle eğlendirmek amacı yoktur[124]. İsa'nın, espri anlayışı olmayan bir kişi olarak çizilmiş olmasının bir nedeni vardır. Çünkü, onun bildirileri tüm insanlık ırkı için ağır sonuçlar içeren önemli bildirilerdir. Ayrıca, İsa'nın kutsal bir kişi olması da onu tamamen ciddi bir insan yapıyor, çünkü hristiyanların Tanrısının mizah anlayışı hiç yoktur. O geçmişte olmuş, bugün olan ve gelecekte olacak her şeyi bilir, bu nedenle de olan hiçbir şey onu şaşırtmaz. Daha önce bilmediği hiçbir şey olmadığı için yeni hiçbir şeyi keşfetmez ve hiçbir şeye yeni bir bakışla bakmaz. Bütün bunlardan ve değişmez bir varlık ol-

124 Elton Trueblood, *The Humor of Christ* (New York: Harper & Row, 1964) adlı kitabında İsa'nın zengin bir mizah anlayışının olduğunu ve katı bir ciddiyet içinde olmadığını iddia eder. Trueblood, İsa'nın şakacı biri olduğunu kanıtlamak için İncil'in bazı bölümlerine göndermelerde bulunur. Örneğin İsa, bir devenin iğnenin deliğinden geçmesinin zengin bir insanın cennete girmesinden daha kolay olduğunu söylemiştir. Yine İsa, Farisilerden, günahları sıvanmış ölüler olarak sözeder. Bu bölümler İsa'nın yaratıcı benzetmeler, mecazlar ve diğer sanatları kullandığını kesin bir biçimde gösterse de, bunların İsa'nın mizah anlayışını hangi açıdan gösterdiğini ben anlayamadım. Mizah, zeki olmanın ötesine geçmeyi gerektirir, mizah, kişi ne hakkında şaka yapıyorsa, o konuya muzip bir tavırla yaklaşımı gerektirir. Conrad Hyers'ın *The Comic Vision and The Christian Faith* adlı kitabında da Hristiyanlıkta mizahın uygunluğu tartışılır. Hyers, yaşam karşısında alınan mizahi tavrın değerini ortaya koyarak, ve temasını çeşitli kültürler, edebiyat yapıtları, filmler içinde dolaştırarak hayranlık uyandırıcı bir iş yapıyor. Hyers'ın açıkça başaramadığı ise, İncil-i Şerif'in İsa'sı ya da geleneksel Hristiyanlık ile komik bakış arasında bağlantı kuramamasıdır.

masından ötürü, olabilecek hiçbir şey Tanrıyı eğlendirmez, Tanrı gülme'nin gerisindeki psikolojik değişimleri yaşamaz. Uyumsuzlukları bilir, ama bir insanın dünya hakkındaki düşüncelerini değiştiren şeyleri, eğlenceli olaylar olarak değil, olmasını istediği şeylerin olmaması olarak görür; uyumsuzluklar, onun dünya hakkındaki ilahi planının bozulmasıdır. Baudelaire'in anımsattığı gibi, tüm bunlar Tanrının niye insan sözüne hiç gülmediğini açıklıyor. Tanrı gibi her şeyi bilen ve gücü sonsuz olan bir varlık için komik bir şey yoktur[125].

Hristiyanlığın bu ciddiliğini paylaşmayan pek çok din vardır. Örneğin Yunan ve Roma'nın çoktanrılı dinlerinde, her şeyi bilen ve her şeye kadir olan yaratıcılar yoktur; bu dinlerin tanrıları, insanın hayalgücünde yaratılmış, etkileri sınırlı tanrılardır; insan yaşamının, dini bir boyuta da sahip olan, yalnızca bir kısmını oluştururlar. Hiç kimsenin sonsuz mutluluğu, söylediği, yaptığı ya da düşündüğü bir şeye bağlı değildir. Çünkü, ne yaratıcı ne de başka bir şey için kutsal bir plan vardır. Birinin tanrı olması onun istekleriyle ilgili değildir, hatta farklı tanrıların farklı istekleri vardır. Bu yüzden de dünyaya tek yanlı bakmak gereği yoktur. Böyle bir dinde gerekli olduğu anlarda ciddi tutum takınılabilir ama mizahi tutuma, ciddi olandan daha çok yer verilir. Bize anlatıldığına göre, Olympus Dağı'nda şimşekler çoğunlukla tanrıların kahkahaları yüzünden çakarmış. Budizm gibi, tanrı fikrinden vazgeçmiş bir dinde yaşamın günlük kaygılarından uzaklaşmak desteklenir. Hristiyanlıktaki acelecilik fikri deneyime karşı esnek bir tavırla yer değiştirir. Aslında, bilinçliliğin kendisine bir oyun gözüyle bakılır. XIV. yy.'da

125 Charles Baudelaire, "The Essence of Laughter and More Especially of the Comic in Plastic Arts", *The Essence of Laughter and Other Essays, Journals and Letters*'de, Ed. Peter Quennell (New York: Meridian Books, 1956) s. 112.

yazılan *The Natural Freedom of the Mind* [Aklın Doğal Özgürlüğü] adlı eserde Tibetli Budist bir rahip olan Long-Chen-pa şöyle der:

> *Akıl, başlangıcında saf bir şey olduğuna göre ve kendinden başka tutunacak hiçbir kökü olmadığına göre, aklın bir merkezde yapacak bir işi de olmadığına göre, kişi bilinci ile pekâlâ mutlu olabilir. Akıl, her ne ise ona karşı yaratılıştan hiçbir nesnel yargısı olmadığı için, şu ya da bu niyete sahip olmadığı için, kişi pekâlâ her şeyi sevebilir. Görüntü ya da görüntüye olan ilgiye engel olmadığı ve gruplara ayrılmadığı için, aklın bir şeyi kabul etmek ya da ondan korkmakla bir işi yoktur. Yüksek ya da alçak her şeyden zevk alabilir. Hükmetmenin ya da amacın kabul ya da reddetme ile bir ilgisi olmadığı için, beklentiler ya da heyecanlar kazanılan ya da kaybedilen şeyler olarak görülmezler ve insan her şeye karşı içten bir ılıklık hisseder. Her şey mükemmel görüntünün birer yansıması olduğuna göre, kötü ya da iyi ile kabul etmek ya da reddetmekle de bir ilişkileri olmadığına göre, insan her şeye gülebilir*[126].

Tüm dinler, yaşama ilişkin ciddi bir bakış açısı kazandırmaya çalışmıyorlarsa da, bazı dinler bunu yapıyor. Geçmişte Çin komünizmi gibi politik hareketlerin, insanların yaşamlarının her safhasını katı politik kalıplara sokmaya çalıştığını görmüştük. Benzer bir biçimde, bir insanın, çalışmalarından, elde ettiği güç-

126 Long-Chen-pa, *The Natural of the Mind* (Sems-nyid ngal-gso), Çev. Herbert Guenther, Crystal Mirror'de (Berkeley, Cal.: Dharma, 1975), 4: 124-25. Zen Budizm'de mizahı gözden geçirmek için, bkz. Conrad Hyers, *Zen and the Comic Spirit* (Philadelphia: Westminster, 1973).

ten, nasıl para kazandığından, öğrenmesinden, sanat ya da başka zevklerinden o kişiyi tam bir biçimde değerlendirebiliriz. Her bir durumda, kişi kendini tek bir amaca ulaşmak için yönlendirir ve tüm yaşamı ciddi bir boyut kazanır.

Yaşama ciddi olarak değil de mizahla bakıyorsak, hiçbir şey, bizim için, bütünüyle önemli değildir, hiçbir şey dikkatimizi tekeli altına alamaz. Dünya yalnızca günlük işlerin görülmesi gereken bir yer olarak değil, yanısıra bir oyun alanı olarak da görülür. Günlük yaşamın yürütüldüğü her an ve her durum, insan için, her zaman önemi olan şeyler değildir, yaşamda yalnızca eğlenmeye ayrılmış anlar da vardır.

Bir kez, her şeyi günlük yaşamla ilgili olarak görmekten vazgeçersek, bunları tek bir açıdan görmekten de kurtuluruz. Hatta yalnızca eğlenceye dayalı ve aptallık derecesindeki davranışlar bile bizim için kabul edilebilir olur. Daha önce söylediğimiz gibi, böyle bir düşünsel esneklik, deneyimlerimize de açıklık getirir. Mizahi tutuma sahipsek, hiçbir şeye takılıp kalmaz, hiçbir nedenle fanatik olmayız.

Mizah, günlük yaşamın telaşından uzak olduğu için, deneyimlerimize yenilik ve açıklık getirmesinin yanı sıra bizi endişeden de uzak tutar. Dünyaya, yalnızca tek bir bakış açısından bakıp, her dakika o bakış açısına uygun davranmamız beklenemez. Yaşamın kendine ait bir gevşekliği vardır, "oyun", en eski anlamında gevşeklik ve özgürlük demektir, böylece bazı şeylere ciddi insanlar kadar endişelenmeyiz. Eğer espri yeteneğiniz varsa, yeni durumlara karşı iyi bir donanıma sahibiz demektir. Mizah, başarısızlıklarla karşı karşıya kalmamız durumunda bile, bizim beklentilerimiz gerçekleşmemiş de olsa, yaptığımız şeye ilgimizin devam etmesini sağlar.

Mizahtaki bu üstbakış, kendimizi değerlendirirken nesnel

olmamızı sağlar; kendi kişiliğimizde ve davranışlarımızda, başkalarının davranışlarında gördüğümüz pek çok uyumsuzluğu yakalayabiliriz. Dünyaya bakışımızda daha gerçekçi olduğumuz için, daha az benmerkezci oluruz. Başarılarımızı alçak gönüllülükle karşılar, zor anlarda daha az yeniliriz, genel olarak her şeyi olduğu gibi kabul ederiz.

Bu kabulleniş, özellikle diğer insanlarla olan ilişkilerimizde çok önemlidir. İnsanlar, eğer onlara esprili davranırsak, çok katı beklentilerimizin olmadığını anlarlar, bu yüzden de söyledikleri ya da yaptıkları her şeyi kontrol etmek zorunda kalmazlar, rahatlarlar ve kendileri olurlar. Mizahın bu yönü, onu arkadaşlıklar ve evlilikler için önemli kılar.

Sonuç olarak, mizah, genellikle katı gibi görünen bu yaşamın ortasında, bize esneklik ve açıklık sağlıyor. Yaşamımızı alt üst eden uyumsuzluklardan dolayı yalnızca altüst olup kalmıyoruz, bu uyumsuzlukları gerçekten sevebiliyoruz. Bunun anlamı, mizahın bizi yaşamdaki başarısızlıklara ve acılara karşı kör ettiği, aldattığı ya da bizi peşine takıp sürüklediği değildir. Aslında tam tersine, mizah gereksiz yere iyimserlik göstermez. Mizah, olaylardaki uyumsuzluğu reddetmeden dile getirir. "Mizah yaşamımızın sonundaki hiçlikle içindeki homurdanışlar arasındadır." Yaşam her zaman belalarla doludur, aslında yaşamın kendisi beladır. Woody Allen, yaşamı bir lokanta ile kıyaslar ve şöyle der: "Burası yalnızca pislik içinde olsa iyi, bir de insana yarın porsiyon servis yapılıyor." Bu yorumun da gösterdiği gibi, her zaman geriye yaslanıp uyumsuzlukların tadını çıkarabiliriz.

Eğer, Camus gibi, yalnızca bir tek sorunun önemine inanıp da, intihar edip etmemek konusundaki kaygılar taşımaya başlamışsak, buna hayır demek için, bize yegane dayanağı mizah

sağlar. Yaşam onunla yaşanmaya değerdir. Hatta intihar düşüncesiyle bile, Dorothy Parker'ın yaptığı gibi, mizah yapabiliriz:

Bıçaklar yakar canını;
Nehirler boğar;
Asitler lekeler seni;
Ve ilaçlar ağrı verir.
Silahlar yasa tanımaz;
İpler çekilir;
Gazlar berbat kokar;
Yine de yaşaman gerekir.

Kaynakça

Aristotle, *Nicomachean Ethics.*

Aristotle, *Problems.*

Aristotle, *Rhetoric.*

Bain, Alexander, *The Emotion and the Will*, 3. Baskı, London: Longmans & Green, 1875.

Baudelaire, Charles, *The Essence of Laughter and Other Essays, Journals and Letters*, ed. Peter Quennell, New York: Meridian Books, 1956.

Beattie, James, "An Essay on Laughter and Ludicrous Composition", *Essays*'de, 3. Baskı, London, 1779.

Bergson, Henri. *Laughter, – Comedy'de*, ed. Wylie Sypher, Garden City: Doubleday Anchor, 1956.

Boston, Richard, *An Anatomy of Laughter*, London: Collins, 1974.

Chapman, *Anthony ve Foot, Hugh*, ed., It's a Funny Thing, Humor, Oxford, N.Y.: Pergamon Press, 1977.

Chesterfield, Lord, *Letters to His Son*, Washington and London: Dunne, 1901.

Chrysostom, St. John, *On the Priethood; Ascetic Treatises; Select Homilies and Letters; Homilies on the Statues, A Select Library of the Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*,

ed. Philip Schaff, Vol. 9. New York: The Christian Literature Co., 1889.

Cousins, Norman, *Anatomy of an Illness as Perceived by the Patient*, New York: Norton, 1979.

Darwin, Charles, *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, Chicago: University of Chicago Press, 1965.

de Lamennais, Hugo, *Esquisse d'une Philosophie*, Paris, 1840.

Eastman, Max, *The Sense of Humor*, New York: Scribner's, 1921.

Erasmus, *In Praise of Folly*, Çev. Hoyt Hopewell Hudson, Princeton: Princeton University Press, 1941.

Eysenck, H.J, *Psychology of Humor*'a önsöz, ed. Goldstein and McGhee.

Fay, Allen, *Making Things Better by Making Them Worse*, New York: Hawthorn, 1978.

Frankl, Viktor, *The Doctor and the Soul*, Çev. Richard and Clara Winston, New York: Alfred Knopf, 1960.

Freud, Sigmund, "Humor", Collected Papers, Vol. 5. New York: Basic Books, 1959.

Freud, Sigmund, *Jokes and Their Relation to the Unconscious*, Çev. ve ed. James Strachey. Harmond sworth: Penguin, 1976.

Goldstein, Jeffrey ve McGhee, Paul, ed. *The Psychology of Humor*, New York: Academic Press, 1972.

Gordon, David ve Lakoff, Georg. "Conversational Postulates", *Syntax and Semantics*, Vol. 3, Ed. Peter Cole ve Jerry Morgan, New York: Academic Press, ss. 83-106.

Grice, H. P, "Logic and Conversation", *Syntax and Semantics*, Vol. 3, ed. Peter Cole ve Jerry Morgan, New York: Academic Press, ss. 41-58.

Hayworth, Donald. "The Social Origin and Function of

Laughter", *Psychological Review*, 35 (1928): 367-84.
Hazlitt, William, *Lectures on the English Comic Writers*, London: Oxford University Press, 1920.
Hertzler, Joyce, *Laughter: A Socio-Scientific Analysis*, New York: Exposition Press, 1970.
Hobbes, Thomas, *Human Nature*, English Works, Vol. 4, ed. Molesworth, London: Bohn, 1840.
Hobbes, Thomas, *Leviathan*, English Works, Vol. 3, Ed. Molesworth, London: Bohn, 1839.
Huizinga, J. Homo, *Ludens: A Study of the Play-Element in Human Culture*, London: Routledge & Kegan Paul, 1949.
Hyers, Conrad, *The Comic Vision and the Christian Faith*, New York: Pilgrim Press, 1981.
Hyers, Conrad, *Zen and the Comic Spirit*, Philadelphia: Westminster, 1973.
Kallen, Horace, *Liberty, Laughter and Tears*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 1968.
Karit, Immanuel, *Kritik of Judgment*, Çev. J. H. Bernard, London: Macmillan, 1892.
Kline, Paul, "The Psychoanalytic Theory of Humour and Laughter", *It's a Funny Thing, Humour*, ed. Chapman and Foot, ss. 7-12.
Leacock, Stephen, *Humor and Humanity*, New York: Holt, 1938.
Leacock, Stephen, *Humor: Its Theory and Technique*, New York: Dodd, Mead, 1935.
Levine, Jacob, ed. Motivation in Humor, New York: Atherton Press, 1969.
Locke, John, *An Essay Concerning Human Understanding*, Ed. Peter Nidditch, New York: Oxford University Press, 1979.
Long-Chen-pa, *The Natural Freedom of the Mind (Sems-niyid*

ngal-gso), Çev. Herbert Guenther, Crystal Miror, vol. 4. Berkeley, Cal.: Dharma Publishing, 1975.

Lorenz, Konrad, *On Aggression, çev. Marjorie Wilson*, New York: Harcourt, Brace & World, 1966.

Ludovici, Anthony, *The Secret of Laughter*, New York: Viking, 1933.

McGhee, Paul, *Humor: Its Origin and Development*, San Francisco: W.H. Freeman, 1979.

McGhee, Paul, Ed. The Psychology of Humor, New York: Academic Press, 1972.

Moody, Raymond, *Laugh after Laugh*, Jacksonville, Fla.: Headwaters Press, 1978.

Morreal, John, "Humor and Emotion", *The American Philosophical Quarterly*, Fortcoming.

Nagel, Thomas, "The Absurd", *The Journal of Philosophy*, 68 (1971): 716-27.

Nietzsche, Friedrich, "On Truth and Falsity in Their Ultramoral Sense", Complete Works, Ed. Oscar Levy, vol. 2. New York: Russell & Russell, 1964, ss. 173-92.

Piaget, Jean, *The Construction of Reality in the Child*, Çev. Margaret Cook, New York: Ballantine, 1954.

Piddington, Ralph, *The Psychology of Laughter*, London: Figurehead, 1933.

Plato, *Laws*.

Plato, *Philebus*.

Plato, *Republic*.

Plessner, Helmuth, *Laughing and Crying*, Çev. James Spence ve Marjorie Grene, Evanston: Northwestern University Press, 1970.

Prynne, William, *Histrio-mastix: The Players Scourge or Actors*

Tragaedie, London, 1633.

Rankin, A.H. ve Philip, R.J, "Epidemic of Laughing in Bukoba District of Tanganyika", *Central African Journal of Medicine*, 9 (1963). 26 Ağustos 1963 tarihli *Newsweek*'den alıntılanmıştır. ss. 74-75.

Rapp, Albert, *The Origins of Wit and Humor*, New York: E.P. Dutton, 1951.

Sankowski, Edward, "Responsibilitiy of Persons for Their Emotions", *Canadian Journal of Philosophy*, 7 (1977), 829-40.

Santayana, George, *The Sense of Beauty*, New York: Scribner's, 1896.

Schopenhauer, Arthur, *The World as Will and Idea*, Çev. R.B. Haldane ve J. Kemp, London: Routledge & Kegan Paul, 1964.

Shaftesbury, Lord, "The Freedom of Wit and Humour", *Characteristicks*, 4. baskı, London, 1727.

Spencer, Herbert, "On the Physiology of Laughter", *Essays on Education*, Etc. London: Dent, 1911, sfl. 298-309.

Sroufe, L.A. ve Wunsch, J.C, "The Development of Laughter in the First Year of Life", *Child Development*, 43 (1972): 1326-44.

Sully, James, *An Essay on Laughter*, London: Longmans, Green, 1902.

Trueblood, Elton, *The Humor of Christ*, New York: Harper & Row, 1964.

Vasey, George, *The Philosophy of Laughter and Smiling*, 2. baskı, London: J. Burns, 1877.

Voltaire, Francois, *L'Enfant Prodigue'e giriş*, Paris, 1829.

Willeford, William, *The Fool and His Scepter: A Study in Clowns*

and Jesters and Their Audience, Evanston: Nortwestern University Press, 1969.

Wolfenstein, Martha, *Children's Humor*, Glencoe, III.: Free Press, 1954.

A
Adam, Charles, **107**
Addison, **124**
alay (sarcasm), **13**, **14**, **15**, **16**, **17**, **21**, **22**, **156**, **157**
alaya alma (ridicule), **22**
alay etme, **16**
alaycı gülme, **16**, **17**, **18**
algısal değişim, **63**
Allen, Woody, **10**, **10**, **117**, **180**, **190**
Animal crackers, **108**
Annie Hall, **107**
Art Corney, **75**
A Philosophy of Laughter and Smiling, **125**, **126**
aptal, **43**, **51**, **95**, **124**, **129**, **165**, **166**, **167**, **168**, **175**
aptallaşma, **140**
aptallık, **94**, **95**, **96**, **161**, **179**
Aristophanes, **105**
Aristoteles, **5**, **9**, **10**, **11**, **25**, **47**, **61**, **122**, **155**, **171**
Austin, J. L., **112**

B
Bain, Alexander, **33**
Babinian Cumhuriyeti, **166**, **167**
Basseut, J., **124**
Baudelaire, Charles, **125**, **177**
Beattie, James, **28**, **29**, **30**, **60**, **77**
beklenmedik tekrar, **100**
Benjamin, James, **147**
Bergson, Henri, **58**, **94**, **100**
Boğa Başı (Bull's Head [Picasso]), **136**
Budizm, **177**
bulaşıcı gülme (contagousness of laughter), **160**
Bunyan, Poul, **111**
Burns, **101**
Buzul Sıçanı ("A Drumblin Woodchuck" [Frost]), **134**

C
Camus, Albert ,**180**
Carlin, George, **93**
Carson, Johnny, **113**, **115**, **118**
Carroll, Lewis, **145**
cee oyunu (peekaboo), **18**, **63**, **72**, **76**
Cicero, **25**, **155**
cinas (puns), **4**, **14**, **19**, **103**, **105**
Chesterfield, Lord, **124**
Chrysostom, St. John, **122**
Cousins, Norman, **153**
Cohen, Myron, **11**
Chrysostom, Aziz John, **122**

Ç
çelişki (paradox), **111**
çelişki terapisi, **150**
çift anlamlılık, **103**, **104**
Çılgın Dünya, **120**
Çin komünizmi, **178**

D
dalga geçme (kidding), **16**
Dali, Salvador, **137**
"Dama Oyunu" Konuşması, ("Checkers" speech [Nixon 94]), **133**
Deliliğe Övgü, **167**
Delomennais, Robert, **125**
Dewey, John, **38**

Dhorisees, **176**
Dryden, John, **123**
Dument, Léon, **61**
duygusal değişim, **68**, **69**, **70**, **71**, **72**.
duygusal enerji, **39**
duyumsal algıdaki değişim, **63**
düşmanca şakalar (jokes hostile), **44**
Dodgsen, Charles, **144**

E

Eastman, Max, **15**
edebiyat, **123**, **127**, **134**, **136** (Fun), **25**, **27**, **85**, **95**, **103**, **105**, **115**, **133**, **139**, **142**, **149**, **168**, **180**, **187**, **189**
eğlenti (amusement), **156**
el şakası (pratical joke), **96**
enerji, **126**, **169**
Erasmus, **167**, **168**
estetik, **117**, **125**, **127**, **128**, **129**, **130**, **132**, **133**, **137**, **164**
estetik eğitim, **133**, **137**
estetik deneyim, **131**, **139**, **142**, **143**, **150**, **171**
estetik nesne, **131**, **132**
estetik olmayan deneyim, **132**
eylem, **X**, **15**, **16**, **33**, **44**, **61**, **70**, **72**, **132**, **133**, **166**, **177**
Eysenck, H.J., **50**

F

felsefi düşünce, **171**
felsefi tutum, **148**
Fields, W.C., **97**, **98**
fiziksel, sinirsel ya da duygusal enerji, **46**
Funt, Allen, **153**
Frankl, Victor, **146**, **150**
Freud, Sigmund, **34**, **36**, **38**, **41**, **42**, **43**, **44**, **45**, **46**, **47**, **48**, **49**, **50**, **51**, **52**, **53**, **54**, **55**, **56**, **57**, **71**, **94**, **104**, **135**, **144**
Frost, Robert, **134**
funk art, **127**

G

galaxy aracı, **63**
Garden, **117**
gereksiz söz tekrarları , **56**
gıdıklama (tickling) **3**, **6**, **61**, **76**, **125**
gıdıklanmak, **1**, **5**, **29**, **62**, **77**
Gizli Kamera, **97**, **153**
Gleason, Jackie, **75**
Goering , Hermann, **143**
Gordon, David, **117**
Graham, Harry, **35**
Grice, H.P., **114**
Grönland Eskimoları, **16**
gülme, **3**, **4**, **5**, **6**, **8**, **10**, **11**, **12**, **13**, **14**, **15**, **21**, **22**, **30**, **35**, **150**
gülme kaynağı, **25**
gülme kuramı **23**, **24**, **27**
gülme'nin evrimi, **13**
Gülme'nin Psikolojisi, **36**
gülmeye yolaçan neden, **28**
güvenlik, **38**, **41**, **78**, **79**, **80**

H

havaya atılıp tutulma, **3**, **62**
Hayworth, Donald, **13**
Hazlitt, William, **105**
histeri, **4**, **81**, **82**, **83**
histerik **59**, **84**
Hitler, Adolf, **157**, **158**

Hobbes, Thomas, **10**, **11**, **12**, **15**, **18**, **21**, **22**, **33**, **70**
hristiyan **15**, **123**, **175**
Hristiyanlık, **122**, **174**, **176**, **177**
Huş Ağacı ("Birches" (Frost), **135**
Hyers, Conrad, **176**

İlyada, **16**, **95**
imge, **167**
imgelem, **130**
İncil (Bible), **16**, **105**, **122**, **175**, **176**
intihar, **181**
İsa (Jesus), **147**, **175**, **176**

James, William, **81**
Johnson, Ben, **123**

Kant, Immanuel, **25**, **26**, **27**, **28**, **151**
karşıtların birliği, **101**
kavrayışsal değişim, **65**, **68**, **70**, **71**
komedyen, **76**
komik, **20**, **42**
komik teknik, **118**, **119**
kontrol, **35**, **47**, **79**, **86**, **124**, **139**, **142**, **143**, **156**
konuşma kuralları, **118**
Krokodil, **143**
kûfûr, **104**, **122**

Labiche, Eugene, **106**
Lafin, Pig, **102**
Lakoff, George, **117**
Laws (Yasalar, [Platon]), **9**
Leacock, Stephan, **169**, **174**
Le Tartuffe, **100**
Lindsey, Douglas, **147**
Lipps, Theodor, **42**
Lloyd, Harold, **53**
Locke, John, **106**
Long-Chen-pa, **178**
Lord Shaftesbury, **142**
Lorenz, Konrad, **5**, **11**
Lourel ve Hardy, **101**
Ludovici, Anthony, **12**, **126**

Magritte, **127**, **130**, **137**
Marx Kardeşler, **108**
Mead, Margaret, **91**
McCarthy, **144**
McGhee, Paul, **78**
mizah (humor), **3**, **14**, **23**, **30**, **31**, **39**, **40**, **43**, **46**, **49**, **50**, **54**, **55**, **63**, **64**, **65**, **66**, **67**, **68**, **71**, **73**, **75**, **76**, **80**, **84**, **85**, **86**, **89**, **90**, **91**, **94**, **102**, **103**, **108**, **110**, **111**, **114**, **118**, **119**, **121**, **123**, **124**, **126**, **127**, **128**, **129**, **130**, **131**, **132**, **134**, **135**, **136**, **137**, **138**, **139**, **140**, **142**, **143**, **144**, **145**, **146**, **147**, **148**, **149**, **151**, **152**, **154**, **155**, **158**, **159**, **160**, **161**, **163**, **164**, **166**, **167**, **169**, **170**, **176**, **179**, **180**, **181**
mizah biçimleri **105**
mizahın doğası **118**
mizahi **10**
mizahi gülme **4**, **19**, **28**, **56**
mizahi bakış açısı, **106**
mizahi etki, **115**

mizahi olmayan gülme, **29**, **60**
mizahôtesi (meta humor), **118**
mizah yazarı, **136**
Moliere, **100**, **124**
Mull, Martin, **113**

N Nagel, Thomas, **173**
Nash, Ogden, **102**
Nietzsche, Friedrich, **173**
Nixon, Richard, **133**
numara yapma, **99**
nükte (wit) **9**, **10**, **32**, **56**, **67**, **94**, **105**, **106**
Nükte ve Mizahın Kaynağı, **13**
nüktedan, **118**

O oyun, **179**

Ô önsayıltı (presupposition), **112**, **113**

Q Quintilian (Hatipler Kurulu), **3**

P Pal, George, **172**
palyaço, **50**, **51**, **95**
Parker, Dorothy **181**
patalojik gülme (pathological laughter), **81**
Pascal, Plais, **25**, **100**
Penjon, A., **149**
Piaget, Jean, **17**, **63**
Picasso, Pablo, **111**, **136**
Piddington, Ralp, **78**
Platon (Eflâtun), **8**, **9**, **10**, **11**, **96**, **121**, **122**, **123**, **133**, **139**, **140**, **141**, **143**
politik mizah (political humor), **144**
Prynne, William, **123**
psikoanaliz kuramı, **42**
psikolojik değişim, **59**, **60**, **61**, **63**, **70**, **71**, **72**, **73**, **76**, **77**, **78**, **79**, **82**, **85**, **86**, **131**, **177**
Puritanlar, **123**

R rahatlama kuramı, **26**
Rapp, Albert **13**, **14**, **20**
Republic (Eflâtun), **121**
Rickles, Don, **18**

S Saducees, **176**
saldırgan duygular, **41**
saldırgan mizah, **59**, **68**
saldırganlık durumu olarak gülme, **40**
saldırıdan yoksun gülme, **21**
Sandburg, Carl, **111**
Santayana, George, **141**
Sargent, William **151**
Schopenhauer, Arthur, **25**, **26**, **27**, **28**, **33**, **144**
Shadwell, Thomas, **123**
Shaftesbury, Lord, **32**
Simon, Neil, **120**
sinirsel enerji, **32**, **33**, **35**, **36**, **37**, **38**, **39**, **41**, **42**, **52**, **53**, **54**, **57**
Stelton, Red, **93**
soytarı, **10**, **166**
soytarılık, **32**
sözel mizah, **19**
sürpriz, **145**
Spencer, Herbert, **36**, **37**, **38**, **41**, **42**, **46**, **47**, **48**, **55**, **56**
Leacock, Stephan, **146**, **169**, **174**

Ş
şaka, **73**
şaka mahkemeleri, **143**
şiddet, **42**
şizofren, **150**
şizofreni, **141**

T
taklit , **4**, **18**, **22**, **43**, **44**, **50**, **82**, **98**, **99**, **128**, **130**
Tanrı, **108**, **122**, **174**, **175**, **176**, **177**
tepki, **83**
The Comic Vision and Christian Faith, **176**
Trueblood, Elton, **176**
Twain, Mark, **55**, **108**, **134**

U
utanma, **83**
uyumsuz, **65**, **105**, **131**, **154**, **157**, **170**, **177**
uyumsuzluk, **93**, **94**, **98**, **99**, **100**, **101**, **102**, **108**, **111**, **112**, **113**, **114**, **116**, **117**, **118**, **120**, **132**, **133**, **140**, **158**, **173**, **174**, **180**
uyumsuzluk kuramı, **24**, **25**, **31**, **54**
uzaklaşma, **79**, **84**

V
vaizler, **175**
Vasey, Georg, **125**
Voltaire, Francois, **15**

W
Whitehead, Alfred North, **16**
Wilde, Oscar, **36**, **106**
Wittgenstein, Ludwig, **91**, **153**
Wolfenstein, Martha, **68**

Z
zevk, **10**, **18**, **45**, **54**, **55**, **69**, **70**, **74**, **75**, **99**, **116**, **123**, **128**, **129**, **130**, **131**, **132**, **133**, **141**, **156**, **157**, **158**, **160**, **161**, **164**, **171**

Mizah Kültürü

1. Hippokrates, *Gülmeye ve Deliliğe Dair*,
   Çev. Mehmet Ali Kılıçbay.
2. Franz Rozenthal, *Erken İslâm'da Mizah*,
   Çev. Prof. Ahmet Arslan.
3. Charles Baudelaire, *Gülmenin Özü*,
   Çev. İrfan Yalçın.
4. Arthur Koestler, *Mizah Yaratma Eylemi*,
   Çev. Sevinç Kabakçıoğlu-Özcan Kabakçıoğlu.
5. Ernst H. Gombrich-ErnstKrich, *Sanatta Karikatür, Mizah ve Yergi*, Çev. Sevinç Kabakçıoğlu-Özcan Kabakçıoğlu Levent Gönenç.
6. John Morreall, *Gülmeyi Ciddiye Almak*,
   Çev. Kubilay Aysevener-Şenay Soyer.
7. Mustafa Şekip Tunç, *Gülmek Nedir? ve Kime Gülüyoruz?*
   Çevrimyazı: Ömer Türkoğlu.
8. Turhan Selçuk, *Grafik Mizah.*
9. Tan Oral, *Yaza Çize.*
10. Turgut Çeviker, *Karikatür Üzerine Yazılar.*

Hikâye

1. Turgut Çeviker, *Hayal*, 1994.

Albüm

1. Mehmet Ali Türkmen, *Belki de bunlar...*, 1996.

Kent Kitapları

1. *Çarşamba Kitabı*, 1992.

Dergi

Güldiken (1993-1997/14 sayı.)

Güldiken Özel Sayıları

Turhan Selçuk Özel Sayısı, 1994.
The World of Turhan Selçuk (Özel sayının İngilizcesi), 1994.
Komedi Sineması Özel Sayısı, 1995.
Nasreddin Hoca Özel Sayısı, 1996.